

A painting of a village scene. In the background, a large church with two tall, pointed spires stands on a hill. Behind the church is a large, rounded mountain. The middle ground is filled with various houses and buildings, some with gabled roofs, interspersed with green trees. In the foreground, a river flows through a rocky bed, bordered by a rustic wooden fence made of vertical posts. The overall style is impressionistic with visible brushstrokes and a soft, atmospheric light.

MÁRIÁS JÓZSEF

*Rostálás
után*

Máriás József

Rostálás után

Tanulmányok, esszék, recenziók

2020

Szerkesztő: Cseke Gábor

A címlapon Papp Aurél: Felsőbányai táj (1936) c. festményének reprodukciója

Tartalom

„Isten áldd meg a Magyar!” / Gondolatsorok Cs. Varga István Himnusz-kötetéről

*

„Énekeljük új idők új arculatát!” / Németh László erdélyi kapcsolatai a Készülődés korában

„Mert én látok tisztán helyettetek” / In memoriam: Csoóri Sándor

**„...küldetési munkása a kultúrának” / Babosi László monográfiája Ratkó Józsefről
A minőség jegyében / Görömbei András kötetéről – kettős megközelítésben**

Ami a leltárból kimaradt, vagy fennakadt a rostán / Széljegyzetek a Kárpát-medencei magyar irodalom 1920-tól az ezredfordulóig című kötet margójára

„egyszemélyes a híd s a lépcső, eredj!” / Tisztelgő sorok Páskándi Géza emléke előtt, halála 25 évfordulóján

„...a gyalu alól kibukó forgács”

Egy áldozatos élet a közösség szolgálatában / Kelemen Lajos arca – naplójegyzetei és levelezése tükrében

Elődök nyomában – Kortársak közelében

Erdélyi triptichon / Áprily / Reményik / Dsida

Félszázados jubileum, amelyről szólni kell / Ötven évvel ezelőtt jelent meg Sütő András: Anyám könnyű álmodot ígér című alkotása

„akik jeleikkel otthonossá kívánják tenni / az otthontalan világot” / Cseke Gábor újabb köteteiről

Tanúságtétel a kisebbségi sors „befejezetlen drámájá”-ról

...és visszatérőben a MŰ

„A szenvedés is a nemzeti örökség egy formája”

Évszázadok a Rozsálybérc fényében és árnyékában

Egy kezdeményezés, amelyből hagyomány teremtődött

Felsőbánya a festészetben – Festészet Felsőbányán

A szülőföld-szeretetből fogant szavak

Egy újszülött és ami mögötte van / Új irodalmi lap Szatmárnémetiben: Szamos

„Ez volt az én történetem” / Széljegyzetek egy politika-viselt vidéki újságíró jegyzet-töredékeihez

„...megmaradni magyarnak itt, Kárpátalján”

Isten megváltó tervének munkatársa

Az önismeret tövises ösvényein

*

Minden élet szolgálat / Máriás József 80 éves

„Isten áldd meg a Magyart!”

Gondolatsorok Cs. Varga István Himnusz-kötetéről

Vannak könyvek, melyek megszületését hosszú évtizedek szellemi építkezése alapoz meg. Közéjük tartozónak vélem Cs. Varga István, az ELTE BTK habilitált, nyugdíjas professzorának legújabb kötetét(*), melynek írója nem kisebb dologra vállalkozik, minthogy könyvet írjon a magyar poézis mennyboltjának legfényesebben ragyogó csillagáról, *Kölcsey Ferenc Himnusz* című költeményéről. Nem túlzás azt állítani, hogy a közel hetvenöt éves életút, az ötven esztendő irodalomtörténeti szakmai pálya csúcsteljesítményeként emlegethető kötet összegzése, esszenciája mindannak a tudásnak, amit a győri Bencés Gimnázium kiváló tanárai – a kötetben közölt rövid életrajzban név szerint megemlégett Nádasi Alfonz, Bánhegyi Jób és Jáki Sándor Teodóz –, továbbá a debreceni egyetem alapozott meg, amelyre biztonsággal építhetett tovább a tudásszomj és önkiteljesítő törekvés. A katedra szép szavú professzorának előadásai, számos tanulmánya, könyveinek sora – utaljunk most csak néhányra: *Jeszenyin világa* (Európa Kiadó, 1986), *Tanújelek* (Magvető, Tanulmányok Németh Lászlóról – 1987), *Szent művészet I–II.* (Tanulmányok költészetünk szakrális vonulatából – 1994, 2000), *Adósságtörlesztés* (2002), *Rokonföldön* (Erdélyi és csángóföldi barangoló könyv – 2004), *Látókör* (2012), *Borkultúra kettős tükörben* (Társszerző: Rácz László – 2016)... – akár előkészületnek is tekinthető az évtizedek óta dédelgetett, szövögetett, formába öntött, opus magnumként tételezhető művének, amelyet most tarthatunk kezünkben.

Cs. Varga István pedagógusi, nevelői hitvallását az általa évtizedekig tanított, kutatott Németh László életművéből merítette: eszerint a magyartanár nemzetmentő, nemzetnevelő szerepre vállalkozik, arra kötelezi el magát egy életre. Maga is hitte és vallotta, hiszi és vallja ma is, hogy „irodalmunk »eklézsia- és templomépítő« vonulata a magyarság nemzeti, szellemi-lelki, erkölcsi történetének, önismeretének esztétikai tárháza, örlelkének foglalata, az összetartozás és öntudat mindenkor fontos tényezője”.

A hivatása kiteljesítését elősegítő tanárai, elődei és pályatársai – köztük Rónay György, Sík Sándor, Jelenits István, Rónay László – tudatosították benne azt, hogy „a magyar szakrális-spirituális irodalom, a *literatura sacra hungarica* századokon át sokszor volt a nemzeti önismeret iránytűje, üdvösség-örizője, emberség és magyarság megtartója, a nemzetstratégia szellemi-lelki forrása”. Ez az eszmeiség tetten érhető minden tanulmányában, ott lebeg minden kötete fölött. Ez alapozta meg azt a szellemi vállalkozást, bátorságot, amely nemzeti himnuszunk elemzésére indította. Konkrétan, a maga szavaival szólva: „tanulmányom célja a Himnusz elmélyültebb vizsgálata, az eddig kevésbé kutatott értékeinek keresése, felmutatása, értelmezése az *ars sacra*, *literatura sacra*, *lyrica sacra* nézőpontjából: közelítés az *interpretatio sacra authentica* lehetőségeihez.”

Összefoglaló módon utal „a kutatás eddig felhalmozott eredményeire, a tudományos konszenzusokra, áttekintésekre, azokra a megfontolásokra, időszerű kérdésekre,

vitapontokra, melyeket tovább érdemes gondolni, tovább kell fejleszteni.” Másutt emígy fogalmazza meg kötetté izmosodott tanulmányának célját: „Himnusz-értelmezésünk célja az eddigi kutatások eredményeinek összegezése és a vizsgálódásunk során megélt »tapasztalat- és álmátadás« lehetőség szerinti közvetítése”.

A témához való körkörös közelítés külső gyűrűje az ars sacra, azaz a szent művészet fogalmi meghatározását, értelmezését nyújtja számunkra. Az *Elöljáró beszéd* tisztázza, hogy „egy alkotás azért és attól szakrális, vagyis szent, mert jézusi eszményt képvisel: szépséget, jóságot, igazságot, evangéliumi szeretetet, emberséget”. A jobb megértést segíti az a „gondolat- és idézet-antológia”, melynek háttérében az Evangélium, az egyházatyák és -tanítók, az egyetemes kultúra és irodalom kiválóságai, jeles magyar irodalomtudósok, írók, költők érvelései, definíciói segítenek a jobb megértésben, elmélyülésben. Közte az alkotó személyének, az alkotás megteremtésének a megismerésében is. Eszerint „a teremtőre nyitott emberi szellem a szépség, az igazság, a jóság és a szakralitás révén a művészi alkotásban is a tökéletest, az ideálist akarja megközelíteni”. A mozgató rugó, az indíttatás akár hittitokként is tétélezhető. G. B. Shaw szerint: „minden könyvet, amit érdemes újraolvasni, a Szentlélek írt”; II. János Pál pápa értelmezésében „a művész a Teremtő Isten képmása”. (Uram, bocsá’, anno úgy tanultuk, Sztálin szerint: „a költő a lélek mérnöke”.)

Ez az út vezet, vezethet el bennünket a himnusznak, közte Kölcsey Ferenc Himnusának megértéséhez, értelmezéséhez: „különleges, a nemzeti gondolkodást, világlátást, értékszempléletet meghatározó külön rendje és rangja van. (...) a Himnusz hitünkért, hazánkért, magyarságunkért mondott/énekelt, hálaadó és kérő versimádság”. Alkotója „a lírai hős szavával szól a nemzeti közösség nevében”. *Kölcsey Ferenc Himnusza* nemzeti sorsképlet is, amely az előbb olvasottakkal együtt „szakrális értékszempléletű vizsgálata a valóság- és önismeretben, léleekben és igazságban, patrióta érzelemben és elkötelezettségben is gazdagítja az Olvasót, aki közben a Teremtés titkaiból is megsejthet valami létértékűen fontosat”.

A következő kör alapvetése az alkotás szövegszerű megjelenítése: *Kölcsey Ferenc: Hymnus. A magyar nép zivataros századaiból*. Újra- s újraolvasása hangolja rá az olvasót a közel kétszáz éve született Mű eszmei világára, amely egy időben sorsképletünk foglalata és spirituális elmélkedésre, elmélyülésre késztet, indítja el az olvasót is azon az úton, amelyet Cs. Varga István tár elé, segít hozzá, hogy a primér megismerés transzcendens magaslatokba emelkedjen, az imádság köntösét vegye magára.

A kötet szerzője az irodalomtörténet-írás hagyományait követve az alkotónak a Szódemetertől Szatmárcsekéig ívelő életútját követve rajzolja meg a keletkezés háttérét, genezisét. A kiindulópontban ott érezzük Németh László meghatározásának szellemiségét: „A nagy magyar tájak: a Dunántúl, az Alföld, Erdély minden időkben adtak jelentős költöket, kiváló kultúrharcosokat.” Tanulmánya megírásakor (1926) Szódemeter is az erdélyrészi tájhaza része, azé a tájegységé, amely Erdősi Sylvester János, Károli Gáspár, Kölcsey Ferenc, Ady Endre, Kaffka Margit, Móricz Zsigmond, Németh László, Tersánszky Józsi Jenő, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza szülőhelyeként jelenik meg irodalomföldrajzi térképeinken. Szódemeter Kölcsey Ferenc születése okán-jogán vált megszentelt hellyé.

A helység történelmi múltja hű tükre – sorstükre – az évszázadok hullámverésének, az öt világba küldő népes református közösség szórvánnyá, nyelvzigetté válásának. Az utóbbi harminc év Kölcsey-kultuszának, az évente megismétlődő augusztusi Kölcsey-zarándoklatnak köszönhető, hogy a helység neve ma ismét a magyarság irodalmi kegyhelyévé vált. Az ünnepek résztvevői nemcsak a tárgyi emlékek – szilágysági falukép, szülőház, templom, szobor, múzeum – látványát viszik/vihetik magukkal, hanem a Költő szellemét/szellemiségét is, közte a legfontosabbakat – az életműből kiáradó hazaszeretetet –, amelyről Eötvös József oly szép jellemzést nyújtott: „Szeretni kezdé hazáját, nem azon hideg, önző szeretettel, mely önjavához ragaszkodva kiváltságokban vagy címerekben keresi azt, amiért küzdenie kell; nem azon számító okossággal, mely vagyon vagy dicsőség után fáradozva, nemes tettekre buzdíthat, de nem nemesíti azt, kinek keblét eltölté; de szeretni kezdé hazáját azon szent, véghetetlen szeretettel, amely nem számít, nem gondol magára, hanem áldozik, ha kell vérét ontva egy pillanatban, ha kell, évekig nehéz járomban szolgálja hazáját; szeretni kezdé múltjában, szép, de oly szomorú emlékeivel; szeretni jövőjében, mely iránt szívét több remény s aggodalom tölti el, mint saját jövőjéért.”

Magukkal viszik/vihetik a Költő szavait, melyeket unokaöccséhez, Kölcsey Kálmánhoz írt: „Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek... Kinek a szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol, s lelkében üresség van, mit sem tárgy, sem érzet be nem tölt.” Magukkal vihetik a Kölcsey Ferenc által vállalt, a „másokért élni” morális kötelesség példáját.

Ezzel sorosan összefüggnek azok a gondolatok, amelyeket Cs. Varga a Kölcsey-életmű ismeretében, zárandokként maga is megélhetett/kiérlelhetett/általánosíthatott magában: „A magyar irodalomban is a haza és szülőföld iránti szeretet a táj, természet és ember hármasságában, az anyaöl, anyaföld és anyanyelv szeretetében jelenik meg. Az írók ismerik és szeretik szülőföldjüket, ahova az élet sok öröme, gondja, bánata, az édesanyám sok szép szava köti őket. A hely, ahol születtek, felnőttek: kötelez.” Tegyük hozzá: kötelez ma is, bennünket is!

Kölcsey Ferencet a sors elsodorta szülőföldjéről, Álmosdra, majd Szatmárcsekére, melyről kettős kép alakul ki benne: „a pusztá magányos falu Szatmárnak végső szélein”, egyfelől pusztaság, másfelől viszont „poétai hely”. Csekei létállapota – „a teste gyenge volt, a sorsa pedig vigasztalhatatlanul nehéz, de lelkét nem adta oda a bánatnak és gondnak” –, a magány és a gazdálkodás küzdelmes évei ellenére, ott fogant meg a „kivételes és különös kegyelmi pillanat”, amely megtermi a Himnusz halhatatlan sorait. Később megszületik az a korparancs, amely minden kor embere előtt jellegként loboghat: „Jelszavaink valának: haza és haladás”; megszületnek a Huszt időtlen, cselekvésre buzdító sorai: „Messze jövővel komolyan vess össze jelenkort; / Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!”; megszületnek a Parainesis életprogramot sugalló, az emberi lét értelmét összegző szavai: „Az élet fő célja: a tett. Tehát tégy!” Tette ő is: a szatmári vármegyeházán, a pozsonyi diétán egyaránt, tette azzal is, hogy elvállalta a perbe fogott Wesselényi Miklós védelmét. A legfőbb tett, a

mindenek fölött ott ragyogó költői cselekedet a Himnusz megírása volt, amely a csekei tusculanum legragyogóbb igazgyöngye, gyémántja.

Cs. Varga István gondot fordított arra, hogy megrajzolja a himnuszköltészet poetikai, költészettani eredetét, alakulását az egyetemes és a magyar irodalom kontextusában. Kiindulópontja és alaptétele: „a himnusz a költészet egyik legrégebb formája”. S mint ilyet követi „útján” Mezopotámiától Európáig, ahol – óiráni, sumér, egyiptomi, héber, görög, római közvetítéssel – „az ősi elő-ázsiai és mediterrán népeknél megélt virágzása után a kereszténységben is kedvelt műfajjá vált”. A keresztény kultúrában a Mária-himnuszok váltak a legelterjedtebbekké. Tartalmi bővülése révén, a szekularizáció és laicizáló törekvéseknek köszönhetően, a nemzeti érzés is hangot kapott, szerepet nyert az etnikum összetartó erejét, a hazafias érzéseket kinyilvánító törekvés. A fejlődési ívnek köszönhetően „megszülettek a nemzeti himnuszok gyűjtőfogalmába sorolt költemények”.

Jellemzőik: „...a legszemélytelenebb költői forma, benne a megénekelt eszmény uralkodik, nem pedig a fohászzkodó személye. A himnuszt a megszólításos versformálás ódai műfajával rokonítja az érzelmi alapállás és emelkedettség, az eszményi tökéletesség utáni vágy, a magasztos tárgy és eszmény, a hit szárnyaló megvallása”. Kölcsey Ferenc alkotása „a magyarság öntudatának, önismeretének tiszta forrása: elsőszámú közbenjáró nemzeti imádságunk”, amely „államiságunk, nemzeti létünk látható szimbólumai, felségjelvényei közül – Szent Korona, országzászló, országcímer – hallható, elénekelhető jelképünk” lett. A költeményben „nemcsak az értelmi és érzelmi megértés fontos, hanem a transzcendens is”. Jellemzője továbbá, hogy „pártokon és felekezeten túl, személyiségfeletti összetartó erőt képvisel, népünk lelkének hagyományörzője (...) sajátos emberi-nemzeti összetartozást és összetartást tudatosít; növeli a teljes közösség erejét, örömét, hogy egymással szellemi-lelki communióban vagyunk”.

A keresztény kultúrában és a magyar irodalomban is megkülönböztetett helye van a Mária-himnuszoknak. Az Ómagyar Mária-siralom nem csupán nyelvemlékeink szempontjából fontos, azt is tanúsítja, hogy keresztény voltunk/létünk mily sok szállal kötődik Jézus Anyjához. Kiindulópontja volt az a hagyomány, miszerint Szent István felajánlva koronáját, népét és országát az Ő oltalmába helyezte, Máriát Magyarország Pátrónájává magasztosította. Természetes következménye ennek, hogy a középkori ismeretlen szerző hozzá fordul segítségért, oltalomért.

Ugyane szándék és törekvés szülte a Boldogasszony Anyánk kezdetű himnuszt, amely „nationalis cantioként nemzeti imádságaink része lett, a magyarok széles rétege ma is himnusznak kijáró áhítattal zengi”. Egy szűkebb régió, a Székelyföld népe is megteremtette a maga egyedi néphimnuszát. Az Ó, én édes jó Istenem... kezdetű népének nemesedett alkotás a Mária-kultusz, a Szűzanya-tisztelet kifejezésén túl a székelység önazonosságának sajátos hordozója, a csíksomlyói Szűzanyához, Babba Máriához, megmaradásukért esdeklő imádsága. A trianoni elszakítottság szülte új Székely himnusz „nemcsak műfaji színezet, hanem a nemzeti elkötelezettség és felelősségvállalás tanújele: őrzi és ápolja a székely sajátosság méltóságát”. Szerzői „támaszt, lelki erőt, védelmet kerestek és találtak ebben az énekben: megerősítést a hitüknek, reményt egy jobb jövőnek”. Ennek köszönhetően vált „az erdélyi gondolat,

a megmaradás vágyának hordozójává (...) túlnőtt önmagán, jelkép lett egy olyan korban, amikor igen sokan erőt merítenek belőle”.

Kölcsey Ferenc Himnuszának tulajdonképpen elemzése előtt, Cs. Varga, újabb ráközelítésként *Kiss Gy. Csaba könyve – Hol vagy, hazám? Kelet–Közép–Európa himnuszai. Egy nemzeti jelkép történetéhez* – révén vizsgálja, értelmezi, hogy e tágabb régió nemzetei himnuszainak ideológiai, történeti megalapozottsága, szövege, dallama és keletkezéstörténete mily tartalmi, témabeli jegyekben kapcsolódnak/különböznek egymástól, a nemzeti ébredés, nemzetté válás miként teremtette meg, fejezte ki az önazonosságbeli sajátosságaikat.

A kötet törzsanyaga *Himnuszunk és nemzettudatunk* alcímet viseli, a konkrét költemény és egy elvont fogalom szimbiózisát, szoros összefonódását jelképezi, annak kibontására vállalkozik. Kiindulópontja a XVIII. század végén és a XIX. század elején kibontakozó ébredéshez, a nemzetté válás folyamatának indulásához kötődik. Bessenyei György, Kármán József, Kazinczy Ferenc, Erdélyben pedig Aranka György nevéhez köthető szellemi megalapozás az irodalom kiáradása előtt is új medret szab. Jelesen annak a felismerésnek, miszerint a „nemzeti hagyomány és a nemzeti poézis szoros összefüggésben állanak egymással”. A Himnusz költője „titkos hajszálcsovesség útján” nyer oly szellemi impulzust, amely magába foglalja a magyar történelmi és irodalmi előzményeket épp úgy, mint a Biblia egyetemes érvényű tanítását, üzenetét.

Miként hat mindez Kölcsey Ferencre? Cs. Varga István, Lukácsy Sándort idézve, tudatosítja bennünk a felismerést: „korábbi versei »magányos szám első személyben« ontották a keserűséget, a panaszt a visszhangtalan és reménytelen társadalommal szemben. A Himnuszban megváltozik a nyelvtani alak, »nemzeti többes számot használ« (...), a hazában, a nemzetben, a közösségben immár otthonra talált. Többé nem fog elvágyódni, dolga van itt, s mert tudja már ő is, hogy ‘itt élned, hálnod kell’, itt fog élni, itt fog meghalni is”. Mindezek ismeretében követhetjük nyomon a kötet szerzőjének elmélyült, rendkívül széles adatbázisra, hivatkozásokra alapozott/épített elemzését. Az első sor olvastán vetődik fel a kérdés: ki a magyar, kire Isten áldását kéri? A ma is időszerű kérdésre Ady, Babits, Radnóti nyomán válaszol rá: „a kereszténység szellemében valljuk: a lélek, az erkölcsi vállalás hűsége, állhatatossága tegyen bennünket magyarrá, és segítsen abban, hogy a magyarságból sem térben, sem lélekben ne emigráljunk!”

A kereszténység szellemében – mondjuk –, hisz a kereszténység nemzeti karakterünk alapvető, kilúgozhatatlan, megtagadhatatlan vonásunk lett és maradt a századokon át, az fog megtartani az eljövendő időkben is! Cs. Varga István a kezdő versszak poétikai üzenetét a benne foglalt szavak, kifejezések etimológiai és az értelmező szótárak szócikkei alapján végzett stilisztikai elemzés révén bontja ki, jut arra a következtetésre, hogy a balsors, a megbűnhődés megidézése ellenére, „az isteni kegyelemben való bizalom miatt Himnuszunk nem pesszimista, hanem optimista a kicsengése”. Hisz kéréssel csak ahhoz fordulunk, akitől bizton reméljük, hogy segítségünkre lesz. Mi alapozza meg ezt a bizalmat?

Ősidők óta hagyomány, hogy a Teremtőhöz forduló ember előbb hálát ad mindazért az áldásért, kegyelemért, amelyben élete során részesült. E törekvés kap hangot, nyer

kifejezést a Himnusz második és harmadik versszakában, a nemzet nevében. Előbb a történelmi idő megidézésével, arra történő utalással, hogy Isten szeretett népét – akár a bibliai időkben a zsidóságot – új hazába vezette. Kikre is utal? Bendegúznak vére – nemzetsége, népe – az, amellyel a hun-magyar folytonosságról tesz bizonyosságot.

Cs. Varga István e szókép révén alkalmat talál arra, hogy – „amikor a hun és magyar kapcsolat elhomályosítása már két évszázada folyik” – egyetemes és magyar történetírók, történettudósok, dokumentumok révén – például az évszázadokig elhallgatott 907-es pozsonyi csata felidézésével – ennek igazolását alátámassza, hitelesítse, a hun és magyar nép jellemképeinek megrajzolásával, idézésével történelmi tudatunkat új színekkel gazdagítsa. A Kárpátok szent bérce, az életet adó víz, a Tisza és Duna föl említése nem csupán földrajzi lokalizációt jelent, amely paradicsomi környezetként jellemzi az elnyert szép hazát.

Melyek annak jellemzői? Az ért kalász, a nektár, a kenyér és a bor oly költői gondolat hordozói, melynek ősképe a bibliai Utolsó vacsorát idézi, az örök életet adó forrást, amelyre ugyancsak bőséges utalást találunk a magyar szakrális irodalomban. Az új hazában nemcsak életteret kaptunk, hanem életerőt, képességet is arra, hogy azt megtarthassuk, megvédhessük a ránk támadó ellenséggel szemben. Mátyás király uralkodása újabb dicsőséget szerzett a nemzetnek. Országának, alattvalóinak sokszínűsége joggal nevezhető „a Közép-Európa-gondolat első kísérleté”-nek, mely fölött kohéziós erőként ott ragyogott a Mátyás fejére tett Magyar Szent Korona, ama „szent csillag”, amelynek szakrális értékére utalva mondta II. János Pál pápa 2000. augusztus 15-én, a Hősök terén: „amit ez a Korona tanít, az világítson meg Titeket!”

A „Hajh, de bűneink miatt...” sorral indított következő négy strófa újabb dimenziót nyit meg előttünk, azt a kérdést, azt a gondolatsort, mely a magyar szakrális líra vissza-visszatérő motívumaként emlékeztet arra, hogy népünk, nemzetünk bűnök sorával sodorta veszélybe önmagát, olykor végveszélybe a magyarságot. A négystrófás bűnbánati szakasz azt jelzi, hogy „a magyarság nem tudott méltón élni az Úr ajándékaival, a kereszténység erényeivel”. A „történelmi szenvedés” forrása/okozója egyfelől a mongol és török pusztítás – tehát külső okokra vezethető vissza; az önpusztításra, a hazafiatlanságra, a bizalomvesztésre – másfelől önnön vétkeinkre. Cs. Varga olvasatában ez sem a végzet ódiúmának a jele, hisz „Isten azt bünteti, akit szeret, akitől a szenvedés lélektisztító kegyelmi ajándékát még nem vonta meg, akinek számára még kegyelmet tartogat”.

A Himnusz „szintézise a magyar hazafias líra többszázados vonulatának”, melynek hagyományai évszázadokra vezethetők vissza, oly történelmi tabló, amely ok/okozati összefüggésben jelzi, rögzíti az eseményeket. Isten büntetése nem csupán külső ellenségek pusztító csapását vonja ránk. Kölcsey fájdalommal szól arról a bűnforrásról, amelyet mi okoztunk önmagunknak: „Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám kebledre”. Példának okáért: „Mohácsot a széthúzás, az önpusztítás, a nemzeti egység hiánya tette végzetes fordulóponttá, emiatt szűnt meg a középkori és a szuverén Magyarország”. A sok évszázados testvérharc, trónvillongás következményei: tárgyi és lelki pusztulásunk folyamatát erősítette fel. Költői eszközökkel élve, jelen idejű érvényben, a vár és kőhalom, kedv és öröm, halálhörgés és siralom, szabadság és rabság szembe állításával utal a százados bűnök önpusztító következményeire.

Elgondolkoztató fölvetés, hogy vajon Herder nemzethalált-vizionáló jóslata miként s mily mértékben hatott/hathatott Kölcsey Ferenc nemzetfeltő gondolkodására?

A költemény záró strófájának indítószava – *szánd meg* – a nemzet jövőjét féltő módon, alázattal szólítja meg Istent; a versszakot záró négy sor szó szerinti ismétlésként azt kívánja hangsúlyozni, hogy szenvedéseinkkel kiérdemeljük az irgalmat, a védő kart a balsorsot felváltó, remélt víg esztendőre. Jelzi azt is, miszerint, a költő bizakodik, hisz irgalomért, kegyelemért csak az a nép folyamodhat, amely tudatában van vétkeinek. „Kölcsey a nemzethalállal szembesülve ismeri fel, hogy mi magunkkal romboljuk le magunkban Isten templomát, és ezt a rombolást segítik a külső hatalom és érdekek szolgálatába álló, fizetett zsoldosok, hazaárulók. (...) Éppen ezért a jövő magyarságáért fohászokodik, könyörög az Úr segítségéért a veszedelemben, a megmaradásért folytatott közdelemben, Isten szánalmát, kegyelmét kéri, hogy a múlt vészterhes időszaka után és a jelen szenvedései után fordítsa felé orcáját, fogadja kegyelmébe.” Tette ezt abban a hitben, hogy „a bűnbocsánat a büntetés felfüggesztése, elengedése, a kegyelmi állapot visszaállítása”-hoz vezet. „Népének veszedelme idején Kölcsey a Sors urához, a hittel és erényekkel megengesztelhető Istenhez fordul kegyelemért.”

Cs. Varga István, bár a kötet lapjain vissza-visszatérőleg utal a Himnusz stílusbeli sajátosságaira, poétikai, artisztikus elemeire, eszmei értékeire, a zárófejezetekben újonnan tudatosítja bennünk azokat. Köztük van a költemény szerkezeti, stilisztikai jegyeinek elősorolása. A versépítésben kitapintható eljárás: „A második jelenet strófáinak száma kétszerese az elsőnek, a harmadiké kétszerese a másodiknak, a negyedik pedig, a drámai mélypont – vagy tetőpont – után, variált visszatérése az elsőnek. Mesteri forma, a szimmetriának és aszimmetriának virtuóz kombinációja.” A stíluseszközök közül fölemlíti a kuruc költészetből merített elemeket, a rímpárokat, ragrímeket, ritmust és szótagszámot, alliterációt, a szinonima- és prozódia gazdagságot, a nagybetűs írással szimbólummá emelt jelentéstartalmat; az elégikus hangot és népies tónust, nyelvi szervességet.

A sokirányú megvilágítást példázza a Himnusz és a Szózat egybevetése, közös jegyeik fölemlítése. Ugyane céllal kerül említésre, igazolásra a Himnusz és a Parainesis szellemi „rokonsága”, hisz mindkettő „az egész reformkori magyar ifjúságot emberség és magyarság összhangjára, a haza szolgálatára nevelte”. E költeményeknek nem kevés szerepe volt abban, hogy a reformkori küzdelmek elvezettek az 1848/49-es forradalom és szabadságharc kirobbanásához, mely megszülte a magyar irodalom újabb ikonikus költeményét: *Petőfi Sándor Nemzeti dal* című alkotása a nemzeti tudat és elkötelezettség újabb magaslatán a cselekvés, a harc, a bátor kiállás ígését hirdette.

A *Himnusz* utóéletének egyik legfontosabb tényezője: a költemény megzenésítése. Erkel Ferenc zeneműve néphimnusszá vált. A költő és a zeneszerző nevével fémjelzett Himnusz „népszerűsége valóságos diadalút”. 1903-ban „a magyar országgyűlés elismerte a magyar nemzeti himnusz hivatalosságát”. E diadalutat az sem törte meg, hogy az 1919-es proletárforradalom alatt tiltottá vált, az sem, hogy Rákosi Mátyás más szellemiségű forradalmi induló jellegű alkotására szerette volna felkérni Illyés Gyulát és Kodály Zoltánt. Velük szemben ott állt az évtizedek alatt kijegecese-

dett legfontosabb argumentum: „Kölcsey költeményét – Erkel zenéjével együtt – a magyar népakarat avatta nemzeti himnusszá, és tartotta meg” számunkra és utódaink számára. Eszmei/irodalmi értéke felbecsülhetetlen értéke nemzetünknek. „...nemzeti önazonosságunk meghatározó remekműve: a magyar kultúra, irodalom és zeneirodalom kanonikus textusa és dallama (...) reprezentálja a magyar nemzet egységét, múltunkat, reménybeli jövőnket (...) szellemi-lelki közössége megerősíti hitünket, emberségünket, nemzettudatunkat. A Himnusz – amint a Szózat is – lélekerősítő versimádságunk: az ars sacra – lyrica sacra mintapéldája, a legtisztább magyar nemzeti érzés csúcsa.” Szétzúzhatatlan lelki kapocs minden magyar számára, éljen az a Duna-Tisza mentén, az elszakított területeken vagy a diaszpórában, a világ bármely sarkán. Tiszteletünk szimbolikus jele, hogy a Himnusz születésnapját a Magyar Kultúra Ünnepevé avattuk.

Cs. Varga könyve zárótraktusában fontosnak tartja visszatérni, újra hangsúlyozni a Himnusz szakralitását, azt a beágyazottságát, amelynek erővonalai sorában ott találjuk a bibliai vonatkozásokat, a kereszténység alapimádsága, a Miatyánk szakrális hatását, továbbá azt a kötődést is, amely a magyar irodalomban, a középkori latin költészettől, a hitvitákon át, lírikus költőink alkotásainak alapvonásai közé tartozik. Ennek toposzai sorában ott szerepel a templom, mint szimbolikus, megtartó erő. Kölcsey Ferenc „dédanyja Szödemeteren templomot épített, harangot öntetett. Dédunokája pedig az összmagyarság, a magyar irodalom és kultúra virtuális katedrálisának egyik legjelentősebb »templomépítő«, szellemi-lelki géniusza volt.” A templom a megmaradás, az életbe vetett hit szimbóluma, kötődés Istenhez, kötődés nemzetünkhöz. Gondoljunk csak Ady Endre versére – *A szétszóródás előtt* –, aki a templom létét, felépítését életünk legfontosabb elvárásai/kötelezettségei közé sorolta! Gondoljunk arra, hogy az emigrációba sodródott magyarság a diszpóra-lét legfontosabb vitális/lelki erőtere megerősítését temploma megépítésével kezdte!

A kötet olvasásakor fölmerülhet bennünk a kérdés: miért kell a XXI. században újabb Himnusz-kötettel, értelmezéssel gazdagítani az eddigiek hosszú sorát? Önazonosságunk őrzése, nemzettudatunk erősítése végett. Cs. Varga István pontos meglátása: „megint óriási szükség van a nemzeti összefogásra, egyéni és közösségi életünk újratervezésére, újjászerveződésére”. E törekvésünk egyik talpköve, sarokpontja, tájékozódási jele a Himnusz.

Cs. Varga István hatalmas ismeretkörét, érvelésének megalapozottságát bizonyítja a 381 lapalji utalás/hivatkozás, a kötet végén közölt Válogatott bibliográfia. Életrajza, a pályáiv, amelyet bejárt, az általa írt számos tanulmány és kötet mintegy predesztinálta ennek az újabb Műnek a megírására. Méltán helyezhetjük kiváló kötetei mellé.

A kötet címéül a *Himnusz* fináléjának az első sorát idéztük, mely ma is minden magyar legőszintébb vágya. Zárjuk sorainkat az utolsó strófa ugyancsak időtlen érvényű kérésével, könyörgésével – nemzetünk, családunk, jövőnk javára: „Szánd meg Isten a Magyarot!”

(*) Cs. Varga István: „Nyújts feléje védő kart...” Kölcsey Ferenc: Himnusz. Hungarovox Kiadó, Budapest, 2020.

Hymnus, a Magyar nép
dívatáros szászadaiból.
Cseke. Januar. 22d.
1823

Ísten áld meg a Magyarant
Jó kedvel; bővöggel,
Nyújts feléje védő kart
Sza hűrd ellenöggel,

Cs. VARGA ISTVÁN

„NYÚJTS FELÉJE VÉDŐ KART...”

KÖLCSEY FERENC: HIMNUSZ

„Énekeljük új idők új arculatát!”

Németh László erdélyi kapcsolatai a Készülődés korában

„Itt állok
és várom, hogy mellém gyülekez-
zenek mind, mellém gyülekezzetek
ti, akik együtt csüggedtetek velem
a viharban, mint tépett madarak
Énekeljük új idők új arculatát!”

A mindössze tizenhét éves ifjú a nagybányai nyaraló gyümölcsösében, „az ifjú lelkesedés hajóján” hirdet programot, 1918. október 15-én, a nemzeti katasztrófa előestéjén. Megsejtette vajon, hogy valóban új idők új arculata van kialakulóban a nemzeti történelem kohójában? Lett légyen bármiképp, e sorokban már ott rejlik a csírája a később vállalt vezérszerepnek, amelyre esztendők fordultával, konkrétabb célokat tűzött maga elé: a magyar szellemi erők organizátoraként küzdeni a két hazug Magyarország közt egy harmadik föltámasztásáért. Az ifjúi álom konkrét cselekvéssé magasztosul: maga mellett tudni, megnyerni mindazokat, akik az általa megálmodott „harmadik út” jegyében kívánnak harcba szállni. Ezt szolgálták a készülődés korának esztendei. Nem programbeszédekkel, hanem a tájékozódás eszközeivel, hogy szeker-táborra szerveződve alakítsák előbb a *Nyugat*-nemzedék soraiban, később szélesebb pászmát ölelve fel, kitekintve Erdély felé.

„Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár”

Kereső szándéka juttatja el a Trianoni diktátum által elszakított Erdély szellemi világába. Nem véletlenül, hisz sokirányú érdeklődése közepette ráérezhetett arra, hogy ott a változást kívánó szándékaival, törekvéseivel rokon folyamatok zajlanak, az erdélyi magyar szellemi erők maguk is a cselekvés programját hirdették meg.

A *Kiáltó Szó* megfogalmazói a jövőbe tekintve rázták fel az impériumváltás miatt letargiába süllyedt nemzettestet, a küzdés, a munka mellett az irodalomnak is vezérszerepet szánva. Minden bizonnyal ennek ismeretében fogalmazza meg, Az *erdélyi irodalom* című tanulmányában, a szállóigévé nemesedett megállapítását: „Aki ismeri Erdély kultúrhistoriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár.” Írások hosszú sorával igazolja, mi is az a rendkívüli. Ezzel rokon felismerést fogalmaz meg, pár évvel később, Illyés Gyula is: „akinek a tüdeje gyöngye, menjen a Tátrába, akinek a magyarsága, jöjjön Erdélybe.” Abba az Erdélybe,

melynek kisebbségbe sodródott magyarsága letépte magáról a sorscsapás bénító bilincseit, százados történelmi hagyományokra építve teremtett új szellemi életet.

Honnan volt hozzá az erő? A régi latin mondás – *sub pondere crescit palma* – bölcsességének kényszeréből, a kilátástalannak tűnő élethelyzetből fakadó energiából, szembeszegülésből. László Dezső, évekkel később ennél is szemléletesebben fogalmazott: ami létrejött, az anyanemzettől leszakított kisebbségi lét ajándéka.

A külső szemlélő a részletekre is fényt kíván vetni. Németh László rokonszenvvel fordult felénk, kérdések özönét fogalmazva meg. „Milyenek azok az írók, akiket egy egész élet s az összeomlás szakadécai szeparálnak erdélyiekké? Hogy hallatja magát a magára maradt Erdély, ahol most már politikai erők kívánják a külön beszédet? Megtalálja-e a múltját? Megtalálja-e magát? Kikben és hogyan? Milyen az ő külön magyar lelke s hogy része az egész magyar léleknek? Milyen új szót várhatunk tőle mi, és milyen új szót a világ?”

Bármennyire is paradoxonként hat, de e kérdésekből nem a kétely, hanem a remény, a bizalom hangja szüremlik ki, várakozásteljes érdeklődés: „Milyen az erdélyi lélek? Hogyan nyilatkozik meg az erdélyi irodalomban?” A kitelepedettek tízezrei ellen-szelében hazatérő nagyok – Benedek Elek, Kós Károly, Kuncz Aladár, Bánffy Miklós, Jancsó Béla – sikerrel vívták harcukat. Mellettük „a katasztrófa dőreje a rejtekező poéta-fácánok egész csapatát röppentette föl az erdélyi kukoricásból”, megteremtve a sajátosan erdélyi magyar irodalmat, amely a „schizma-pör” (elszakadás) aggodalmaskodóival szemben, mindig is az egységes magyar irodalom hívei maradtak.

Németh László Erdély-kötődésének csírája, indító rugója lehetett a véletlen is. Az *Ember és szerep* című visszaemlékezésében olvashatjuk: a keresés folyamatában segíthette Tamási Áron *Lélekindulás* (1924) című kötete. „Egy idegorvos barátom könyvespolcáról emeltem le, találomra, az első húsz sor után már hangosan, izgatottan olvastam, s a második oldalnál elsodortam barátomat: minden magyar prózaíró közt ez a legnagyobb költő – kiáltottam (...) meglássátok, rajta át törünk be Európába.” Ez volt az a hólabda, amely lavinává izmosodott, s az erdélyi magyar irodalomban rokon vonásokat fedezett fel, amely szélesebb kitekintésre biztatta, sarkallta? Segíthette a tudatos keresés, közte a kolozsvári román egyetem magyar tanára, Kristóf György monográfiája: *Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője* (1924).

Nem véletlen tehát, hogy a táborszervező Erdély felé fordul. Erdély felé, ahol az anyaországtól való elszakadás traumáján túllépve pár év múltán már kiforrott irodalmi közösségről él és alkot, teremt pezsgő szellemi és irodalmi életet. Németh László az 1926-ban írott tanulmányában, *Az erdélyi irodalom* című tanulmányában már biztos kézzel jelöli ki az erővonalakat, csúcspontokat: a líra terén az erdélyi költői triász – Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László; prózában – Makkai Sándor, Gyallay Domokos, Berde Mária, Gulácsy Irén, sok más költő- és íróársakkal egyetemben. Külön csoportként nevezi meg a székely írókat: Tamási Áront és Nyíró Józsefet. Ennek a kirajzásnak tágabb perspektívát szán, belehelyezve a nemzeti törekvések kontextusába. „Egy nagy áttörő szellemre van csak szükségünk, aki kihívja Magyarország fölfedeztetését. (...) De ehhez szükség van valakire, aki

mindazt, ami a Kárpátok koszorújában történt, támadhatatlan formában összefoglalja. (...) ...ezt a tehetséget Erdélytől várom.”

Ez a bizalom szülte meg, 1927-ben, a Protestáns Szemlében, azt a portrészorozatot, amelyben erdélyi szerzőket mutat be. Mi sem természetesebb, hogy mind a hat szerzővel találkoztunk már az előző évi, az erdélyi magyar irodalmat bemutató tanulmányban, immár részleteiben is kibontva azokat a jellemző vonásokat, amelyeket előzőleg kijelölt, elhelyezve az erdélyi irodalom kontextusában.

Áprily Lajos költészetét a Juhász Gyuláéval rokonítja. De míg a szegedi költő „az Alföld, legföllebb füzesek tarkította novemberi szürkességét tükrözi, Áprily életébe az erdélyi őszi piros fái hajoltak s versei hasonlatosak az őszi levelekhez, melyekben sárga is piros színekké bomlik lehullás előtt az élet zöld klorofillja. Havasok alatt él s havasokról lecsapó októberi erdőkben elandalodó, de még mindig friss szél lengi át az ő verseit s szór bele bükklevelet, mohát, cinke-dalt s alkonyi felhők piros parázslását. (...) A magyar líra pillanatnyi bomlásából ő szigetre szállt, és szigetre mentett magvaiból gyönyörű flóra sarjadt. A kifejezés áhítatát, a természet tiszta sugallatát s ahogy ő mondja: az ember dallamát őrizte meg nekünk.”

A Tamási Áron-portré az előbbinél sokkal lelkendezőbb. Kettős érdemének tekinti, hogy „a novellát a lehetőség határáig elköltőítette és hogy a novellán belül olyan alakot revelált, amely az apró, megfigyelt valóságok köré a mesék légkörét teremti, mert egyszerre gigászi s egyszerre gyermeki”. Különös értékének tekinti novellái sajátos nyelvezetét: „sok zamat, irreális hang és mesevezetés, a hangulat rugalmassága avatják Tamásit a novella kötőjévé”. Következtetése sokat sejtető: „A magyar természet új megnyilatkozása ő.” Nem véletlen, hogy Tamási Áron életműve kibontakozását az elkövetkező időkben is figyelemmel követi,

Berde Mária regényei nem keltenek benne revelációt. Úgy véli, hogy költői természete inkább a hosszabb novella felé hajtja, azok „a távoli fenyvesek sejtelmes és nyugtalan kékes-zöldjét reflektálják”. Mégis, miért vonhatta magára Németh László figyelmét? „Az asszonyélet mélyén meggyűlő nyugtalanság, a bizonytalan vágya, a szabadság üde szerelme, egy zárt formákban élő nő előkelősége fut benne össze. Zenekara sípok egymást hajszólo szólamaiból áll. Nem széles hangszerelésű, de mélyről jövő. S önmagán túl még valamit kifejez: Erdélyt. Nem az erdélyi múltat, nem az erdélyi aktualitást, Erdélyt, a fajtáktól független földet.”

A szekértábornok kereső/szervező figyelmét nem kerüli el, Erdély ünnevelt poétájának, Reményik Sándornak az irodalmi munkássága sem: „Az erdélyi katasztrófa dőrejéből először az ő dalai emelkedtek fel, mint életet hirdető, bár vijjogó madarak.” Ebből következik az a megállapítása is, miszerint „körülötte új irodalom sarjadt s új ország támadt új magyarsággal”. Részese annak az irodalmi kiáradásnak, folyamatnak, mely szerint „Erdély balsorsa irodalmat teremt”. Az általa betöltött szerep sajátos értékelést nyer: „Van nagyobb költője Erdélynek, mint ő s mégis ő az erdélyi költő.”

Az erdélyi történelmi regény művelői közül Gyallay Domokos alkotásaiban Jókai hatását érzékeli, mégsem nevezi őt Jókai-epigonnak. Megkülönbözteti tőle „az egészséges mesélő kedve”, fegyelmezettsége; „Gyallay mögött – Jókai gazdag költői szemléletével szemben – ízlés, magyarság és jóindulat” van. Bár nem sorolja a nagy

írók közé, de tanári pályája „edényévé tette őt tovább szálló ízeknek, amelyek a magyar költésben halhatatlanok”.

A hatodik erdélyi íróportré Gulácsy Irénre irányítja a korabeli magyarországi irodalmi közélet figyelmét. „Egy hatalmas temperamentum visszafojtott erői mozgolódnak benne.” E megállapításból eredeztethető az előbbi megtehető elismerés: „az új író-nemzedék legimponálóbb epikus tehetsége”; az ő írásaiban látja „azt az új magyar tartalmat, amelynek ő egyik legelső irodalmi fogalmazója”. Művei közül a *Fekete vőlegényt* emeli ki „Az idők mocskából emelkedik ki ez a regény a mártírium időtlen szépsége felé”.

Az idők távolából tekintve e portrékra, azt kell mondanunk, hogy kiváló érzéssel tájékozódott. Közülük négy – Áprily Lajos, Tamási Áron, Berde Mária, Reményik Sándor – a mai erdélyi irodalomtörténeti kánonban is az élvonalhoz tartozik. A hat portré mellé, kiegészítésként, oda sorolhatjuk az ezekben az években írott, immár egy-egy alkotásra irányuló figyelem gyümölcseit, amelyek kiegészítik, árnyalják, gazdagítják a korabeli erdélyi irodalomról alkotott képet. Fölfigyel Bartalis János költészetére, a bukolikus költészettel rokon verseire, a korán elhunyt Sipos Domokos prózai írásaira, Karácsony Benő *Pjotruska* című regényére, Nyirő József *Isten igájában* című regénye megjelenésére, Székely Mózes: *Zátony* című kötetére, Makkai Sándor *Ördögsekér* című alkotására – távolról sem mindig pozitív hangnemben.

Elemzéseiben, kritikáiban alaptételként említi, hogy „számomra a mű az egyetlen közeg, amelyen át az író hozzám férhet”. S ebből nem enged. Szemléletes példa erre a Tamási Áron újabb kötetéről írott kritikák hangneme. Miközben a *Szűzmáriás királyfi* és a *Czímeresek* című regényeiről elmarasztalólag ír, azokat elhibázott műveknek tekinti, az *Erdélyi csillagok* novelláskötete rendkívüli elismerést vált ki belőle: „itt egy szabad ember szívja mellére az otthonos székely levegőt”. Ennél figyelemre méltóbb ama megállapítása, miszerint „aligha volt e századnak nagyobb novellista tehetsége, mint ő. Csak a *Hét krajcár* és *Magyarok* Móricz Zsigmondja állítható mellé”.

Költői túlzás lenne? A Tamási-novellák jellemzése mégis elfogadhatóvá teszi számunkra. „Új virágos bőséggel fakad belőle a beszéd; vaskos móka és áhítat; földi ízek s a mindenségen átnyújtózó hasonlatok úgy fordulnak egymásba nála, mint egy szövétnek játékos két színe. Senki sem libegtette úgy a mesét a nyelve hegyén, mint ő. Semmi a realizmus földön kúszó kicsinyességéből s mégis hol a realista, aki színesebb, zamatosabb? A színek eloldóznak a tárgyakról és fölöttük remegnek: nem fakulva, hanem gazdagodva. Délibáb, de tarkább a valóságnál, amely kilehelte.”

Az organizátor szerep újra fellobban, amikor 1931-ben – *Új nemzedék* gyűjtőcímmel – új sereglérről álmodik, amely meghaladja az 1908-as generáció esztétikai jellegzetességeit, abban a reményben, hogy amennyiben „az írók jobbjai, ha más-más csillagot követnek is, egy talajon járnak”. A programnak beillő írásában megfogalmazza ez új nemzedék, általa elképzelt ars poeticá-ját. Alapelve: „egyfajta tisztaság-érzés: a szellemi határok tisztelete”.

Mit tekint az irodalmi művek legfontosabb értékének? „A mű sokszorosan rendezett élet. Minél magasabb fajta ez a rend, minél sűrűbb a kapcsolatok delejhálója, annál több reménye van a műnek, hogy olyat közölhet, amit írója e mű nélkül sosem

közölhetett volna. Remek az a mű, amely írója nélkül is megél.” Elgondolásait kiegészítve teszi hozzá: „A műalkotás az a belső terv, amely a mű minden elemét egy képzelte központ felé irányítja. A műalkotás belülről determinált: minden eleme egy közös góc világításában áll s egyik sem csóválhat a maga örömeire sem fáklyát, sem zseblámpát.” A változás, változtatás szükségességét a társadalomban tapasztalt erővonalak, fejlődési tendenciák igénylik. Érthető tehát, hogy „az irodalom épp most bontakozik ki a káoszából s annak vidám alázatával keresi az alkotás örök feltételeit, akit kalandorévei fegyelmeztek meg”.

Az új sereglésben – Erdélyi József, Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Pap Károly, Halász Gábor mellett – Erdélyből csak Tamási Áronnak szavaz bizalmat. Az öt évvel későbbi Tamási-portré jobbára megismétli az akkori elismerő és bíráló szavakat, ennek ellenére mintegy polgárjogot szavazva neki kora magyarországi író-társadalmában. „Ez a fiatal író pontosan az a tehetség volt, akit mi behunytt szemmel elképzeltünk. Zárt, elhagyott világ fia, akit nem könyvek tanítottak meg írni, hanem tulajdon gazdagsága. Csodálatos képeiben kimeríthetetlen belső mitológia üzte szentivánéji játékát. Hasonlatainak nem volt irodalmi múltjuk. Képzelete autonóm világ...” Mint oly sok írásban, a tanulmány befejező soraiban kilép szerepéből, már nem is Tamásiról vall, hanem a maga ars poeticáját összegzi. „Én tehetség alatt a szellemnek azt a képességét értem, mellyel kora kultúrájában alkotó szerepet tud betölteni. Kétségtelen, hogy az ilyen szerepre szellemi hév, természeti bőség nélkül vállalkozni nem lehet. De éppily fontos, hogy az író meg tudja választani, mire teszi fel ezt a gazdagságot; tájékozódnia kell az időtlen eszmék közt s kora kultúrájában; éles szeme, biztos ösztöne legyen ahhoz, hol kínálkozik új, alkotó és neki való szerep, amelyet végigjátszva ereje megsokszorozódhat, képesség és helyzet frigyéből új képességek származhatnak.” Itt, ebben a törekvésben, szándékban rejtezne az a kifogyhatatlan ismeretszomj, útkeresés, törekvés, amely Németh Lászlót mindenkor jellemezte? E folyamat összegzéseként utalhatunk arra is, hogy az ifjonti organizátor szerep, immár az írói elhivatottság fényében konkrét tartalommal telítődik, irodalomszemléletét az 1926-ban írt *Móricz Zsigmond*-tanulmányban még konkrétabb formába önti: „Az író vállalkozás. Öröklött képességei: az alkat; gyermekkorának emlékezetnépesítő élményei: a szülőföld, az átvett tradíciók kényszere: a nemzet; a szellemét termékenyítő áramlatok: a kor akarnak művé öröködni és hatni benne.”

Ezzel lezárul a készülődés korszaka. Németh László figyelme a nemzeti sorskérdések felé fordul, erdélyi kapcsolataiban szinte kizárólagosan Tamási Áron jelenti a kapcsolatszálalt. Sajnálatos, hogy ez időszakban szó sem esik Kós Károlyról, aki Erdélyben az impériumváltástól kezdődően oly áldásos szervező és alkotó munkát végzett a kisebbségbe sodort nemzetrész szolgálatában; valamint Jancsó Béláról sem, aki ugyanez idő tájt maga is komoly organizátori munkát végez az erdélyi szellemi életben.

„Javasoljuk, hogy folyóiratunk a magyarországi magyar irodalommal való kapcsolataira, illetve orientációjára nézve: a jelenlegi élő magyar irodalom termékeit és életét szélsőségektől mentes magyarországi kritikusi íróval ismertesse (jelenleg Németh László)”

Az 1928. július 5-7-én tartott harmadik marosvécsi helikoni találkozó jegyzőkönyvében olvasható e szándéknyilatkozat, amely a pár hónappal előbb, májusban indított Erdélyi Helikon számára kívánja munkatársként felkérni Németh Lászlót. A lap programját a kijelölt főszerkesztő, Áprily Lajos fogalmazta meg. Ebből emelünk ki két sokatmondó mondatot: „Erdélyisége világfigyelő tető, nem szemhatárszűkítő provincializmus. Maga: szélesen gyűjtő Maros-vize találkozást kereső patakjainknak. Várja a források friss erejét, de távoli torkolatok is fellüktetnek benne.” Hasonló gondolatok olvashatók ki a beköszöntő számban megjelent Kuncz Aladár-írásból: „Az Erdélyi Helikon már első számában is nemcsak ígéret, hanem eredmény is, és minden reménységünk szerint bevezetője az erdélyi magyar irodalom egy újabb, nagyobb eredményeket hozó lendületének.”

A kapcsolatfelvétel gondolata nem a véletlen műve. Előzményéről olvashatunk az Áprily Lajosnak 1928. márciusban írott Németh László-levélben: „Hartman János említette, hogy utolsó pesti szereplésekor érdeklődött utánam, s lett volna mondani-valója számomra.” Áprilyt erdélyi vezérírónak nevezi, s arra kéri, hogy fiatalokat nyerjen meg s biztasson a Napkelet-pályázaton való, részvételre: „Kérem Önt (...) legyen rajta, hogy az erdélyi fiatalok java része részt vegyen ezen a pályázaton, melyet én a mi induló nemzedékünk díszszemléjének szántam.” Levelében önmagáról két fontos dolgot említ meg: egyfelől ars poeticáját: „az írás a küldetés, fogászkodás a kenyér”; másfelől tájékoztatja arról, hogy az adott időben mily témakör foglalkoztatja: „esszesorozaton dolgozom, mely az európai irodalmak nagyjain át Európa problémáit akarja magyar problémává szűrni, s egyben a magyar szellem nagy, Európát szintetizáló hivatottságát bizonyítani.” Pár napra rá, április 4-én, Földessy Gyulának írja: „Az erdélyiekkel talán sikerül érintkezésbe lépnem. Áprily nagyon meleg hangú levélben bízott meg, hogy új lapja magyarországi kritikai tudósítója legyek.”

Áprily felkérő levelét nem ismerjük. Ismerjük azonban Németh László válaszlevelét, amelyet feltehetően még áprilisban írt, pozitív választ adva a felkérésre: „...valóságos kámfor-injekció volt számomra az ön üzenete, mely épp akkor ért, midőn a folyóiratokból végképp vissza akartam húzódni, hogy kiadásra váró könyvek lépjébe rakjam le nagyon is aktuális érdekű irodalmi és magyar lény emberi felfogásomat.” A Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött Áprily-hagyatékban olvasható levél konkrét témajavaslatokat is közöl. „A kitűzött feladatra szívesen vállalkozom. (...) A tartós és barátságos munkatársi kapcsolatra tehát én is vágyom s mert nincs érzékem az emberi s főként az irodalmi taktikázgatások iránt, tüstént meg is írom, hogy miben tudnám magam hasznosítani. 1. Világirodalmi vonatkozású tanulmányaim némelyikét szívesen adnám az Erdélyi Helikonnak. (...) 2. Szeretnék »A magyar irodalom 1928-ban« címen nagyobb tanulmányt írni...”

Egy későbbi, 1928. nov. 4-én keltezett levélben Arckép-sorozatot ígér, köztük Babits, és Szabó Dezső s további 12 nevet említ. Hogy mindebből mi valósult meg, arról a Hartyányi István és Kovács Zoltán által összeállított *Németh László Bibliográfia* (1992) című kötetből nyerünk bizonyosságot: 1928: *André Gide* (Tan), *Magyar dráma és magyar kritika 1928-ban* (Krit), *Magyar líra 1928-ban* (Krit), *Tóth Árpád* (Tan); *Szabó Dezső* (Tan); *Új magyar regények* (Krit); 1929-ben: *Három verskötet*

(Krit), *Kosztolányi Dezső* (Tan) jelent meg az Erdélyi Helikon hasábjain. Az ígéretes sor, ez utóbbi tanulmány közlését – 1929 március – követően megszakad. Egy nagy ívű terv maradt torzóban? 1928 áprilisában és októberében fölvetődik egy erdélyi utazás terve is – „bár szent elhatározásom, hogy meglátogatom az erdélyieket, akik közt, amint Ön írja, még irodalmi barátaim is vannak” –, azonban az sem realizálódik.

Miután Németh kézhez kapta az Erdélyi Helikon megküldött számait, válaszképpen írja a szerkesztőnek: „egyre közelebb érzem magam Önökhöz”, s mintegy feladatként tüzi maga elé, hogy „Budapestre erre a legjobb magyar folyóírra a figyelmet felhívjam”. Ez sem volt elég a folytatáshoz! Ebben minden bizonnyal az is közrejátszik, hogy orvosai lassúbb életritmust ajánlanak: „Egy bizonyos, hogy eddigi életrobotomat nem folytathatom, a Kritikát egyelőre föltétlenül abba kell hagynom” – írja 1929. április 14-én Áprily Lajosnak. Vele a továbbiakban is kapcsolatban marad, irodalmi témájú és személyes tartalmú levélváltásuk folytatódik.

A *Készülődés korát* lassan felváltja a *Tanú-korszak*, a társadalomjobbító gondolkodó alkotó emberé, aki immár nemzete lelkiismereteként vállalja a harcot egy jobb, igazabb Magyarorszáért. Az Erdélyhez fűződő legfőbb személyes kapocs Tamási Áron személye marad, akit mindvégig Erdély legkiválóbb írójaként tisztelt és szeretett.

Az Erdélyhez fűződő irodalmi kapcsolat, ha apadóban is, de még évekig megmarad. A személyes látogatást, 1935-ben, azonban egy másik Németh László-utópia: a Duna-gondolat generálja. Számára súlyos, keserű tanulságokkal szolgál, kiábrándulást vált ki benne és... olvasóiban is. Az utazást megörökítő útinapló – *Magyarok Romániában* – az anyaországban és Erdélyben is hatalmas sajtóvihart kavart. Az útirajz és vita anyagát – a kései olvasók okulására és tanulságaképpen – Nagy Pál gyűjtötte össze és a marosvásárhelyi Mentor Kiadó adta ki 2001-ben. Egyetlen üde színfoltja a Tamási Áron szülőfalujában, Farkaslakán tett látogatás. „Soha íróember úgy hozzá nem tartozott tehetségében is a családjához, falujához, mint ő. Akárhol metszed meg ezt a falut, az ő szava csorog belőle, s amit különösnek, egyéninek, olykor-olykor erőltetetten provinciálisnak találtam benne, íme, itt ömlött ebből a családból, mely nagyságáról alig tudott valamit. Híres regényét is csak a sógor olvasta (aki egy-egy célzásával a messzi szénégetőéletről ama »Rengeteg« jeleneteit villantotta fel), s alig látott valami nagy dolgot benne. Különös gyöngédséggel, büszkeséggel beszéltek róla, de inkább csak mert nyájas volt hozzájuk, s úr lett belőle.”

Németh László harmincöt év után, 1970 februárjában jut el újból Erdélybe. Az alkalmat három Németh László-színmű bemutatója – Sepsiszentgyörgy: *Papucshős*, Marosvásárhely: *A két Bolyai*, Temesvár: *Villámfénynél* – kínálja. A már beteg író vállalja az utat. Mindenütt nagy szeretet és tisztelet övezi.

Tamási Áron mellett, aki évtizeden át hozzá hű pályatársa volt, meg kell említenünk Veress Dániel sepsiszentgyörgyi író, akivel 1959 és 1975 között bensőséges kapcsolatban állott. Ezt jellemzi, példázza levelezésüket 2001-ben közzé tevő kötet címe: „*Bened óvom erdélyi adómat*”, amely Németh László és Erdély kapcsolatának rendkívül értékes dokumentuma.

Németh László irodalmi örökségét az erdélyi magyarság is a magáénak vallja. Halálakor Sütő András e szavakkal búcsúzott Tőle: „A halál egyik kezével Németh

László szemét fogta le, másikkal talán – abszurd cselekedetének enyhítéseképpen – az utókornak itt-maradottakét nyitja föl újból, hogy teljes nagyságában és fényében lássuk Őt, a szellem és erkölcs csodálatos egységét a század szándékai fölött.”

Felnyitotta. S amint arra lehetőség adódott, Erdélyben éltek is vele, hogy kifejezzék megbecsülésüket. Nagybányán 1991-ben, 1995-ben és 2001-ben tartottak méltó megemlékezést a Híd-utcai református templomban, ahol keresztvíz alá tartották; Kolozsváron is konferenciával tisztelegtek születése centenáriumán. A szülőváros magyarsága az iránta tanúsított tisztelet és megbecsülés jeleként Róla nevezte el a kilencvenes évek elején újra indult önálló magyar gimnáziumát.

Németh László halála 20. évfordulóján Nagybányán tartott emlékülés anyagát előlelő kötet – *In memoriam NÉMETH LÁSZLÓ (1901–1975)* – bevezető írása nem csupán vallomás, hanem Sütő András soraival egybecsengő fogadalom: *Őrizzük a lángot – Németh László a mienk, mindazoké, kik felelősséget éreznek népünk jelene és jövője iránt.*”

„Mert én látok tisztán helyettetek”

– *In memoriam: Csoóri Sándor* –

„*Illyés Gyula halála (1983) után idehaza éppen Csoóri Sándor az, aki legteljesebben folytatja, veheti át Illyés szerep- és feladatkörét: a nemzeti költőét, akinek dolga sohasem csak a költészetben akad.*”

(Vasy Géza)

Csoóri Sándor életútja, életpályája nagy idők tanúja. Életműve – versei, prózai munkái, filmjei – szemléletesen példázza a népe/nemzete sorsával azonosuló, érte aggódó, sorsa jobbításáért küzdő alkotó szerepvállalásait a belső vívódásától, küldetéstudatának alakulásán át a nyílt, közéleti szerepvállalásig.

A Nap Kiadó jóvoltából kezünkbe került kötet(*) mindennek a tükörképét tárja elénk, ama megismerés lehetőségét kínálva, hogy nyomon kövessük, miként fogadták, miként reagáltak a kortársak – írók, kritikusok, irodalomtörténészek – a művekbe kódolt, belőlük kisejülő sorsképletre, burkolt vagy nyílt üzenetekre. Az oktatási segédkönyvként definiált kötet híven követi az *In memoriam* sorozat megálmodója, elindítója és gondozója, Domokos Mátyás közel negyven évvel ezelőtt megfogalmazott elképzelését: „...indítson a kiadó egy tanulmánykötet-sorozatot, amely a műfaj már meglévő s legértékesebb, legidőtállóbb anyagából, az írói esszéből s kritikából merítené anyagát, méghozzá tematikusan: irodalmunk irodalomtörténeti jelentőségű s folyton-eleven, állandóan az olvasók kezén forgó íróinak munkásságára vonatkozó írásokból.” Ezt az utat követi a Márkus Béla által válogatott, Gróh Gáspár által összeállított és szerkesztett kötet, melynek szemléletes címe – *Kapaszkodás a megmaradásért* – Csoóri Sándor ars poeticá-ját sűríti magába: küzdelmét mindazért, amit a magyarság meg- és fennmaradásáért leírt vagy kimondott szóban, bátor cselekedetben vívott önmagában/önmagáért, népéért/nemzetéért. Ezt a harcot idézzük fel, követjük az idő hullámvetésében, az e kötet által kínált úton haladva.

I.

„*Milyen örömmel fogtam én a dalba
gyakorta, hogyha szólított az élet,
s szabadon szállva, mint a madarak,
milyen magasan szárnyalt minden ének!
Haza, szabadság, boldogság, derű,
alkotni vágyó lendület, erő:
szívem mélyéről úgy törtek elő,
mint forrás-mélyből kristálytisza víz.*”

A pályakezdet költői programjaként tételezhető, a „lázító versek” körébe tartozó, a *Röpirat* (1953) című költemény, s a többi, e költői hullámtérbe tartozó vers, oly lírai növéssterv kiindulópontja, amely előre vetíti társadalomjobbító küzdelmeinek koordinátáit: a realitással való szembenézést, a jobbító szándékot, azt az utat, amely a „bízom, reméltem” forrás-mélyéből elvisz a felismerésig – „nem láttam eddig azt, amit látok” –, s azon is túl elvezet az „újabb számvetés” igényléséig, „hogycsüggedetlen érkezzünk el: / töretlen, ifjan! széphonú jövőnkbe.”

Ígéretes belépő az irodalomba, ami azonmód visszhangra talál: „Új hang, új látás, új tehetség”, „komoly ígéretet hordozó fiatal író”, akit elfogad a korabeli irodalompolitika: „valóban a nép költője, valóban kommunista költő, akinek mindennél szentebb a népe s népe boldogulásának ügye”. Akad persze ellenvélemény is: „nagy fogyatékosága a költői kultúra hiánya (...) a külső forma elhanyagolása csökkenti a vers értékét”. A költői habitus alakulását azonban ennél fontosabb gondok érlelték: a megtapasztalt valóság – a falvak megpróbáltatásai és a politika szivárványszínei közti mély ellentmondás felismerése, a csalódás, amely őt az ellentáborba sodorja. „Én nem 1977-ben váltam ellenzéki íróvá – emlékszik vissza 2005-ben –, hanem 1952-ben”, alaposan rácsáfolva a ráaggatott „kommunista költő” minősítésre. Első verseskötete – *Felröppen a madár* (1954) – elhozza kortársai számára, és élénk is, az eszmélkedés jeleit. Az eszmélkedését, amely országos áramlatként vezet el az 1956-os forradalomig. E belső költői növéssterv új hajtása az *Ördögpille* (1957) című verseskötet. A kortárs bírálók közül volt, aki úgy vélte, hogy a kötet „sok tekintetben megtorpanást jelent”, benne „névtelen pesszimizmus”, „már-már életgyűlölő hangulat”, „erőszakos miszticizmus” uralkodik el; azonban a kései bíráló, 1982-ben, „a beérkezés” jeleként aposztrofálja, melyet „az önsarkantyúzó elégedetlenség” táplál. A saját tapasztalat mellett az eszmélés forrása volt a Belvárosi Asztaltársaság, melynek tagjaként maga is azok közé állt, akik „a diktatúrával szemben veszélyeztetett szellemi és művészeti értékeket védtek”. A harmadik kötetének – *Menekülés a magányból* (1962) – verseit „a mindenség igézete” hatja át, „egy fogalmibb-intellektuálisabb irány felerősödése” felé vezet, oly teljesítmény, melyet az „önmagát kereső fiatal költészetünk egyik legszebb eredménye”-ként tartottak számon, melyben, más kritikusa szerint, „a »totalitást« igyekszik torkon ragadni”.

Vereseivel egy időben születnek meg a falu valóságát/realitását felismerő/feltáró szociografikus írásai. A *Tudósítás a toronyból* (1963) című kötet új magaslatról tekint korára. Megdöbbenő, felrázó látület. Fogadtatása egyöntetűen elismerő, távolról sem olyan ambivalens, mint amit versesköteteivel kapcsolatban olvashattunk. Szemléltetésképpen idézünk belőlük: „nem a »leleplezést« keresi és nem a »felfedezést« hajszolja (...) hanem az igazat”, sorait „a szeretet és a hozzáértés” diktálja, „nemcsak a borzas valót, hanem a perspektívát is látja”; benne és általa „a forró szív és hideg fő egyszerre kap az anyagba, a személyesnek az általánosba való folytonos átjátszásával, az egyesnek egyetemesebb érvényű kiszélesítésével”; „nemcsak a változó világ adatait regisztrálja, nemcsak állapotot rajzol, s lát pozitív és negatív vonásokat az életben, hanem rögtön megragadja szépirodalmi jegyeit is”.

E kötet szomszédságában született meg az *Iszapeső* (1965) című „oknyomozó kisregény”, amely ismételten a magyar falu gondjaira, megoldatlanságaira, drámai

jelenségeire irányította, hívta fel a társadalom figyelmét. Az ötvenes években megindult „önfelszámolási folyamat” szétzúzta a hagyományos falusi társadalmat, a paraszti élet metamorfózisa „önmaga ellen irányult”. Csoóri Sándor könyve „nem egyszerűen arra a kérdésre igyekszik válaszolni, hogy miért lett öngyilkos egy fiatal parasztlány, hanem arra is, hogy ki a felelős a tettért, vagyis nemcsak a személyi motívumok felszínét tárja fel, hanem azok mozgatórugóit is.” Az *Iszapeső* része volt egy ébredési folyamatnak, a negatív társadalmi jelenségeket fölvető alkotások sorozatának, amely átlépte a hatalom tűréshatárát. „Az ilyen és ehhez hasonló jelenségek elszaporodása az irodalmi élet műhelyeinek, szerkesztőségeinek a felelőtlenségét is mutatják, s ezért közvetlen irodalompolitikai beavatkozást tesznek szükségessé. (...) Csoóri Sándortól az ösztöndíjat megvonjuk.” A személyre szóló ítélet – az említetten kívül: műveinek előcenzúrázása – indoklásában ott szerepelt a *Kubai útinapló (1965)* című kötetével szembeni elégedetlen hatalom bosszúja. A kötet – bár áttételesen – fölveti a korabeli író társadalomnak az 1956-os forradalomhoz fűződő dilemmáját: „az ember kinek ad igazat: a forradalomnak-e, vagy önmagának? (...) a forradalmat vállalja-e a saját eltérő nézete ellenére, vagy a saját eltérő nézetét a forradalom ellenére”? Az író visszaemlékezése beszédesen visszaigazolja a hatalom reakcióját: „*Déry Tibor G .A. úr X-ben* című könyve és az én *Kubai naplóm* volt több ízben is a bikavadító irodalmi mű”.

II.

„Bárhonnan közeledjek is a hivatásomhoz, vagy mesterségemhez, csakis oda lyukadok ki, hogy az író igazi otthona az otthontalanság, a minden dolgok közé való száműzetés állapota; kiegyensúlyozottsága pedig a dráma.”

A hatvanas években, s az előzőekben megjelent Csoóri-kötetek fogadtatása/elemezése során találkozunk a „Csoóri-probléma”, a „Csoóri-jelenség” kérdéskörével. Fejlődés-folyamata, a „költői út” – *Második születésem (1967)*, *Elmaradt lázálom (1982)* – kínálta a megközelítést kiváltó, reflexióra ingerlő témát: „a derű, a tiszta, naív természetesség hangjaitól, a magány motívumán át a kép általános elsötétültéig, a »második születésig«, s tovább, még súlyosabb konzekvenciáig”. A róla, műveiről szóló írások annak a háttérét kutatják, ami a művek esztétikai értékein túl már írói magatartásként, oly törekvésként jelenítődik meg, miszerint a „kétkedés módszerével rombolja le önmagában a világot, hogy újraépíthesse” azt. Teszik ezt azon frissiben vagy évtizedek távlatából, visszatérőleg értelmezve a fejlődési ív karakteres vonásait, jutnak el arra a következtetésre, miszerint „ami végül is közös a próza és vers két külön koordináta-rendszerében, azok a költői attitűd: önmaga (és általa: a világ) szakadatlan-konok keresése, a létre csodálkozás”. Sőt, ennél is több: „A költői »én« feladat és vállalkozás, cél és ideál, vágy és következmény: elő kell hívni, meg kell teremteni.” Csoóri Sándor megteremtette. A személyesség köréből tovább lép, tágabb horizontot ölel fel. „...sorsa formálta költői arcáról a közösségi öntudat tekint reánk, s az a felismerés, hogy vállalt útja befejezhetetlen, hiszen átvezet az egész

életen, a pillanat és a történelem, az egyén és a közösség s a születés és a halál végtelen terein.”

Ez az évtized a Kósa Ferencsel és Sára Sándorral való együttműködés révén új terrénumot – a film sajátos világát – nyitja meg előtte. Újabb „torony”, újabb szellemi magaslát, ahonnan az őt útra bocsátó paraszti társadalom mélyrétegeinek a feltárásához, az ötvenes évek magyar társadalmának értelmezéséhez vezet el. A *Tízezer nap*, az *Ítélet*, a *Dózsa* című filmek – az előtanulmányozás, a szövegekönv megírása, a képi megjelenítés – „a magyar »mélyvilágba«, a magyar történelembé” enged számra bepillantást, mely messze túlmutat az éppen munkában levő, folyamatában feltároló tematikán, új művészeti távlat magasába röpti. Különösen figyelemre méltó az a tapasztalat, amely a *Dózsa* című film forgatása során halmozódik fel benne. „Az emlékezetrevízió első nagy rohama volt ez. Egy elfüggönyözött világ leleplezése. Minden székely faluban, minden eszténa előtti farönkön ülve a múlt idők fájdalma és örülete szakadt rám. A trianoni döntés eddig elvont fogalom volt számomra, de ettől kezdve megelevenedett. Megelevenedett? A valóság világából átsiklott gyorsan az abszurdítások világába.” E fájdalmas tapasztalás valódi hozadéka a későbbi évek, évtizedek Csoóri-esszéiben ölt testet.

III.

*„Jók voltunk, jók és engedelmesek,
mint a cigánymeggyel teleaggatott kisfiúk a sétatéren,
nem tapostuk le a gyöpöt, s nem aknáztuk
alá a parkba kiültetett dáliákat.”*

A *Nemzedékemhez* című költemény sorai az őt körülvevő világ rendjéhez igazodó szándékot, magatartást idézi elénk. De az a költő, aki felelősnek érzi magát a nemzet sorsának alakulásáért/alakításáért, csakhamar rádöbben, hogy a haladást nem a jók és engedelmesek, hanem a valósággal őszintén szembenézők, a gondokat felismerők és megvallók, a jobbításért küzdelmet vállalók szolgálják, s szolgálhatják valóban eredményesen. És ehhez szűknek, elégtelennek érzi a vers, a szociologikus próza kereteit: a kitágult tér más műfaj, az esszé felé irányítja, abban találja meg a ráhatás hatásosabb írói kifejezési formát, az lesz és marad élete során mindvégig. A hetvenes évek írói termésének legjava ebben a mederben haladva kelt, vált ki mind nagyobb visszhangot. Az összegzés első gyümölcse, az 1979-ben megjelent *Nomád napló*, amelyet a korabeli irodalmi köztudat „napjaink legjelentősebb magyar könyve” közt tartja számon. Miért is? „Csoóri mindig fontossá tudja emelni azt, ami esendő magánéletével történt, történik (...) önmagához kötött élményei fölött a folyamatos magyar történelem szárnyasuhogását halljuk.” Ugyanily elénk érdeklődést váltanak ki az azt követő kötetek is: *A félig bevallott élet* (1982), *A tenger és diólevél* (1982). Bírálói e műveket „Csoóri tanszéke”-, „Egy nemzedék naplója”-, „Csoóri Sándor számadása”-ként tartják számon. Ebben az írói világban már nem a család, nem a népköltészet, nem a falu, hanem egy jóval tágasabb kör – a nemzet, a haza gond-

ja/sorsa – válik a vizsgálódás középpontjává. Az addigi alkotói pálya jellemzésében a „töredékes” minősítést a „konokul következetes” osztályzat váltja fel. „Benne testesül meg a »gondra bátor és okos« férfi lejáratott eszménye, az értelmiségi, aki úgy teljesíti hivatását, hogy maga is szebb lesz általa”, aki „építkező magyar lett a beérés során, aki szétszedi az ártalmas romokat, elsöpri a szemetet, s kedvet ad a templomhoz, amelyet mégiscsak fel kellene építeni”. Az önmagunkkal való őszinte szembenézés ébreszti rá arra, hogy napjai legégetőbb gondja/baja „a magyar önbizalom és önbecsülés Trianonja”. Az okok keresése, vizsgálata, körtörténetének elemzése vezet el arra a felismerésre, miszerint „az én nemzedékem inkább csak verítékezett a védtelensége kiharcolásáért, mint hogy kiharcolta volna”; „az értelmiség zöme: a meghátrálás szakembere lett”. Ítélete világos üzenetet hordoz: „...lemaradtunk. Az egész irodalom élete ma sokkal görcsösebb, gátlásosabb, alakoskodóbb, mint amilyen a harmincas években volt. (...) Lihelünk és loholunk rengeteget. Sápadtak vagyunk, idegesek, önfeláldozók, de ha létünket nem mint kockázatot vagy szabad játszmát éljük át, hiába dolgozunk érte akár rogyásig, a világhoz nem adhatunk hozzá még egy mosolyt se. Leválik róla, mint kötőanyag nélküli vakolat a falról.” Ezen kívánt javítani, ezen akart változtatni. Az „összezsugorított, ketreces létben” is vállalta a harcot, vált „másként gondolkodó”-vá. Móricz Zsigmond és Illyés Gyula példáját követve lett „a nemzet sorskérdéseinek egyik legkövetkezetesebb megtestesítője”, aki „felelősnek érzi magát az élet alakulásáért”, aki felismerte, hogy „a gazdasági megújulás mellett érzelmi és erkölcsi megújulásra is szükség van”. Ez szilárdítja meg benne a küldetéstudatot, amely legjobbainkat jellemezte: „...ha a politikával, a kormányzattal van is vitája számos dologban, egész munkássága a néppel, a magyarsággal való teljes azonosságát mutatja”. Ez fűti, ez motiválja, hívja ki újabb s újabb csatákra, kiváltva kortársai elismerését. „Csoóri ugyanolyan fáradhatatlanul és elrettenthetetlenül küzd írásban, szóban, cselekedetekben az elnyomottak jogaiért, s időnként egymaga valóságos kisebbségvédelmi intézményeket s diplomáciát igyekszik pótolni.” Hangja számonkérő, a szellem embereit tetemre hívó hang: „Bárhogy kendőzgetjük is múltunkat, előbb-utóbb el kell ismernünk, hogy mi, magyar értelmiségiek: írók, filozófusok, lélektanászok, kritikusok, költők, társadalombölcsesek, egyenként és együttesen is utat tévesztettünk valahol. Ugyanolyan rosszul ítéltük meg saját szerepünket, mint akik szerepet szántak nekünk. Első számú tévedésünk az volt, hogy túlon túl egyértelműen fogadtuk a sorsot – sorsnak. Holott sorssá csak azáltal vált, hogy mi ellenkezés nélkül fogadtuk el.” Írásaival, publicisztikájával ezen kívánt változtatni, „hagyományos magyar küldetéshit”-tel válaszolni. Személyében, írásaiban „a szerep és feladat” eggyé olvadt. „Sose akartam külön szerepet kiharcolni magamnak az irodalomban. De azt igen, hogy az irodalom szerezzé vissza múlt századi és XX. század eleji tekintélyét.” Ezt szemlélteti, érzékelteti az az axiomatikus megállapítás, miszerint „ha a csoóri-féle szerep Illyés mintájára játszik rá, akkor a szüntelen önreflexiók kényszer az Ember és szerepet író Németh Lászlóra.” S ez már magasra tette a léceket. A kortársi elismerés sem maradt el: „...semmi lényegesben nem alkudott; vállaló, igaz ember, aki sérülten, sebesülten is végezte – s végzi – dolgát a futóárkokkal szabdaltnak időben”.

IV.

„*Ma még nem. Ma még semmiképp se bújhatok
el a földre (...)*
*Ma még nem. Ma még semmiképp.
Mert én látok tisztán helyettetek.*”

A küldetéstudatát sorokba szedő költő az *Elmaradt lázalom* (1982) című kötetében megjelent *Halasztás* című költeményében ad (újra) hangot elhivatottságának. A nyolcvanas években megpezsdülő költői kiáradás egymás után tesz tanúbizonyságot alkotótevékenységének töretlen kibontakozásáról: *A tizedik este* (1980), *Kezemben zöld ág* (1985), *A világ emlékművei* (1989), *Virágvasárnap* (1990)... Pályatársai, kritikusai megítélése szerint „meghökkenítő a józansága és ébersége”, a „kíméletlen szembenézés”, az e korban született költeményekben „szorosan egybefonódik a látott és a tudott világ, a látvány és az értelmezésből formálódott gondolat”. Természetes kötődés, egymásba fűződő viszonyrendszer, hisz – amint a költő a *Hó emléke* című versével kapcsolatban vallja – „a költészet kapcsolat is. Első fokon magunkkal s a magunk ismeretlensége és ismeretei révén a valósággal. Másodfokon mindenkivel, aki ide születik a földre, játszik, tűnődik, szeret, hóban kószál vagy fél a haláltól.” Miként tükröződik ez a kortársak megítélésében? „...szétszedte, átröntgenezte a csodát, majd költői nyelven, eleven és fölmutatható poétikai fogásokkal összerakta szemünk láttára”, bennük „a versek földön járó és egeket reflektorozó képi tartománya” szervesen eggyé olvad. Korántsem csupán valamiféle látletté, hanem önmagunkkal szembe néző, cselekvésre buzdító, tette serkentő alkotássá szervesítve azt: „...ha egy versnek nincs egzisztenciális szikrázása, mulandóbb a tisztavirágéletű újságcikknél”.

Ez az az idő, amikor/amelyben „a vers közeledik örök és halhatatlan formája felé, a próza a nemzeti önismeret és az élesre töltött politikum tornyában strázsál”, a költő személyisége „fokozatosan vált szellemi életünk központi alakjává, s aki teljesebben vette át Illyés szerep- és feladatkörét: a nemzeti költőét, akinek dolga sohasem csak a költészetben akad.” A harmincas évek népi íróinak a küldetéstudata foglalkoztatja: az értelmiségi szerepvállalás lehetősége és felelőssége a változó/megváltozott időben.

Ez a gondolat, ez a belső indíttatás készíteti arra, hogy előszót írjon Duray Miklós Amerikában kiadott kötete – *Kutyaszorító* – elé. A hatvanas évek Erdély-járásán szerzett tapasztalat – a nemzetiségi sors elviselhetetlen terhei – ebben érik oly meggyőződéssé, amelyről többé hallgatni nem lehet, ki kell mondani, országgá-világgá kell kiáltani: „a kisebbségi sors nemcsak a társadalom, hanem a létezés kitaszítottja is”. Határozottan szembeszáll azzal a nézettel, miszerint „a nemzetiségek ügye: belügy”, rávilágítva arra, hogy „a kisebbségi magyarság helyzete – a magyar kormány viselkedésétől függetlenül – egyre csak romlik”. Elutasítja az értük felszólalókra, a belső szellemi, nemzeti szellemű megújulást sürgetőkre rásütött nacionalizmus vádját, rámutatva szándékaik tisztaságára: „a mi »nacionalizmusunk« nem akar mást, mint saját magunkat meghódítani és tartást adni a nemzetnek”. Eljött az ideje annak,

amikor hallgatni többé már nem lehet – sem az anyanemzetről leszakítottak sorsáról, sem a belső megújulás szükségességéről!

V.

„Demokráciát többé Magyarországon nem emlegethet már úgy senki, hogy a nemzet sorsát ne értse rögtön alatta.”

Csoóri Sándor 1989-ben, „a változások nagy esztendejében” írta e sorokat, abban a reményben, hogy az éveken át folyó „szellemi szabadságharc” megtermi gyümölcsét, hogy a letűnt hatalom által megosztott, táborokra szakított szellemi erők valóban összefognak a nemzeti célok szolgálatára. Jogos elvárás, biztató remény volt annak a szemében, aki írásaiban „a nyolcvanas évek közepétől a nemzet fogalmának, értékeinek tisztázását” szorgalmazta, aki „egy ájult, öntudatát veszített nemzetet próbál a bajok, veszteségek tudatosításával is ébresztgetni”. Ám mit kell tapasztalnia? „...a hatalmi versengésben a nemzet elemi érdekei háttérbe szorulnak”. Az értelmiségi erők nemcsak szétforgácsolódnak, de dühödten fordulnak szembe egymással, a nemzeti gondolat szolgálatára szegődött értelmiségiekre újra és újra ráaggatják „nacionalista címkét”. Az az érzése támad, „mintha a szabadság nem fölszabadított volna bennünket, hanem elnyomna”.

E vegyes érzéseket generáló politikai/társadalmi helyzetben írta, 1990-ben, a *Nappali Hold* című esszéjét. amely, megjelenését követően kirobbantotta „a magyar szellemi élet talán legnagyobb fantomháborúját”, szerzőjének neve pedig botránykő lett. Miről is olvashatunk a megjelenését követően valóságos cunamit kiváltó esszében? Kiindulópontja: „a magyarság ettől az általam is siettetett fordulattól épp meghasonlamos lelkületében nem újulhatott meg igazán”. Ellenpéldaként említi 1956. október 23-át, „amikor az országlakók zömének tájékozódó ösztöne jól működött (...) képes volt felismerni, hogy nemzete és saját maga megváltásának az elkerülhetetlen pillanata érkezett el”. A forradalom és szabadságharc leverését követő idők párt irányította internacionalista szellemisége légkörében a „mi az, hogy magyar?”, „mi az, hogy hazafiság?” kérdésfelvetése is botránykő volt, nem csupán a hatalom, de „még magas értelmiségi körökben is”. Teret hódított a „nemzeti ateizmus”, mely máig élő jelenséggé vált. A kórkép megrajzolása közben veti papírra, szellemi jelenséggé értelve, az alábbi sorokat: „...fordított asszimilációs törekvések mutatkoznak az országban: a szabadelvű magyar zsidóság kívánja stílusban és gondolatilag is »asszimilálni« a magyarságot. Ehhez olyan parlamenti dobbantót ácsolhatott magának, amelyet eddig még nem ácsolhatott soha.” Tehát: nem általában a zsidóság, hanem csupán egy rétege! Az esszében kitapintható harmadik kérdéskör: a kisebbségbe sodródott magyarság helyzete. Illyés Gyula „haza, a magasban” metaforájából kiindulva, abból ihletődve szögezi le: „nekünk most nem visszacsatolásról kell ábrándoznunk, hanem a szétszakadt magyar szigetek összezsugorításáról. (...) Hadsereg helyett mi már csak kultúrával, érzelmekkel és stílussal hódíthatunk”.

A szerzőre zúduló bírálatok csupán az írásnak a zsidóság szabad elvű értelmiségére vonatkozó mondataira koncentrálnak. „Kivonatos és hiányos emlékeztető”-ként kapunk vázlatos betekintést a Csoóri-esszé által kirobbantott szellemi beháborúról. Ragadjunk ki egyet bírálóinak megállapításából: Csoóri „képtelen Magyarország új helyzetére mély választ adni, s ezért – kételyektől terhelten – képtelen a sajátjáéra is. Több mint két tucat könyve után azért nem új kezdet a Nappali Hold, hanem csak folytatás – veszedelmes folytonosság.” És ez az enyhébb ítéletek közé sorolható. A szerző védekezésbe szorult: „...én mondtam valamit, és arról lehetett volna vitatkozni. De hogyha nem vitatkoznak; hanem ösztüzet zúdítanak és még gyaláznak is?” Tették ezt annak ellenére, hogy, több ízben – *A mélypont, Vallomás* – nemcsak magánügyben –, „a korrekciót maga Csoóri Sándor tette meg”. De őt nem kívánta meghallgatni senki. Pedig a gyalázkodások, tetemre hívások helyett megtehették volna. „A kiátkozás és megkövezés helyett inkább azt kellett volna megkérdezni tőle, miféle élmények váltották ki éppen belőle ezt a kétségbeesett gondolatot. Életművének hitele érhetett volna annyit, hogy kiátkozás helyett egyesektől cáfolatot, másoktól öntudatos beismerést kapjon.” De miként tették volna azok a körök, melyek szemében „Csoóri Sándor már jóval korábban »gyakorló antiszemita«, azonkívül nacionalista és sovinizta bajkeverőként volt elkönnyelve (...), akik a magyar »sorskérdések« szívós erőfeszítéssel napirenden tartását Csoóri részéről nem valamiért, valakikért, hanem valami, valakik ellen szóló életmű-programként értelmezték, illetve torzították el.”

VI.

*„Nem kértem semmit, mégis kaptam
nagy szemeket a Földtől és erős
szívet is sok-sok jégveréstől.
Összeráncolt homlokkal jegyezgettem:
hány csontos angyal ökle
döngette mellemet és hajszolt koponyámat.”*

Az élet alkonyán, a költő születésének 75. évében, 2005-ben megjelent *Futás a ködben* című kötetéből kiragadott sorok a „nemzet rebelliseként” megvívott küzdelem keménységére utalnak. Arra a költőre emlékeztetnek, aki hosszú élete során „provokáló tüntetesként beöltözött a nemzet sorsába”, aki „végvári kardos poéta”-ként küzdött, lett elkötelezett szóvivő „az egységesből nyolcországos nemzetté vagdalt magyarság ügyében”. Akiről, jó néhány kifogása mellett, a Duray-kötet elé írt előszóról az ellentáborba tartozó is elismerte: „igaza volt, ő állt a jobb oldalon, nem támadói, és ez utólag sincs másként. (...) Okozott fájdalmat, neki is okoztak. Mindannyiunknak ez a sorsunk. Ő jót akart.”

Az említett kötetet kortársai kedvezően fogadták. „Nem valamilyen magánmitológiát szövöget magának, amelyre kényelmesebben hajthatná le harcokban és kudarcokban elfáradt fejét. (...) igényli a szövetségeseiket, a barátokat és az ifjú szívek nyitottságát.” Az idős Arany Jánossal analóg életkor megírátja vele „a maga őszikéit”. Önma-

gáról vall. Verseiben végigkövethetők, bejárhatók / újraélhetők / megtapasztalhatók a Csoóri-költészet évtizedeken át kitaposott ösvényei: „mélységében és magasságában emelkedik szinte észrevétlenül létbölcseleti magasságba (...) a lélek történeteit és a lélek állapotát rögzíti (...) minden keserősége, tapasztalati csalódottsága ellenére sem mond le eredendő létbizalmáról, a cselekvés hitéről és értelméről”. A hetvenöt év kegyelmi ideje a kortársakat arra készíti, hogy megvallassák verseit, keresve bennük az összetartó, egybeforrasztó költői szándékot és annak megvalósulását, megnyilvánulási lehetőségeit, módozatait, szintézissé jegecesedő esszenciáit. „A Csoóri-versek lírai személyisége kettős indíttatás küzdelméből teremődik és e küzdelemben rajzolódik elénk. Az egyik készítés a szuverén individuum szabadságvágya, a másik a közösségi, nemzeti elkötelezettségének parancsa.” Ez utóbbi érzés és törekvés sodorja őt a közéletiség sok-csalódást termő küzdőterére. Az 1990-ben elvesztett, elszalasztott „kegyelmi idő”, „a félbe maradt rendszerváltás”, a 2014. februári népszavazás kudarcos végeredménye sem engedi meg számára, hogy hátat fordítson a közügyeknek, hogy „az irodalom, a költészet magányos művelésének boldogságába merülhessen”. Esszéi „a korszakváltó izgalom, hevület”, valamint a „politikai-közéleti készültség” váltólázában fogannak, „megőrizték a főként Illyéshez, Németh Lászlóhoz hasonló nemzeti felelősségtudatot”. Elődeihez hasonlóan őt is gyötri a kérdés: „nemzeti életünkben hol romlott el minden, s hol vészelt el a magyar a magyarban”? Újra és újra fölveti az értelmiség hivatásának a kérdését, a meghátrálás, a tagadás éveiben is „az irodalmat a világ értelmezését segítő nélkülözhetetlen kulturális értéknek tartja (...) hisz az irodalom személyiségformáló, közösségalkító szerepében”. Mondja ezt annak ellenére, hogy látnia kellett: „a nyolcvanas évek legvégétől minden megváltozott. A politika eluralta a szellemi, azon belül az irodalmi életet is”. Mily fájdalmas lehetett számára, kinek munkásságában mindvégig „a korszerű nemzettudat megteremtésének igénye állt”, hogy rá kellett döbennie: a századfordulót követően „a haladásból a haza, a nemzetből a nép eszméje szorult ki”.

VII.

*„Lehet, hogy edzett vértanúként régi
sebeinkbe csak most halunk bele?*

*Azt hallom: lesz-e cet és szivacs bőven –
de harmadnapon vajon föltámadunk-e?”*

Előző esztendő „kölcsonkért”, gólgotai szenvedést idéző, a halált évtizednyi idővel megelőzően írt Csoóri-sorokkal indítjuk a kötet zárófejezetében – *Búcsú* – olvasható írásokat: költeményeket, búcsúbeszédet és méltató, létösszegző értelmezéseket. Tesszük ezt azért is, mert e kötet épp arról győz meg bennünket, hogy Csoóri Sándor szenvedéssel, küzdelmekkel teli életútja mindvégig ott vezetett a Koponyák-hegyének árnyékában, amint arra az ifjabb költőtársnak a nyolcvanas éveket megidéző sorai utalnak: „nem lesz elég rólad soha a vers / nem lesz elég hozzád soha a tavasz / a magára hagyott sötét szobában / most is följajzott tv-gyilkosok várnak”. Az érte aggódók félelmei, az ellene feszülő erők dorongütései eszünkbe juttatják a székel

mondást: nem az a legény, aki adja, hanem, aki kapja. Csoóri Sándor, megbезteten, megkínzottan ugyan, de holtáig nem adja fel a harcot. „...nem volt sebezhetetlen és könnyen gyógyuló – ember volt”. Fennen hirdette az 1990 után elmaradt számonkérés, a katarzis hiányát, a nemzeti megújulást szolgáló közélet tisztaságának szükségességét. Halála súlyos csapás. „Hiányánál csak a gazdagság nagyobb, amit ránk hagyott. A versei – a költészete, költő-volta.” Egészítsük ki a sort: esszéi és az esszéíró, a közéleti férfiú és a nemzetéért, az elszakított magyarságért kiálló közéleti személyiség is beírta a nevét a magyarság életkönyvébe. De azzal is számot kell vetnünk, hogy halálával – jegyzi meg a kortárs irodalomtörténész – „elvitt magával valamit, ami visszavonhatatlan (...) elment vele legfőbb műve: ő maga. (...) ...akinek jelenléte közösségeket teremtett, egy különleges nemzeti szabadkőművességet, amelyben összetalálkozott a magyarság és a szabadságvágy, sőt: maga a szabadság.” Nehéz időkben élt s állt a legszentebb ügy: nemzet szolgálatába. „Oly korban éltem én e földön...” kezdhette volna Radnóti Miklóshoz hasonlóan a maga létösszegzését, költői életgyónását Csoóri Sándor is, sorolva kora társadalma ember- és nemzetellenes bűneit. „...azokban az években vált a magyar nemzeti önvédelem meghatározó alakjainak egyikévé, amikor a magyar nemzet önmagához való joga ellen a legtöbb támadás indult.” Rá nézve is érvényesnek bizonyulnak Németh Lászlónak Ady Endréről írott szavai: „nemcsak keseregte a magyarságot, hanem alkotta is”; „Nem számolt a következményekkel, mert hitt József Attila költői definíciójában: »a nemzet: közös ihlet«”. A halál abszurditása, az elmúlás okozta fájdalom, az eltávozott megsiratása fakasztja ki a pályatárs tollából a kérdést: „Sanyi, de mért? / de meddig maradsz távol? (...) nem tehetsz úgy, mintha csak csont volnál, / mintha csak kiszáradt nyelv és vakult szem volnál, / Sanyi, tudjuk, hogy itt vagy fölöttünk a felhőn (...) Sanyi, gyere vissza, vissza a Nagy Házba.” Egy másik költemény alkotója az elhunyt szemével néz vissza az életút állomásaira, küzdelmeire. Örömmel mondhatja: „És győztünk, s mint egy cirkuszi sátor omlott össze a rendszer”. Vagy mégsem? „...megjelentek az ellenzék illegális doyenjei, másfelől az / engedélyezett demokraták, s a káderek, ahogy ötvenhatban, / az ávós ruhával tejeskávészín cipőjüket is lecserélték...”

Hiába való élet? Hiába való küzdelem volt a Csoóri Sándoré? Az elhunytat búcsúztató lelkész szavaival együtt hisszük és valljuk: „S élni fognak, élhetnek majd belőle sokan, akiknek a nemzet nem kiüresedett 19. századi visszavágyódás, hanem a magyarok együtt-létének legbiztosabb és legboldogabb formája a 21. században is.”

Emlékének, kultusza ápolásának, megbecsülésének a jele a *Hitel* című folyóirat 2016. novemberi Csoóri-émlékszám; állami kitüntetései; a Nap Kiadó által sorozatban újra kiadott esszékötetei; s nem utolsó sorban az a nemes gesztus is, miszerint az irodalomtörténeti értékű, hetven csodálatos kötetet felölelő *In memoriam* sorozat – egyszer talán ennek is megírja valaki a történetét – finiseként kiadott, a költő emléke előtt tisztelgő kötet is. Hisszük, hogy a megmaradásért vívott küzdelem föl vállalását szimbolizáló cím – *Kapaszkodás a megmaradásért* – a Csoóri Sándor és a szellemi gyarapodásunkat szolgáló sorozat érdekében is eredményes és valós szolgálatot tesz.

(* *Kapaszkodás a megmaradásért. In memoriam Csoóri Sándor. Nap Kiadó, 2019.*

„...küldetéses munkása a kultúrának”

– Babosi László monográfiája Ratkó Józsefről –

„Én a magam halottja leszek,
meg ne sirassatok engem, azt akarom.
Mosolyogjatok és dolgozzatok
helyettem is, veletek maradok
akaratlanul, testem
titeket szolgál, táplálja mélyre nyúló
gyökereit az életnek.”
(Hozzáfehéredem...)

A Ratkó József lírai alkotásait felölelő kötetben a *Befejezetlen versek, töredékekben olvasható „versforgácsok”*-ből mentettük ki e sorokat, melyek mintegy testamentumként maradtak az utókorra.

Miért is tettük? Mi fordíthatja az olvasó figyelmét Ratkó József (1936–1989) személyiségére és életművére? Az impulzust a nyíregyházi Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár 2019. december 18-i könyvbemutatójára invitáló meghívó adta. Könyvbemutató. Mi sem természetesebb egy könyvtár esetében! A mostani többlete: a szerző, Babosi László a könyvtár ismert és nagyra becsült munkatársa; a kötet tárgya pedig az évtizedekig Nagykállóban élt Ratkó József költő, próza- és drámaíró életművének tudományos feldolgozása.

A sok éves munka gyümölcsét beérlelő kötet (*) növésterve messze vezethető vissza az időben. „Ratkó verseit már középiskolás koromban megszerettem. Otthon, az első kivételével, megvolt minden könyve. Más versantológiákat olvasva, észrevettem, van néhány Ratkó-vers, amely nincs benne önálló kötetben. Ezeket elkezdtem magamnak összegyűjteni, kimásolgatni. Utána a prózáját is gyűjtöttem. Ezekből egy vékonyka kis füzetet csináltam magamnak. (...) Később a nagykállói Korányi Frigyes Gimnázium tanára, Szabóné Cseh Ágnes felkért, hogy csináljak egy részletre menő bibliográfiát valamelyik Ratkó-szavalóversenyre, amit ők majd kiadnak (ez 97–98 tájékán volt). Ekkor kezdtem el nagyon szisztematikusan átnézni a folyóiratokat. (...) Közben az összegyűjtött anyagokat elkezdtem publikálni is, az adatokat, összefüggéseket megírni; ez a dolog mindig gördült tovább és tovább, s végül ez lett belőle.”

Ez lett belőle: a diákkori érdeklődés, mint hólabda a hegyoldalon, lavinává növekedett. A lavina alázuhanását felgyorsító lejtő az ifjú kutatót hajtó szenvedély – no meg a benne bízók buzdítása, támogatása – volt, az írás ördöge, mely többé nyugtot nem adott, nem hagyta, üzte tovább. Mi volt a növekedés folyamata/tartalma? Az alkotó családja kérésére összeállított, a Kairosz Kiadó által megjelentetett *Ratkó-összes* –

Versek (2000), Drámák (2002), Próza (2014), továbbá a *Ratkó-bibliográfia (2011)*. Végezetül minderre a korona: a Debreceni Egyetemen, *Költő a diktatúrában. Ratkó József életrajza – közéleti tevékenysége és a hatalommal szembeni harcai tükrében* címmel megírt, 2017-ben Summa cum laude minősítéssel méltatott disszertáció, mely immár könyv alakban, gazdag adattárral kiegészítve kerülhetett az olvasó asztalára, egyszerre jelezvén és igazolván azt, hogy az évtizedes kutató munka gyümölcse beérett. Időközben az elismerés sem maradt el: Babosi László 2011-ben Ratkó-díjban részesült.

A kötet bevezető sorai hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy rálépjünk arra az ösvényre, amely e kötet által is elvezet bennünket a Ratkó-életmű rejtelmeihez, abba a kettős osztatú világba, amelyben a költő, író, drámaíró és műfordító személyisége kilép a nagykállói tusculánumból, túlnő az individuum körén, lesz „az 1945 utáni magyar irodalom egyik markáns, egyéni hangú és látásmódú alkotója”; aki – neves elődökhöz méltóan – „az irodalmat nemcsak esztétikai és szórakoztató jellegű művészeti ágnek tekintette, hanem olyan fórumnak, ahol egyén és a közösség minden fontos problémája, sorskérdése felvethető”. Ebből az alapállásból kiindulva fogalmazza meg a maga költői hitvallását: „a költészet szolgálat – szolgálata annak a népnek, amelyből vétettünk”. Ezt tovább gondolva, életműve elmélyült ismeretében folytatja, egészíti ki, pontosítja Babosi László a költő habitusát: „meggyőződése volt, hogy tevékenysége a szűkebb-tágabb közösség, a magyarság szellemi, testi-lelki felemelkedését segíti elő”. Válaszút elé került. Lehetett volna, válhatott volna a hatalom kegyeltje, támogatott költője, de ő „a rendszert kritizáló költő lett”, „elleneséges ellenzéki”. Babosi László monográfiája ez utóbbi úton, a közügyiség vonalán haladva mélyed el az életmű elemzésében, ama cél szándékával – őt idézve –, hogy „átfogóan megrajzoljam Ratkó József életútját, művészi és közéleti pályafutását, gondolkodását, szellemi világát, mentalitását, valláshoz, halálhoz, embertársaihoz és a hatalomhoz való viszonyát, kapcsolatait, összeütközéseit és rendszerkritikáit”. Teszi ezt azzal a hittel, hogy a Ratkó-életművet elemző tengernyi írást követően is tud újat mondani.

A tudományos fórumokon is elismerést kiváltó kötet méltatásában annak strukturális felépítését követve indulunk el, követjük őt a némethlászlói megismerés, megértés és szeretet útján.

I.

„...hitelben nőttem fel, elsősorban falusi szegények kenyéréen. Tőlük tanultam meg a szót is. Hát törlesztenem kell. Ez az adósság hozott ide Szabolcsba is.”

(A Vigília beszélgetése Ratkó Józseffel)

Az életpálya íve 1936 és 1989 között feszül. Kiindulópontja a főváros. A szegényes családi háttér, édesanyja korai halála rányomja bélyegét. Súlyát és lelki terhét egy életen át hordozza és szenved. Hajdúhadház és Tiszadob – a lelencsors – az újabb

léttapasztalat. Kitörési lehetőséget a nyíregyházi Állami Kossuth Lajos Általános Gimnázium és a szegedi egyetemi évek nyújtanak, kínálnak számára. Az önálló élet színhelye – rövidke kitérőkkel – előbb Berkesz, aztán, negyedszázadon át, Nagykálló.

A Babosi László által felidézett életút eseménysorából, gondolati/lelki összetevőiből élesen kirajzolódik Ratkó József szabadságvágya, küzdelme mindennemű függőséggel szemben, továbbá szeretetétssége, hátatelt vonzódása mindazokhoz, akik mindennapi küzdelmében segédkezet nyújtottak, jó szóval biztatták, növelték, erősítették benne a hitet abban, hogy jó ügy szolgálatába szegődött. Ez történt a gyermekotthonok kincstári világában – említsük csak Ádám Zsigmondot a hajdúhadházi gyermekotthonból, Bugya Józsefet és Kelemen Lajosné Dániel Mária tanárnőt a tizadobiból. Ugyanígy említenünk kell a nyíregyházi diákévekből, különösen a gimnázium fennállásának 150. évfordulója ünnepségén verseit elszavaló kémiatanárt.

Szellemi látóterét alapvetően meghatározta József Attila, akihez a hasonló életsors – az édesanya korai elvesztése fölötti fájdalom – hozza közel. Életművének megismerése vonzotta, kötelezte el egész életére kiható módon. Ki más érthette volna meg jobban a *Mama* és a *Kései sirató* soraiba kódolt fájdalmat, veszteséget, mint az, akinek hasonló sors jutott? Költői kibontakozására, a baráti ösztönzéseken túl, meghatározó szerepe volt Illyés Gyula válaszlevelének, benne az iránymutató szavaknak: „ragaszkodjék az igazsághoz, mert itt aztán az az egyetlen út előre”. Ez az elköteleződés mindvégig oda írható Ratkó József ars poeticáját kijelölő sorok fölé.

A szegedi egyetemi évek során nyílt lehetősége rá, hogy az Egyetemi Írók Munkaközössége keretében, önköréből kilépve, oly szellemi közeg részese lehessen, amely mind eszmeileg, mind írói fejlődése szempontjából életre szólóan meghatározta művészi pályáját. Budapesti tartózkodása alatt ismerkedett meg Sánta Ferencsel, Nagy Lászlóval, Juhász Ferencsel, kiknek könyveit más gimnazista korában forgatta.

Családjával, rövid fővárosi kitérő után visszatért „fogadott földjére”, Szabolcsba, a berkeszi gyermekotthonba, ahol tanárként működött pár évig. Az írói magányt oldhatta a megyei írók munkacsoportjának létrejötte – később a Magyar Írók Szövetsége Kelet-Magyarországi Csoportjaként élt tovább –, újabb közösségként pedig a nyíregyházi rádió *Hangsúly* című műsorának szerkesztő gárdája, amely kellő szellemi légkört jelentett számára.

A kiteljesedést, a révbe jutást a nagykálló-i járási könyvtár igazgatói állása jelentette számára. Az akkor még nagyközség könyvtára távolról sem hozott elzárkózást/bezárkózást a világtól. Régies kifejezéssel élve: a könyvtár öre lett, annak mennyiségi és minőségi gyarapítója. Az ott töltött negyed évszázadnyi idő alatt Nagykálló „letörölhetetlenül felkerült az ország irodalmi térképére”: hívására költők, írók, más művészeti ágak jeles képviselői adták egymásnak a kilincset, vitték hírért annak, hogy az országosan „sötét Szabolcs” címkével megbélyegzett régióban van egy kicsiny, fényt, kultúrát sugárzó fészek.

A Nagykállóban kiteljesedett alkotói tevékenység országos elismerések sorát hozta el számára, megerősítéseként annak, amiről többször is így nyilatkozott: „Mindenütt lehet élni. Mindenütt kell élni. Meg kell laknunk ezt a hazát, meglakni minden talpalatnyi földjét. Magunkévá kell laknunk azt a hazát. S művelni azzal is, hogy belehalunk.” Miként is? Azonosulva népének gondjaival, osztozva kevéske örömeiben,

szolgálva cselekedettel és tollal, értelmes élettel szentelve meg azt, tudva-tudván, hogy – Németh László nyomán – „minden kör varázskör, ha megtalálja emberét”. Ratkó József személyében megtalálta, növesztette, annak ellenére, hogy a „néphatalom” szellemi őrei besúgók „célkeresztjébe” állították, rajta tartották a szemüket. Rajta, akinek – Czigány Lóránt szavait idézve – „a megszorítottak és megnyomóítottak hangja szólalt meg verseiben”; aki – Berkes Erzsébet szerint – sokat tett azért, hogy „szóra bátorodjanak a megfélemlítettek, hogy erőre kapjanak a némaságra szoktatottak”; akit e kötet írója oly személyiségként írt le, „akire jellemző volt az önzetlen adakozás, a másokon való segítség”, aki „szerette az életet, annak minden örömét”.

Az életúthoz, az életműhöz közeledve nem hagyhatjuk figyelmen kívül az első kötetéhez záróakkordként csatolt, prózában írott *Önéletrajzot*, amely a létfolyamat megjelenítésén túl „az emberi lélek mélyvilágába ad betekintést”, kulcsot ad kezünkbe életszemlélete alakulása, alkotásai jobb megértéséhez.

A „fogadott földem”, melyhez egy életre elszegődött, amely fiává fogadta, végül örökös föld lett számára, mely hamvait, fogadott halottjaként magába ölelte.

II.

*„Tőlem egy nagy kor örököl majd
egynéhány sosem vénülő dalt.”
(Örökségem)*

Ratkó József költői/prózai/drámái életművének elemzéséhez ő maga adja a legbiztosabb fogódzót: alkotásaiban, indulásától kezdve számtalan esetben fogalmazza meg alkotói hitvallását. Idézünk csak 1954. októberben írott soraiból: „Lennék szerszám a tenyerükben, / éltető íz a kenyerükben, / a jóreménység szép szívükben, / hogy útuk fáradtan róják, – / bizalmuk, mit az eszme fénye / vet a jövő nagy ösvényére, / hogy törhetetlen vigyék előre / az élet vörös lobogóját!” (*Ekhó*) A kincstári optimizmus azonban hamar elillan. Alig egy esztendő múlva már más hangon szólal meg: „Csak nézz körül jól! Itt az önzés / vércsíi rakják fészüket. / Közös ügyre vakult közöny néz, / mint fényre hunyorgó üveg. (...) A csöndben szó lapul juházva, / búvik, mint rugdalt eb, a porba; / nyüszít, harapna, mert juhásza / étel helyett bottal abrakolta. / A juhokat – ím, ez a hála!– / az eb terelte egy akolba.” (*Hevenyészett, komoly szavak nehéz dolgokról*) A költészet erejébe vetett bizalmát mégsem veszíti el. „Költő vagyok – hát tudom én / hogy hivatásom a remény, / és tudok hinni is – kemény / gyémánt-jövőnkben bízom én.” (*Szégyentelenül*) Bízik és konokul küzd: „az idő nem alázhat meg engem”; „énekelek melegebb fényű / romlatlan csillagokért”... sorjáznak az ilyen és hasonló tartalmú sorok, költemények, formálják, érlelik benne a költészet erejébe, elhivatottságába vetett hitét, halad a maga választotta/kijelölte úton. „...a mai magyar költészet mindinkább mai magyar valóság problémáit fogalmazza meg, s ezek megoldására keresi a választ” – szögezte le 1967-ben a Kopka János által készített, a Kelet-Magyarország napilapban megjelent interjúban. Meg-megtorpan –

„Hazudni gyáva voltam, / azért vagyok ma néma” –, de nem lép ki a sorból. Ott van, ott találjuk kora legjobbjai mellett, akik a legzordabb időben sem mondtak le Déva várának építéséről.

Babosi László kötetről-kötetre haladva bontja ki Ratkó József verstemplomának építési folyamatát. Mily beszédes címek! *Félelem nélkül* (1966), *Fegyvertelenül* (1968), *Egy kenyéren* (1970), *Törvénytelen halottaim* (1975), *Félkenyér csillag* (1984) – mintegy megelőlegezik az olvasónak a bennük olvasható versek tartalmi/eszmei univerzumát, az írói alapállást kora valóságával szemben. Vallomásos költő – mondhatjuk, aki nem alkuszik, aki a Sütő András által megfogalmazott etikai parancs – „itt állok, másként nem tehetek” – szellemében írja 1980-ban, kortársának, barátjának, Kósa Ferencnek: „...írok, mert nem tehetek mást. (...) Akkor írok már csak, ha nagyon fáj valami”. És tudjuk, a monográfiában számtalanszor történik rá utalás: sokszor fájt neki az élet, sokszor fájt az, hogy gátakba ütközik, hogy az aczéli „három t” világában mily keskeny ösvényen haladhat/szárnyalhat a szabadságra vágyó költői gondolat. De miként is élhetett, írhatott az az alkotó, kinek lelki költői habitusát József Attila, továbbá a népi írók mozgalma alapozta meg, aki a hatvanas években maga is, kora legjobbjaihoz csatlakozva/kötődve, elköteleződik a „bartóki gondolat” mellett?!

Ebből a sokszínű költői világból ragadunk ki egy, „a vidéki, falusi, tanyasi Magyarországot” a maga pöre valóságában bemutató költeményt: „Innen van legmesszebb az ég: / rakétával sem érhető el. / A rokkant úton szekerek / nyikorognak megrakva kővel. // Vertfalak közt vert emberek / sóhajtoznak megrakva bajjal. / Ketyeg a mérhető idő. / Éjszaka megöszül a hajnal. // Azt mondják, készül a jövő, / Jöttment szelek erről gagyognak. / Isteni rendelés szerint / itt csak a csillagok ragyognak.” (Üzenet) Ez nem a „három millió koldus országá”-nak bélyegzett Horthy-korszak világa, nem a József Attila által megrajzolt *Holt vidék* egyhangú, szomorú panorámája, hanem egy félreeső, az Isten háta mögött fekvő magyar falu – az 1960-as években. Penészlek világa ez, azé a falué, amelyről az ugyane vidékről származó Végh Antal szociografikus megjelenítése oly megrázó képet festett, amelyről a cáfolat szándékával megbízott Darvas József is azt írta: „a térképen nem található”. E költői mozzanat is jelzi, hogy Ratkó József mennyire benne élt korának, a szellemi bilincseket feszíteni kívánó/törekvő légáramában.

Erre nyújt beszédes bizonyosságot a *Törvénytelen halottaim* című nagy ívű költemény is, amely kimondva/kimondatlanul az 1956-os magyar forradalomra asszociál, melyben a Nagy Imre név „nem a zsögödi festőre”, nem a hasonló nevű, korán elhunyt pályatársra utal, hanem – aki értett a szóból, az láthatta – az 1958-ban kivégzett, a kegyeletlőtől megfosztott, holtában is meggyalázott, „a holtak deresére” vont magyar miniszterelnökre. A nagy vihart kavart, politikai botrányt okozó alkotásról írta Ilia Mihály: „Én ezt a verset jónak ítélem. Ratkó nemzedékének egyik legjobb darabjának, és a vitát vele a tartalmi mondanivalójával folytatnám, mert az közügy.” Igen, közügy volt, azzá vált az igazságot szolgáltató történelmi emlékezet ébresztése. Ennek jele volt az ugyan ez időszakban Nemeskürty István által írott *Requiem egy hadseregért* című kötet, mely a hamis, torz történelem-tudat ellenében állított emléket a Doni-katasztrófában elvérzett magyar honvédeknek – áldozatoknak, hősöknek. A

hatalom, ekkor még elég erős volt ahhoz, hogy ezt a törekvést visszaverje. De a parázs ott izzott a hamu alatt, évtized múltán, 1983-ban, Nagy Gáspár versében látatúzként lobbant fel újra a parancsolat: a holtakat „egyszer majd el kell temetNI / és minekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven kell nevezNI” (*Örök nyár: elmúltam 9 éves*)

A monográfia – valószínűleg a címében, tematikájában megjelölt úthoz ragaszkodva – kevesebb figyelmet szentel Ratkó József szerelmi költészetének. „Nem megalázkodva, / se fejet, se térdet / nem hajtva, de szelíd / szóval kérve-kérlek: / Gyógyíts meg szavaddal, / anyás öleléssel, / tündér-mosolyoddal, / tartós szeretéssel...!” (*Kérés*) E szép sorok, akár csak a Jucó-versek sora oda kívánczik, oda tartozik, oda sorolható a magyar szerelmi líra legszebb darabjai közé.

A művészi kifejezőmód rendkívül széles és színes spektruma – hasonlatok, díszítő jelzők, metaforák, megszemélyesítések, zsánerképek – segíti abban, hogy alkotásai, gondolati kisugárzása megértése, el- és befogadása mellett, érzelmi ráhangolódásunkat is kiteljesítsék.

Néhány példával szeretnénk ezt illusztrálni, érzékeltetni: „Szakállas, öreg esők járják az utakat. Ősz van. / Telnek a tavak, az árkok edényei; piros levelek / ringatóznak, ragyognak a vizen, / mint levesben a zsír csöppjei. A nyár / könnyű lábnyomát elmosta már a vihar. Telet szül / lassan az elnehezült szél. Árnyék didereg / a fal tövében. S elcsöndesült a Nap, / mint ingbe dugott madár.” (*Ősz*); „Bokáig érő vízben pancsol egy / suttyó akácfa” (*Akác*); „Mocorognak és fészkelődnek / a lomb alá bújnak a szelek, mint anyjuk alá a csibék, / s elejt egy-egy lágy pihét – / hulldogálnak a levelek...” (*Falusi alkonyat*) Líra ez a javából!

Ratkó József prózája változatos műformában teljesebb ki. „Szükszavú, tömör, lényegre törően logikus szöveget teremt.” Benne gondolatvilága, cselekvőkészsége nyer megfogalmazást. Átala kora, a nemzet „sebhelyes emlékezet”-ét kívánta gyógyítani, kívánt a közélet állapotáról hiteles és igaz kórképet megrajzolni. Prózai megnyilatkozásaiban is számtalanszor hitet tesz alkotói crédója mellett: „a költészet a remény újrateemtője”; „használni akarok, nem tündökölni”; „a költészet a lehetetlen megkísértése”; „a költészet szolgálat – szolgálata annak a népnek, amelyből vétettünk”; „nekem nem az a célom az írással, hogy legyen egy életművem, hanem az igazságot szeretném kimondani”... E törekvésével áthajlást kínál a monográfia írójának/olvasójának a következő, Ratkó József közéleti tevékenysége bemutatásához, elemzéséhez, értékeléshez.

III.

„Nekem itt mindenhez közöm van. Közöm, mert tolakszanak köztünk a sorsunktól idegenek, a hazugságra és bűnre vetemedők, a kibicek, a vízisikló-gerincűek, azok, akik szívünkre és jövőnkre taposnak. Tolakszanak a tisztátalanok, akik, mert eszméik zavarosak és ők maguk hiányos-lelkűek, kerékbe törik nyelvünket, megrontják szavaink hitelét.”

(Két út van előttem)

Babosi László a monográfia – terjedelemben legnagyobb – IV. fejezetét Ratkó József közéleti tevékenysége vizsgálatának, bemutatásának szenteli. A „nekem itt mindenhez közöm van” axiómaszerű tétel jobb megértéséért, a küldetéstudat háttérének megvilágításához ismét a költő nyújt kellő argumentumot: „Az író közjogi méltóság. Ám méltósága és joga csak akkor és ahhoz van, hogyha az ember, a nemzet, az emberiség közügyeit fogalmazza, azt, ami a létben a Létért történik, a mindenség szerelmét.” Ez indította arra, hogy a költői lét világából, a könyvtár kenyér-biztos fészkeből kitekintsen, kezét kora társadalmának pulzusán tartva legyen „számos helybeli és több országos ügy katalizátora és organizátora”.

A sokirányú érdeklődésből kiválik néhány olyan eseménysor, közügyi kérdés, amelyek e törekvése sarokköveiként tárulnak elénk.

A váltóláz forrásai közül elsőként – a monográfiaíró követve – a gyermekotthonok -városok kérdésével találkozhatunk, mely élete minden periódusában visszavisszatérő gondolatként foglalkoztatja: a nevelési problémák megoldásától, a helyzetnek adekvát, megfelelő képzettségű nevelők felkészítésétől és alkalmazásától, a gyermeki lélek sajátosságaihoz, egyéni/egyedi viselkedésmódjához való viszonyulásig. *Vadvirágok* címen filmet kívánt forgatni e sajátos világról.

Másik fontos sarokpont az életében, tevékenységében az olvasótáborok kezdeményezése, országos mozgalommá történő fejlesztése volt, melynek 1972-től haláláig kitartó híve és mozgató rugója maradt. Jeles művészeket szólított és hívott meg, ezzel színesítve, színvonalban magas szintre emelve, minőségében/hatásában növelve azok hatékonyságát, sikerét – nem csupán személyes részvétellel –, hanem a törekvés és kibontakozás intézményesítésének szorgalmazásával, elméleti megalapozásával is. Az olvasótáborok primér szándékán –, az olvasás megszeretése, élményszerezés, a művészet titkainak feltárása és megértése, befogadása, az együttgondolkodás személyiségfejlesztő célja és élménye – túlmenően vallotta és hirdette: „az olvasótábor a nemzeti önismereti nevelés fontos fóruma lehet”. A táborokat „a demokrácia iskolája”-ként tételezték, melyekben „önállóan gondolkodó, kreatív, a népi kultúrán alapuló egységes magyar kultúra, valamint nemzetük iránt mélyen elkötelezett szabad polgárokat akartak nevelni”, továbbá azt is, hogy „az igazság egyetlen fegyverét, a gondolkodás módszerét kívántuk átadni nekik”. Csupa olyan célkitűzés, amely szembe szállt a szocialista, internacionalista dogma egyneműségével.

A könyvtárszolgálaton túlmutató ügyei sorában fontos mozzanat a Béres-ügy felkarolása, a Béres-cseppek elismertetéséért és elfogadtatásért vívott évtizednél is hosszabb küzdelem. Az alkotó személy, Béres József viaskodása a hatalommal, Dávid és Góliát harcaként, eleve eredménytelennek, sikertelennek tűnt. Ratkó József az emberiség gyógyulásáért küzdő feltaláló oldalára állt, költői hévvel és konoksággal: levelezett, mozgósított, előadások sorával népszerűsítette a Béres-cseppek hatását, akkor is, amikor „támadni lehetett Bérest, védeni nem”. Az újat teremtő szándék méltatásaként készült el – nem utolsó sorban Ratkó József ösztönzésére – Kósa Ferenc filmje, *Az utolsó szó jogán*, amely a témáján, tartalmán túlmenően, spirituális üzenettel bírt. Egy hitehagyott korban hirdette, vallotta, hogy mily nagy lehet „a hit hatása egy hitre képtelen, de mégis hitszomjas világban”. A Béres-ügy korkép/kórkép

volt: a kreatív egyén, az újat alkotó emberek ellehetetlenítéséről, a „küldetési ember kiszolgáltatottságáról, de konokságáról is”.

Ratkó József irodalomszervezői tevékenységének csúcspontjaként tételezhető a *Hangsúly* című „illékony” folyóirat. Egy kicsiny közösség – Antall István, Nagy András László és Görömbei András mellett, velük együtt – spiritus rectoraként vett részt annak szerkesztésében, munkájában. Érthető és indokolt, hogy Bessenyei György, Kölcsey Ferenc, Móricz Zsigmond szülő- és halóföldjén fórumot teremtsenek a szép szónak. Az előzmények sorában említhetjük továbbá a *Szabolcs–Szatmári Szemle* létrejöttét, valamint a vajai *Kísérlet*-et, a rövid életű nyíregyházi *Irodalmi Stúdió* működését. A nyolcvanas évek elején, amikor „a kimondhatóság keretei egyre tágultak és a tabuk köre egyre szűkült”, adott lett a lehetőség az évtizedek óta érlelődő gondolat megfogadására, rendhagyó módon, hangos újság formájában. Szerkesztői „elutasították a provincializmust, vallották, hogy nem »tájjellegű« irodalmat kell közölni, hanem Kárpát-medencei magyar irodalmat”. Céljaik, szándékaik, szerkesztői hitvallásukban nem nehéz felismerni a Németh László által 1934-ben írt esszéjének – *A Magyar Rádió feladatai* – programpontjait, a rádió kínálta lehetőségeket a történelmi önismeretre, a tájismeretre, a népismeretre történő nevelés, a kisebbségben élők sorskérdéseinek felvetése tekintetében; továbbá ama elvárás tekintetében is, hogy „előadásaink legyenek érdekesek, de ez az érdekesség fűszerük legyen és ne céljuk.”. Négy éven át ennek jegyében készült el a 43 szám. Szerkesztői/szerzői – egybehangzó szándékkal – „az erkölcs és az esztétikum egybekapcsolása jegyében alkottak, írásaikban a korra reflektálva a közösségi gondokat is föl vállalták, főleg a népi-nemzeti irodalmi hagyományokhoz kötődtek”. Ezzel nem egyszer ellenszélbe kerültek, -sodródtak! A megmaradásért, a működés biztosításáért, esetenként az öncenzúrázás kényszerét is föl kellett vállalniuk. Emiatt kellett törölniük Ratkó Józsefnek az irodalom szabadságáért kiálló mondatát: „Vegyék tudomásul végre, barátai az erénynek, hogy a költészet nem a politika szolgálólánya...” Szekértáboruk messze túlterjedt a megye határain, szerzőgárdájuk koruk legkiválóbb alkotóit ölelte magához – országhatáron belül, és azon is túlról verbuválva őket. A monográfia írója részletesen taglalja a *Hangsúly* recepciótörténetét, melyben elismerés és bírálat, hideg és meleg egyaránt kijutott nekik. Ma már kimondható: a „tabutémák folyamatos taglalásával, a kimondhatóság kereteinek feszegetésével a folyóirat hozzájárult a rendszerváltás helyi előkészítéséhez”. Ratkó József számára „a *Hangsúly* működése olyan állandó intellektuális közeget teremtett, amire valójában mindig vágyott”.

A közélet, az ország sorsa, a nemzeti sorskérdések iránt érzékeny költő úgy érezte, hogy nem csupán a szellemi/irodalmi életben kell vívnia a maga harcát, ki kell lépnie a konkrét cselekvés, a közélet színterére. Ráérezett arra, hogy az írószövetségi közgyűlések, annak országos és helyi fórumai, a *Tokaji Író Tábor*, a *Debreceni Irodalmi Napok*, *Hazafias Népfront* megújulási tendenciája, a *Lakitelki–találkozók*, a *Magyar Demokrata Fórum* alakulási folyamata lehetőséget ad „a népi-nemzeti ellenzéki tábor szerveződésére”. Különösen két gondolat foglalkoztatta, kötötte le figyelmét: a nemzettudat sérülése és a népesedési kérdés.

A demokratikus közélet kialakulása folyamatában való cselekvő részvétellel, a hatásos, országos visszhangot kiváltó felszólalásokkal párhuzamosan a költő, az író is szót kér. Hivatkozunk a népesedési kérdésre, az aggasztó méreteket öltő abortuszra. „Pusztítjuk magunkat” – kiáltja világgá. „...két és fél millió gyermekünket, a Magyarországon lakó magyarság egynegyedét hagytuk tizenöt év alatt elkaparni”. A megrendítő, száraz adatok a költői húron még fájóbb kifejezést nyernek. A *Halott halottaim* hosszú költemény megrázó képek sorában tárja elénk a kérdés tragikumát, végzetes következményeit. „Köttetett béke a halállal, / nagy-szégyenű, iszonyú. / S amit nem végzett el a fegyver, / deres, hüvelykszorító, kaszatömlőc, / kard, tüzes trón, akasztófa, kerék, / elvégzik most a szikék, / nikkelkanalak, csipeszek, / elvérzik ez a nép.” Mit írhatnánk a fejfára? „Meghalt? Meg sem született.” De lehet-e elég erős a költői jajkiáltás? Meghallja-e valaki? És mégis szólni kell, bibliai reménységgel ébreszteni a nemzet lelkiismeretét, hogy, „akinek füle van, hallja meg”.

A nyolcvanas években a kommunista diktatúra végnapjait élte. Ratkó Józsefet mind erőteljesebben foglalkoztatta az egyén és a hatalom viszonylatának kérdése. Kora irodalma – a nemzet lelkiismereteként – ezt azzal siettette, hogy egyre nyíltabb, világosabb szóval leplezte le, rajzolta meg annak igazi arcát, embertelenségét. A társadalmi méretet öltött folyamatban Ratkó József is cselekvő részt vállalt. Ezúttal drámaíróként. A *Kreon* című tragédia a zsarnok kérlelhetetlenségét, kegyetlenségét, döntései tragikus kihatását vetíti elénk. Az embertelenségét, amely újabb tette, Antigoné örökszép tragédiájának lefordítására indítja a költőt, az '56-os forradalom harmincadik évfordulója évében. A harcban elesett testvér eltemetésének hatalmi szóval történő megtagadása, a végtisztesség megadásának megtiltása világos üzenet volt a társadalom felé, „a halottainkat el kell temetni” költői megnyilatkozás reinkarnációjaként volt értelmezhető. A dráma előző fordításait ismerő olvasónak szembe tűnik a „Sok van, mi csodálatos, / de az embernél nincs semmi csodálatosabb” szállóigévé jegecesült gondolat ratkói újraértelmezése / -fordítása: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb” minden bizonnyal nem csupán fordítói lelemény, jóval túlmutat önmagán. Az olvasóban az a szándék tételeződik, hogy a fordító az önkény eltorzult arcára kíván utalni, amely elkerülhetetlen bukásához vezet.

A diktatúra agóniája, a nemzet jövőjének kérdése fölötti aggodalom érlelte ki Ratkó alkotóműhelyében, ihlette az életmű csúcsának nevezhető drámai alkotást, a *Segítsd a királyt!* A történelmi múltba visszavetítve mélyed el a nemzet előtt álló súlyos kérdésre – hogyan tovább? – adandó válasz keresésében. A nyolcvanas években is válaszút előtt állt a nemzet: mely utat válasszon, amelyen hagyományaihoz méltó módon, az új léthelyzetben is megőrizhesse önmagát, nyelvét, kultúráját, identitását, oly korban, oly körülmények közepette, amikor a „három időt”, „a jelent, a múltat és a jövőt »egyszerre« kell »művelni«”, megtalálni kijelölni az utat a megmaradáshoz. Vészhelyzet volt – amint a nyolcvanas évek Magyarországon is! Az őt kínzó kérdések, fölkiáltások – „Lélek szól velem? / Ne hagyj kápráznom, Isten! / Felírtál engem sújtoló kezedre? / Szólj békességet, küldj vigasztalást!” – túlmutatnak István önnön sorsa, jövője fölötti aggodalmán. Népeért, nemzetéért aggódik: „vigyázz reánk, hogy álljunk meg a hitben, / segíteni ne vesztegelj nekünk, / s hogy el ne esnénk, óvjad

lábainkat!” A dráma záró sorai korához szólnak, félreérthetetlenül: „S intsd meg, akik a szent munkát segítik / s hitre hajtott népedet pásztorolják – / örök hálát hogy tőled várjanak –, mert / igen gögösek immár, mintha ők / adták volna a földet alánk! / Juttasd eszükbe, ki vagy Te, Uram, / s kicsodák ők! És tedd, hogy ne legyünk / gyaláztatja a szomszéd nemzeteknek, / ne legyünk csúfja és játékai, / s messzire való maradékaink / rút járom alá ne vettessenek! Ámen.”

„...hogy jól tettem, helyesli mind, ki jól ítél”

Írásunk címe Ilia Mihály 1989-ben a Tiszatáj című folyóiratban közölt nekrológiájából való, mintegy megelőlegezi a Ratkó-kultusz tovább élését/éltetését tanulmányok hosszú sorában, kicsúcsosodva Jánosi Zoltán és Babosi László mélyen szántó monográfiájában. Ismeretükben mi is visszaigazolhatjuk a szegedi professzor szavait: Ratkó József „hamar fogyó élete verseiben világol tovább”, és nemcsak azokban. A halálát követően megjelent sok-sok megemlékezés, emlékidézés jelzi, hitelesíti a költő szavait: „leszek haláltól romolhatatlan”, az lett és maradt, e kötet által is igazoltan, az életmű minden sorában.

S hogy az legyen, az maradjon – „haláltól romolhatatlan” –, abban a monográfia-írónak, Ratkó József életműve gondozójának, kultusza kitartó ápolójának, Babosi Lászlónak, múlhatatlan érdemei vannak. Egyetértőleg idézzük a Rádiusz könyvek szerkesztője, Jánosi Zoltán szavait: „...feltáró munkájának igényességével igazságot is szolgáltat annak az írónak (és számos nemzedéktársának), aki személyes bátorságával, tehetségét, egészségét, az irodalmi pályafutását nem féltve, a maga teljes erejével, élete legnagyobb részében Nagykállóban, a magyar periférián, de e peremvidékről is példát adva az egész országnak, küzdött a Gulliver-énekében megnevezett »rácsos eget« az országra borító, torz világ megváltoztatásáért.”

A kötetet rendívvül értékes, a jobb és teljesebb megismerést szolgáló adat- és képtár egészíti ki.

(*) Babosi László: *Költő a diktatúrában Ratkó József pályaképe. Magyar Napló, Fókusz Egyesület, Budapest, 2019.*

A minőség jegyében

– Görömbei András kötetéről – kettős megközelítésben –

„Sors, nyiss nekem tért, hadd tehessek
Az emberiségért valamit!
Ne hamvadjon ki haszon nélkül e
Nemes láng, amely úgy hevít.”
(Petőfi Sándor: Sors, nyiss nekem tért...)

Százhetven évnél is több ideje annak, hogy a magyar líra klasszikusa leírta e sorokat. Mi végett hangzott el 1846 áprilisában e költői óhaj? A világ boldogságáért, az emberiség javáért, oly célokért, amelyekért a Golgotát is vállalná. Alig két esztendő telt el: a cselekvési vágy konkrétabbá vált: a magyar szabadság lett a tét, melyért talpra szólította a nemzetet, alig telt el három évnél valamivel több: életáldozatával szentelte meg, magasztosította fel a szándékot, „...ott essem el én, / a harc mezején...” Örök példája, követendő ikonja lett mindazoknak, akikben a nemzet felemelkedésének szolgálata, szabadságvágyának megvalósítása iránti vágy vezérel/vezérelt arra, hogy életüket, tudásukat, tehetségüket e szent ideálok fénykörében teljesítsék ki. Megtörténhet, lesz, aki túlzásnak ítéli, hogy egy új könyv méltatása elé ily messzi időkben született jelet illesztünk... A szándékot kettős argumentummal támasztjuk alá: a Nap Kiadó újabb kötete(*) egyfelől a szerző, Görömbei András (1945–2013) születése 75. évfordulója előtti tisztelgés, másfelől a negyvenöt évvel ezelőtt elhunyt Németh László (1901–1975) élete és klasszikus értékű munkássága iránti nagyrabecsülés indított arra, hogy Petőfi Sándor költeményének sorait idézzük. Nem véletlenül! Hisz mindketten egész életüket arra és annak szentelték, hogy írásaikkal, munkásságukkal népük, nemzetük életminősége javítását/növelését, a nemzettudat, a nemzeti identitás elmélyítését szolgálják, olvasóikban a jó, a szép, az igaz és a szent eszményeit cselekvő erővé magasztosítsák – életük során, mindhalálig.

A Nap Kiadó Magyar esszék című nagy ívű sorozata – elindítója, Domokos Mátyás, és örökségének folytatója, Sebestyén Ilona – különös figyelmet szentelt e gondolatok szolgálatára, az említett szerzők munkássága értékeinek tudatosítására. A mostani kiadvány indított arra, hogy figyelmünk e kettős törekvést együvé foglalva, tárjuk olvasóink elé. A szerző és kötetének témája közti legszorosabb összefüggést a címbe foglalt gondolat – mint közös nevező, az őket életük során mindvégig foglalkoztató ügyek legkisebb közös többszöröse: a nemzet sorsa iránti aggodás – a minőség volt/vált a legfontosabb célkitűzéssé.

I.

Elsőként azt vizsgáljuk, kívánjuk nyomon követni, hogy Görömbei András miként, milyen szellemi ösvényeken át jutott el addig, hogy Illyés Gyula nyomán ő is föltehesse magában a kérdést: „szükséges-e, hogy irodalmi műnek irodalmon kívül föladata legyen?” Életművében mindvégig e kérdés pozitív megválaszolásának lehetőségeit példázta, szolgálta.

Az ősforrást „a készülődés éveiben”: a győri bencés gimnáziumban, a debreceni egyetemen töltött tanulmányi években találjuk, jelesen olyan személyiségek példájában, amilyen Bánhegyi Jób bencés szerzetes tanár, továbbá Barta János debreceni egyetemi professzor tanításában, életútjában és világszemléletében, irodalomszeretében ötvöződött, vált növésstervvé a fiatal diák, a tanárjelölt gondolkodásában, lett kiinduló pont, vált táptalajjá, éltető és soha ki nem apadó energia forrássá, mely ellenszélben is átsegítette, megőrizte hitét az irodalom nemzetépítő, erkölcsnemesítő, jövőteremtő hivatásában.

Miként s hogyan példázzuk ezt a rendkívül gazdag termést hozó életút, érdeklődési kör alakulásában? Leszűkítjük a kört Görömbei Andrásnak a Nap Kiadó által megjelentetett esszéköteteire: *Irodalom és nemzeti önismeret* (2003); *Azonosság, nemzet, irodalom* (2008); *Irodalom, nemzet, harmadik út* (2012). Mily beszédes címek?! Írásaiban az évtizedek alatt felhalmozott hatalmas ismeretanyag kikristályosult gyöngyszemei öltenek testet, válnak iránymutató jelzéseké diákjai, az olvasók tudatában. A kötetcímekben megjelölt fogalomkörök az irodalomtörténész tudományos munkásságának, tanításának szegletköveiként jelzik, mely témákat, témaköröket helyezett kutatásai fókuszába. E kötetek hozzásegítenek ahhoz, hogy megvilágosodjunk előttünk az út, amelyen a sok évtizedes egyetemi oktatói pályán járnia adatott – az auditóriumokban és azon kívül is: tanulmányai, kötetei hosszú sorában. Hozzásegítenek ahhoz, hogy feltáruljon előttünk irodalomszemlélete és irodalomszeretete, hozzásegítenek ahhoz, hogy nyomon követhessük a súlypontok alakulását, az elköteleződést a nemzet szolgálatára, a magyarság nemzeti öntudata elmélyítésére, cselekvő erővé emelő népi irodalom felé.

Mindhárom kötetben vissza-visszatérő gondolat: az irodalom szerepének a vizsgálata, hivatásának a megfogalmazása. Hosszan idézhetnénk a tételekké, axiómaértékű és tartalmú megállapításokká sűrűsödött definíciókat – pozitív és negatív töltésűeket egyaránt. Néhány kiragadott példa: „Irodalmunk egyik fő vonulatának minden időben a nemzeti felelősségtudat volt az ösztönzője”; „az irodalom a léttel való dialógus, a lélek és a szellem edzőpályája (...) a nagy mű mindig hozzáad valamit a léthez, ezáltal gazdagítja világunkat”; „java költőink, íróink soha nem tértek ki sorskérdéseink vállalása elől”; „a nemzeti önismeret alakításában az irodalomnak különlegesen fontos szerepe van, irodalmunk legnagyobb alkotói a nemzeti önismeretnek is hatékony formálói”; „legnagyobb íróink műveikkel minden időben cselekvő történelmi jelenlétet vállaltak a nemzet állapotának művészi megítélésével”; „minden nagy mű kísérlet arra, hogy az egyedi jelenséget az elvvel, végest a végtelennel, a tárgyat a gondolattal, az embert a világgal, a cselekvést az erkölccsel szembesítse”; „íróink mindenkor tudták és tudatosították azt, hogy a nemzet helyettesíthetetlen

érték, melyet állandóan óvni és alakítani kell, hittek abban, hogy az irodalom a személyiség és a közösség fennállásának hatékony eszköze”; „az irodalom egy nemzet tudata, a legtágabb szabad tere a gondolkodásnak, a költészet lehetősége, hogy a lelket a tárgyyszerű dolgok mellett a sejtelmekkel is megismertesse”... Ugyanakkor, vissza-visszatérőleg, arra is figyelmeztetett, hogy az irodalom hivatásának értelmezésében negatív devianciák is hangot kapnak: „az irodalom legyen csak irodalom, nyelvi fenomén, autonóm nyelvi világ és semmi más”; „iszonyú mennyiségű szöveg jelenik meg, de mélyre szállt a szellem minősége”; „az irodalom a hangos politizálás közepette nem tudja a maga semmivel sem helyettesíthető, semmivel sem pótolható értékeit a társadalomalakító tényezőivé tenni, mert elvesztette jelentőségét a társadalom tudatában”; „a kommunista diktatúra betiltotta a nemzeti irodalom sokszínűségét: minden polgári értéket száműzött, a nemzeti érzést, nemzeti gondolatot pedig nacionalizmusnak bélyegezte és üldözte”; „a köztudatban az utóbbi évtizedekben az irodalom közösségformáló szerepe leértékelődött”...

Görömbei András irodalomszemléletéről beszédesen vall az e kötetek lapjairól kiolvasható/kikövetkeztethető érdeklődési kör, amely munkássága irányát jelzi. Kutatási területe a XX. századi magyar irodalom, különös figyelemmel a népi irodalom, a népi írók mozgalma, a magyar irodalom klasszikusai sorába magaslott Németh László, Illyés Gyula, s a későbbiek: Csoóri Sándor, Nagy László, Nagy Gáspár... Melléjük társult az elszakított területeken létrejött, az egységes magyar irodalom szerves részeivé vált alkotók – Sütő András, Kányádi Sándor, Dobos László, Szilágyi István, Gál Sándor, Vári Fábrián László... – életműveinek vizsgálata. Szemléletes igazolása ennek az is, hogy kikről írt könyvterjedelmű monográfiákat: *Sinka István* (1977), *Sütő András* (1986), *Nagy László* (1992/2005), *Nagy Gáspár* (2009), *Csoóri Sándor* (2010). E személyiségek, alkotásaik mind-mind a költői/írói küldetéstudat, a nemzetszolgálat lényegét példázzák: a hitet, a cselekvés értelmét, az elkötelezettséget, a felelősség- és küldetéstudatot, a nemzeti sorskérdésekkel való őszinte szembenézést. Életművük fölé odaírhatjuk a Tanú-ban 1932-ben megfogalmazott Németh László-i gondolatot: „Folyóiratomban ihletője e kor igazi műzsája: a szorongó tájékozatlanság. Hajótöröttek vagyunk, akik a csillagokat nézzük s a partot keressük, abban a hitben, hogy van part s a csillagok vezetnek.” Példát adtak az őszinte nemzeti számvetésre, a nehéz sorshelyzetben is hirdették/vallották: van part, van jövő, maguk is csillaggá, tájékozódási pontokká változtak azon az úton, amelyen, ellenszélben is, a kockázat vállalásával is haladniuk adatott. A magyar szellemi örök organizátorával együtt vallották: „az írás: erkölcs”. Ezen az úton haladt Görömbei András is. Az említett esszéköteteinek témakörei – a kötetek címével összhangban – jelzik a hozzájuk társított írások eszmei töltetét, tartalmát: *A magyarságtudomány útkeresései; Létérdekű irodalomszemlélet; Azonosságtudat, nemzet, irodalom; Az önazonosság pecsétje; A harmadik út; A széttzilált nemzet; Határtalanul; A kisebbségi léthelyzet*. Bár az írásokban – tanulmányokban, recenziókban, életművek méltatásában, alkalmi írásokban... – az irodalomtörténetté jegecesült ismeretanyag halmozódott fel, korántsem csak egy adott idő jelenségeinek értelmezése nyer hangot és kifejezést! A bennük kódolt gondolat üzenetté válik, jövőt formáló erővé, oly sugallattá, amely az elkövetkező nemzedékeknek is támpontokat nyújt a maguk életének formálásához, a nemzet felemelkedéséért megvívandó harchoz.

A róla írott gondolatainkat „hitelesítsük” a 60 éves professzor tiszteletére kiadott kötetben – *Cselekvő irodalom. Írások Görömbei András tiszteletére* – a könyv szerkesztői – Bertha Zoltán és Ekler Andrea – bevezető soraiban olvasottakkal, kiegészítve/kiteljesítve a róla alkotott portrét. „Vannak kivételes személyiségek, akik életet vezérlő legnemesebb eszményeiket a legigazabb emberi természetesség evidenciájával tudják hitelesíteni. Akiknek megvilágosító hatású alkotói pályája, életműve a legmagasabb szellemi minőség és a legmélyebbről fakadó erkölcsi emberség távlataiban növekszik példaadóvá. Példává és tanítássá, követhetetlenül is követésre buzdító mintává, mindenki által elérhető tisztánlátást segítő ösztönzéssé. Olyan erővé, amelynek küldetéses méltósága kényszer nélküli irányjelzéssé, útmutatássá-elhívássá lényegül sokak számára. Amelyben az értékek és igazságok sugárzó energiája úgy bilincsel le, hogy közben valójában felszabadít és felemel.” Vallotta, hogy „az irodalom olyan létigazság-feltáró értékbirodalom, amelyből semmiféle erkölcsi gondolat, egyéni és közösségi sors- és gondtapasztalat, identitásjellegzetesség történelmi, társadalmi, nemzeti létprobléma és sorskérdés, önismereti jelentéstartalom nem iktatható ki erőszakosan”. Ráébresztett arra, hogy „bármilyen körülmények között is – mint mindenkinek – jogunk van szeretni embertársainkat és családjainkat, népünket és nemzetünket, nyelvünket és kultúránkat, szülőföldünket és elődeinket: Istenünket, hazánkat és szabadságunkat”. Kell-e ennél szebb tanítás? Kell-e ennél értékesebb örökség?

II.

Az esszékötetekben tanulmányok sora foglalkozik a Németh László-életmű vizsgálatával. Azt is mondhatnánk, hogy Görömbei András számára e kutatási téma irodalomtörténeti munkásságának origo-pontja, szellemi alappillére. Ezzel ő is felsorakozott a Czine Mihály által oly szemléletesen defineált Németh László-eklézsia tagjainak sorába, mely közösségben ott találjuk Grezsa Ferenc, Monostori Imre, Vekerdi László, Domokos Mátyás, Olasz Sándor, Cs. Varga István, Bertha Zoltán, Bakonyi István, Füzi László..., Erdélyben Veress Dániel, Fábíán Ernő, Nagy Pál, Kántor Lajos és mások nevét.

Közös vállalkozásuk, személyes célkitűzésük, hogy ébren tartsák a lángot, segítsék/szolgálják a XX. század klasszikusa írói munkásságának szerves beépülését a nemzettudatba; hogy gondolkodása legyen/váljon/maradjon szellemi tájékozódásunk, nemzeti elkötelezettségünk vezérlő csillaga; közép-kelet-európaiságunk, az egymásra utaltságunk eszméltetője, a tejtestvériség felismerésének a szószólója.

A Nap Kiadó önnön hagyományát folytatva – az utóbbi két évtizedben több Németh László-művet, illetve róla szóló, őt méltató tanulmánykötetet adott ki – jelentetett meg, köztük Ekler Andrea és Petrik Béla gondozásában, Görömbei András tanulmánykötetét. Az író iránt ébredt figyelem és mindvégig szoros kötődés kiindulópontjaként tételezhetjük a Németh László 70. születésnapján megfogalmazott, e kötet bevezetőjeként közölt köszöntő sorokat: „Mit adott nekem Németh László? A legtöbbet, amit szellemi és etikai vonatkozásban ember embernek adhat: példát és ösztönzést. Példát arra, hogy századunk kibogozhatatlannak tetsző szellemi káoszá-

ban is van értelme és lehetősége a teremtő küzdelemnek. Példát arra, hogy alázattal és lelkiismerettel szüntelenül átgondolva a megtett utat, olykor szomorú tapasztalatok ellenére is reménykedő hittel és töretlenül kell építenünk a jövőt. (...) Tőle tanultam, hogy csak az önmagát legszigorúbb mércével vizsgáló, önmagát megújító, műveltebbé, értékesebbé tevő ember élhet méltó életet, csak az ilyen ember vállalhatja győztes reménykedéssel a világ sántaságát, s csak az ilyen ember képes a legnagyobbra: az elképzeléseinkben és vágyainkban élő még szebb, még emberibb világ megteremtésére.” Az *Utószót* író Papp Endre, immár a lezárt életmű ismeretében összegez, mintegy feltárva az íróhoz való viszonyulása, kötődése sarokpontjait: „Görömbei András irodalomtörténeti munkásságának megkerülhetetlen részét képezi Németh László életműve: Bibliájának, legnagyobb szellemi élményének nevezte. (...) messzemenően megértette, mi több, el akarta fogadtatni az író szellemi magatartását, felmutatta értékeit, és magyarázatában képviselte is azokat. (...) Németh példájában a kulturális nemzettudat egészére kiterjeszhető, a realitások alapján álló, részegységeiben, elemeiben összefüggő, saját minőségű koherencia szellemi mintáját látja meg. S ez a közösségi »ügy« mélyen és elszakíthatatlanul az egyéni önazonosságért való küzdelem is, személyes üdvösségkeresés. (...) a megalkuvás nélküli önvizsgálat, a »lenyűgöző őszinteség«, a nemzet sorsa iránti aggodalom és felelősség okán lát nagyon világos logikát az író gondolati rendszerében (...) Németh László gondolataiban az eszme és erkölcs lehetőségeit tartja fontosnak,”

A kötet összeállítói két évtized – 1990–2011 – időintervallumában született Németh László-tanulmányokat gyűjtötték csokorba. Ez is jelzi, hogy Görömbei András érdeklődése töretlen, mindvégig állandó volt, elhivatottan hirdette és tudatosította annak értékeit, társadalomformáló, a nemzeti tudatot építő módon befolyásoló, a küldetéses irodalom erejét. A tematikai/tartalmi változatosságot az életműhöz való közelítés műfaji sokfélesége teszi vonzóbbá – egy-egy jelenség vizsgálatától, valamely alkotás elmélyült elemzésén át a Németh László-irodalom/recepciókig.

A kötetbe foglalt írások elemzésének középpontjában a Németh László-életmű sarokpontjaiként tételezhető gondolatköröket találjuk, oly témákat, amelyek az ötven esztendőt felölelő alkotói korszak minden szakaszában vissza-visszatérő vezérelv-ként/témaként/motívumként vannak jelen, melyekre már tanulmányok címei is utalnak: *A minőség forradalmára; Németh László kereszténysége; Németh László irodalomszemléletének fő vonásai; A drámaíró Németh László – felülnézetből*. Ezek az egész életműre, illetve annak egyes szegmensére jellemző felismeréseket, megállapításokat tartalmazzák. Olvasásukkor elénk tárul „a magyar szellemi élet organizátora” szerepére kora ifjúságától elszegődött író nemes küzdelme. „Munkásságában a pazarló bőségű elemek belső összefüggését, organikus kultúrává emelő mozgatóját a nemzet önvédelmi ösztönének az ébresztésében, a nemzeti tudat védelmében és teremtésében ismerhetjük fel, mégpedig a minőség forradalmának a jegyében.” A trianoni döntés következtében szétesett országban „a nemzeti önvizsgálat könyörtelen őszinteségét” szorgalmazta, „a »negatív harc« helyett a »pozitív feladat« megkeresésére vállalkozott” a készülődés korában és élete során mindvégig, következetes elhatározással, hittel és cselekvéssel. „Eszménye és vezérgondolata a minőség forradalma” lett, „az értelmiségi társadalom, melyben mindenki alkotó

módon, értelmiségi szinten végezné munkáját”. Kísérletező ember volt, kinek „gyakorlati javaslatai nemegyszer utópisztikusaknak bizonyultak, de legfontosabb eszméi, a minőség, erkölcs, a nemzeti sajátosságoknak megfelelő társadalmi rend – egyre időszerűbbek”. A minőség-igény egyaránt vonatkoztatható a társadalomra s annak tagjaira. Ehhez kapcsolódik az üdvösségügy, Németh László gondolatuniverzumának másik sarkalatos centruma, amely célja „az embert önmaga fölé emelő magatartás-minőség kimunkálása”, „meghatározó távlatosító és egyetemesítő vonatkozási rendszere a keresztény kultúra”, amely „biztosítani képes a személyiség és a közösségek emelkedő minőségű életét”, az üdvösségharc sikeres megvívását. Ebben a küzdelemben az irodalomnak szánt különlegesen fontos szerepet. Irodalomszemléleti programja kialakításában Babits Mihály, Fülep Lajos és Ady Endre alkotóműhelye nyújtott ösztönző, kristályosító ösztönzést, tájékozási pontokat. Babitstól azt a törekvést, hogy „a nemzeti jelleget, sorsot és az egyetemes jelentést, európai értékeket összekapcsolja”; Füleptől: „miként lehet összeegyeztetni a művészet autonómiáját és közösségformáló szerepét”; Adytól a példát, cselekvési modellt, hisz ő „nemcsak keseregte a magyarságot, hanem alkotta is”. Ezek együttesen vezették Görömbei Andrást arra a felismerésre, miszerint „Németh László irodalomszemléletének fontos vonása a szervesség, összetettség, léttitkokat faggató mélység és európai távlatok összekapcsolásának az igénye. (...) Nem lehetett kisebb álma, minthogy a magyar irodalom olyan remekműveket teremtsen, melyekben a magyar jelleg és az európai mérték egyetemes emberi jelentéssel válik magyar műhellyé Európában.” Ilyen magas rendű igénnyel fogalmazta meg dramaturgiai nézeteit is: „a színpadot is társadalomalakító erővé kívánta tenni”. E vonatkozásban is érvényes általános célkitűzéséből kiindulva, drámáiban is „az új magyar irodalom küldetését a nemzeti történelem, sors alakítására méltó és alkalmas erkölcsiség kialakításában jelölte meg”. Ennek összetevő elemei: „az emberi minőséget javítani akaró eltökéltség”, „a nemzeti küldetéstudat”. Dramaturgiai sajátosságai: „az erős gondolati jelleg, a tömör, megemelt drámai nyelv és az egyetemes távlat igénye”. Történelmi drámáiban „nem a múltidézés végett fordult régebbi korokhoz, hanem az emberi nagyság médiumait kereste ott, önmaga elvének a századok próbáját már kiállt képviselőit”. Vezérlő motívumai közt általános konfliktusként jelenítődik meg „az átlagosnál nemesebb minőség önvédelmi küzdelme az őt nem értő közeggel”; sajátos vonásként pedig „személyes üdvösségügye nyer kifejezést minden egyes darabjában, s ez elválaszthatatlan társadalmi–emberi küldetésétől, az elképzelésében élő nemesebb emberlétért való töretlen, hivatásszerű munkálkodástól”. A Németh László életművét kutató/elemző irodalomtörténészeket sokat foglalkoztatta az a kérdés, hogy az író szemléletében miként egyeztethető össze „az irodalmi mű esztétikai autonómiája és életalakító, világnézet-formáló szerepe”. Görömbei András rávilágít arra, hogy az író „a művet magát helyezte vizsgálódásai középpontjába és szigorúan esztétikai kritériumok szerint ítélte (...) a leghatározottabban elítélte az olyan művet, amelyből kilógott az eszme (...) de éppúgy tévútnak minősítette a másik végletet is, amely a tiszta művészet elvének az abszolutizálásával kipárol az irodalomból minden »idegen elemet«”. Németh László irodalmi munkássága a példa rá, ami kutatóját az alábbi következtetésre vezette: „Az életanyag és a belőle kifejlő művészi eszme harmóniáját éppen a művészet autonómiája követeli meg. Éppen ahhoz kell az író egyénisége,

tehetsége, műveltsége, ihlete, hogy korának és az emberlétnak eszméltető, életalakító kritikai megítélése is az autonóm műalkotás természetes része legyen.”

Az általános következtetéseket tartalmazó tanulmányok, esszék mellett olyan elemző írások olvashatók, amelyek – egy-egy kötet vagy alkotás – konkrét megjelenítésére, értő vizsgálatára adnak példát: *Modell értékű nemzeti minőség. Németh László: Sorskérdések; Egy magatartás buktatói. Németh László: Gyász; Az Iszony és az önismeret; Németh László két Galileije; A drámaíró Németh László dilemmái. Az igazságszeretet drámáiról; Németh László élete levelekben.* Az életpálya minden szakaszában különös figyelmet fordított a magyar sorskérdések alakulására, cselekvően, művei által konkrétan kívánt hozzájárulni azok megoldásához/megválaszolásához. „... sorskérdéseinkkel foglalkozó írásainak az volt a lényegük – állapítja meg Görömbei András –, hogy a magyar irodalomnak, történetírásnak, nevelésnek, politikának, gazdaságnak a magyar érdekek képviselőjén keresztül kell az emberiség értékeihez a maga külön színével hozzájárulnia.” Az e tárgykörbe sorolható írásai váltották ki a legtöbb vitát kortársai körében. Akkor is vállalta a küzdelmet, amikor eszméi kemény ellenállásra találtak, ellenséges reakciókat váltotta ki, eladdig, hogy kútmérgezőnek nevezték, őt, aki minden szavával, sorával, minden művével nemzete javát szolgálta, „a magyar irodalom számára olyan szellemi közeget akart teremteni, amelyik a maga színvonalával segíti a nemzet minőségi érdekeinek esztétikai kifejezését”. Cselekvésre buzdított: „a tragikus magyar sorsot pozitív feladattá, más nemzetek számára is példaadó küldetéssé akarta változtatni”. Evégett sürgette a dunai-népek összefogását, „realizálhatónak hitte a tejtestvériség küldetéssé formált gondolatát”. Gondolatai, sokszor úgy tűnt, hogy irreálisak. A műveit elemző Görömbei András joggal állapítja meg: „az eszmény akkor is érték, ösztönző, ha pillanatnyilag megvalósíthatatlan. (...) írásainak éppen az utópisztikus vagy inkább értelmiségi karakter ad ma is létfontosságú időszakosságát”. E kötetben a *Gyász* című regényének elemzése révén tekinthetünk be Németh László regényvilágába, alkotóműhelyébe. Alapkonfliktusa – mint annyi más, későbbi alkotásé –, „a nemes minőségű személyiség és a hozzá, méltatlan környezet tragikus ütközése”, ütköztetése. Benne „azáltal teremtette meg a lélektani regény új változatát, hogy lélekrajz, társadalomrajz és mítosz egységét hozta létre”. Ez nyer, más dimenzióban, kifejezést az *Iszony* című regényben is, amely „az egyéni és közösségi önismeret modellértékű létfilozófiai érvényű regénye”. A soraiba kódolt írói szándék és üzenet: „a személyiség autonómiáját nem lehet sem földadni, sem mások rovására megvalósítani (...) az ember felelős a sorsáért, felelős az emberi lehetőségek kibontakoztatásáért. (...) Az Iszony nemcsak az egyéni, hanem a nemzeti önismeretnek is alapműve.” Az egyén és az őt körülvevő világ, a személyiség és a hatalom közötti mély, áthidalhatatlan szakadék a kifejezője a *Galilei* című színpadi mű, amely tömören fogalmazva: „az igazságért hozott áldozat drámája”. A múltbeli események, személyiségek megidézése nem öncélú írói szándék. Objektivitásigényének köszönhetően, „a történelmi párhuzam révén vált egy-egy történelmi drámája éles jelenkori érvényű korítéletté”. Németh László drámáira, amint életműve egészére is ráillenek VII. Gergely pápa szavai: „Szerettem az igazságot, gyűlöltem a méltatlanságot”. Ha kellett, kényszerűségből, maga is vállalta a száműzetést, az elszigetelést, a fordítás gályarabságát. Németh László „önvallomásos alkotó” volt, mely sokirányú, gazdag

levelezéséből is kitűnik: „...közvetlenebbül szólnak az alkotó művészi és emberi gondjairól, problémáiról, szándékairól”, ugyanakkor „egy sokoldalú, sokágú és grandiózus küzdelmű alkotói pálya bensőséges dokumentumai”, bőséges információanyag az életművet kutatók számára.

Görömbei András mindig fokozott figyelemmel követte pályatársai – a Czine Mihály megálmodta „Németh László-eklézsia” – tagjainak köteteit, tanulmányait, amelyekben értő és mély elemzését adják az életműnek vagy valamely szegmensének, tisztázó jelleggel és igényvel verik vissza, hiteltelenítik az őt támadók torzító, ellenséges megnyilvánulásait, vélekedéseit. Szükség volt erre az író életében épp úgy, mint halálát követően is! „A magyar szellemi élet alig jóvátehető csonkulása származott abból, hogy egyik legnagyobb formátumú egyéniségét fantomizálta a politikai ördögűzés kényszerében. – Németh Lászlót kiiktatni a magyar kultúrából sohasem lehetett” – állapítja meg a tanulmány írója. Személyisége és életműve védelmében a magyar szellemi élet legjobbjai szálltak síkra. Köztük volt Grezsa Ferenc, kinek a *Németh László Tanú-korszaka* című kötete igazolja, hogy mily „lenyűgöző tájékozottságról, alapos filológiai felkészültségről tanúskodik”. „...munkájának nemcsak a teljességre irányuló szemlélet az újdonságértéke, hanem a szakszerű tisztázás, az új megvilágítás is.” Ehhez hasonló elismerő szavakkal illeti Monostori Imre kötetét, amely Németh László esszéírásának gondolati alapértékeit vizsgálja, értelmezi „minőségelvű nemzeti törekvésé”-nek félreértésekre, félremagyarázásra alkalmat adó kitételeit, „körültekintő és gazdag ismereteken alapuló elemzése megtisztítja a sokszor elátkozott Németh László-i fogalmakat az ellenfelei által rájuk rakott hordalékoktól”, köztük a leghirhettebbtől, az antiszemitizmus vádjától. Ugyanő mérte fel és közölte a Németh László-recepció tanulságait, „hatalmas gyűjteményt jelentetett meg a Németh Lászlóról szóló írásokból”, melyekben „a bensőségesen értő és elismerő visszhang” mellett a szabadon áramló rágalmazásig terjed a skála. De mit is várhatott volna az az író, aki „az irodalmat tekintette a magyarság legfontosabb kifejezőjének”, aki úgy látta, hogy „a magyarul szóló irodalom jelentős része nem a magyar sors kifejezője, nem a magyar sorsból építkezik, nem a magyarság boldogulását keresi”, azoktól, akik szemében „Németh László magyarságféltése sokak szemében mindmáig jóvátehetetlen bűnnek” minősül. Könyve tanúságot tesz arról, hogy „Németh László életműve ma is eleven értéke kultúránknak, naponta szembesülnünk kell és érdemes vele. (...) Életünket minősíti az, hogy hogyan közeledünk ehhez a kivételes nemzeti kincsünkhöz.” Görömbei András elismerő szavakkal ír Czine Mihály Németh László-könyvéről, melyben hitet tesz arról, hogy az életműből „az életszeretet, az erkölcsi-szellemi igényesség éthosza és a nemzet fölemelésének töretlen szándéka szól”.

Németh László írásaival volt jelen korának társadalmi, szellemi küzdelmében, politikai/közéleti harcaiban. E tekintetben adott két jeles esemény, amelyen/amikor, kilépve szerepéből, megszólalt, szavának hatalmas visszhangja támadt. Az egyik az 1943-as balatonszárszói találkozó. Előadásában, a nemzet háború utáni sorsáért való aggodás okán, a szellem embereihez szólt, arra szólított, hogy a háborút követő új kor „valóban a magyarság felszabadulása legyen”. Hitet tett továbbá az értelmiség hivatása mellett, a jövő szempontból pedig a harmadik út létrejöttéért szállt síkra.

Újabb alkalmat kínáltak számára az 1956-os forradalom forró napjai. Az ekkor írt *Emelkedő nemzet, Pártok és egység, Nemzet és író, A magyar forradalom* „Németh László életművének újabb szárszói magaslata”. A történelem nem adott lehetőséget arra, hogy gondolatai kellő hatással legyenek a forradalmi napok alakulására. De, amint az életmű legjobb alkotásai, a forradalmi hangulat, egy igazabb jövő reményében született írások értékét/jelentőségét nem koptatta meg az idő. Görömbei András következtetése: „Hatalmas tudásának és érzékenységének minden körülmények között a legjobb megoldást kereső példája azonban ma is eleven ösztönző erő lehetne a nyitott gondolkodásra, a nemzeti és egyetemes emberi felelősségre.”

A kötet gondolati összegzéseként értékelhetjük a kötet záró tanulmányát – Németh László élő öröksége – amelyben Görömbei András az előbbiekből kiszűrve, azok lényegét újraidézve szól arról, hogy mit is jelent/jelenthet számunkra Németh László. Értéktétele expozíciójaként az író szavaira emlékeztet: „Egy költő műve azzal, hogy itt hagyta, nem kész. Nemzete szellemében kell elkészülnie.” Hozzá társítja a maga kérdését: „...hogyan készül, hogyan formálódik bennünk az ő öröksége?” Hogyan is formálódhatna egy olyan szellemi közegben, amelyben/amikor „az újabb időszak irodalomszemlélete, szellemi közállapota nem kedvezett az ilyen közösségi küldetésű és felelősségű életműveknek, az új elméleti teóriák sokasága érvel amellett, hogy az irodalom legyen csak irodalom, nyelvi fenomén, autonóm nyelvi világ és semmi más.” Görömbei András az ellenpólus véleményének ad hangot, amikor kijelenti: „Németh László tanulmányírói és szépirodalmi életműve egyaránt kiállta az idők próbáját. (...) Irodalomtörténészek tanárok és más értelmiségiek sokasága merít erőt és eszmét ma is Németh László erkölcsöt és szellemet, művészetet és életet a minőség igényével összekapcsoló életművéből. (...) Életműve nem vált kövületté, ma is megkerülhetetlen a véleménye és értékörzően újító művészi látásmódja egyaránt.” Példák sorával igazolja azt, miszerint írók, költők hosszú sora lépett az általa kijelölt útra: a nemzet elkötelezett szolgálatra, írásaik magukon hordozzák a Németh László-i szemlélet jegyeit, „közvetlenül is vállalják a Németh László-i örökség alkotó továbbvitelét”.

Szólnunk kell arról is, hogy Görömbei András – a Petőfi megálmodta sors kegyelmi ajándékának köszönhetően – mily sokat tett a Németh László-kultusz ápolásáért: a katedrán, emlékünnepek szervezésével, az azokon elhangzott előadásaival, kiadványok szerkesztésével. Ez utóbbiak közé a tartozik a *Németh László irodalomszemlélete* (1999) és *A prózaíró Németh László* (2005), amelyek kutatók sorát „aktiválták”, sorakoztatták fel a jó ügy szolgálatára, sok értékes tanulmányokkal gazdagítva a Németh László-irodalmat.

(*) Görömbei András: A minőség jegyében. Írások Németh Lászlóról. Nap Kiadó, 2020.

Ami a leltárból kimaradt, vagy fennakadt a rostán

– *Széljegyzetek a Kárpát-medencei magyar irodalom 1920-tól
az ezredfordulóig című kötet margójára* –

Aki figyelemmel követte/követi és kedveli a Németh László-díjjal kitüntetett Takaró Mihály irodalomtörténésznek a Duna televízióban látható, nemzeti szellemben fogant sorozatait – *Magyar klasszikusok új köntösben, Száműzött magyar irodalom, Elfeledett nagy magyarok, Történelem és irodalom mindenkinek* –, örömmel és érdeklődéssel fogadta a hírt: az általa írott/szerkesztett, széles szerzőgárdát felvonultató alkotóközösség összefogásával megjelentetett kötet megjelenését, amely már címében is rendhagyó, új szemléletet/megközelítést ígérő opus: *Kárpát-medencei magyar irodalom 1920-tól az ezredfordulóig – Irodalomtörténeti kézikönyv és szöveggyűjtemény.*(*)

Régóta várjuk és hiányoljuk, hogy megszülessen valóban esztétikai elvekre/értékekre/elvárásokra alapozott/alkotott, a magyar szellemi régió egészét felölelő irodalomtörténet, pótolandó, korrigálandó a különböző tendenciózus, ideológiai alapú kánonok korlátai miatt hiányos ismereteinket. Takaró Mihály „hiánypótló munka”-ként definiálja e kötetet, olyan műnek, amely a Kárpát-medence magyar irodalmát, a címben megjelölt időkeretben, a maga szerves egységében mutatja be. Miért is van szükség erre? „Kezdetben az internacionalizmus, később a kozmopolitizmus jegyében éppen azokról feledkeztünk meg, akik szülőföldjükön maradván, az ott élő magyar nemzettest lét- és sorsproblémáiról írtak. Ennek fényében nem lehet más célunk, mint – legalább irodalomból – helyreállítani vagy létrehozni egy közös standardot. »Ahogy lehet«”.

De miként lehet rendet vágni, egységet teremteni ott, ahol egymástól oly sok irányzat kereste/építette a maga útját? Például a két háború közötti időben – amikor a szerkesztő szerint – „három pólus” egymás ellenére vagy egymást kiegészítve hirdette/vallotta/érvényesítette a maga irodalmi krédóját: a Nyugat köre, a Napkelet holdudvara és az önálló erdélyi irodalom... Miképp lehet az évtizedek folyamán kialakult „torz és hiányos képet”, akár a szocializmus idejének nézetdiktatúra és ízlésterror fragmentálta láttelepet, akár az elhallgatás/elhallgattatás okozta fehér foltokat kitölteni, teljessé tenni? Miként is? Azzal – olvashatjuk az Előszóban – „a korszak történelmi értékeléshez hasonlóan az irodalomban is új utakra lépünk”. Miként valósul meg ez a célkitűzés e kötetben? „...nem tartalmazza az eddigi kánonban kiemelten szereplő, például nyugatos alkotók munkásságának taglalását, hiszen róluk hatalmas, modern, jól megírt szakirodalom áll rendelkezésre. Tartalmazza viszont olyan írók művészetének bemutatását, melyek súlyuknak nem megfelelően, csak marginálisan szerepelnek a kánonban és tankönyveinkben.”

De fölmerül bennünk a kérdés: lehet-e az egyik kirekesztést egy másik kirekesztésével pótolni? Egyik torzított kánont/ízlésterrort egy másik kánonnal/ízlésterrorral helyrehozni? Aki ezt a kötetet veszi kezébe, az – a címbe foglalt „ígéret” szerint – a teljességet, annak tömörített/sűrített valóságát várja.

I.

A kötet első fejezete – *Magyarországi magyar irodalom 1920 és 1945 között* – a Nyugat egyeduralmából fakadó, az e korszakra ráerőszakolt és a későbbiekben is tovább élő „torzított kánon” legsúlyosabb következményként említi: „A kereszténydemokrata írókat és alkotásaikat nemes egyszerűséggel kiiktatták, száműzték a magyar irodalomkönyvekből és az irodalomtörténetből is.” A továbbiakban kimondva és kimondatlanul, azt pótolandóan hozza előtérbe az eddig elhallgatott/elhallgattatott áramlatok és alkotók életművét. Például azzal, hogy érdemei szerint méltatja „az újkonzervatív Napkelet, a liberális Nyugat és a konzervatív Új Idők” szellemi kisugárzását, hatását a korabeli magyar társadalomra, irodalmának fejlődésére, kibontakozására. E törekvés jegyében rajzolódik ki előttünk Herczeg Ferenc és az Új Idők, Tormay Cécile és a Napkelet, Zilahy Lajos és a Híd arculata/profilja, mindazon irodalmi értékek/folyamatok, amelyek e szerzőkhöz/műveikhez, e lapokhoz köthetők. E sorba illeszkedik az évekig ugyancsak agyonhallgatott Szabó Dezső életműve is. Ugyane fejezetben kap méltó elismerést a sokáig mellőzött Sinka István. Kevesen tudják, hogy e körökből, alkotóműhelyekből kerültek ki az első, Nobel-díjra javasolt alkotások: Herczeg Ferenc: *Az élet kapujában*, Tormay Cécile: *Az ősi küldött...*

A folytatás – *A magyarországi magyar irodalom története 1945 és 1990 között* – a tiltott/tűrt/támogatott irodalompolitikai lehetőségek adta korszakban a korárammal szembehelyezkedő alkotók és művek számbavételét ígéri, azokat a folyamatokat, amelyek „az irodalompolitika nyomása ellenére maradandó művészi alkotások sorában örökítették meg az 1950-es évek magyar társadalmának közérzetét, nyomasztó légkörét”. Amellett, hogy fölvezolja „az 1945 utáni irodalom nemzedéki és szemléleti tagolódása” több generációt felölelő színes képét; arra is választ keres és ad, hogy „a kommunista hatalom által kitagadott és megbélyegzett szerzők” honnan hová jutottak, váltak az 1960–80-as évek reprezentatív alkotóivá, lettek a szellemi ellenállás, a politikai korszakváltás előkészítőivé. Különösen érzékletes és átfogó képet fest a különböző líramodellek variánsairól, az azokat megteremtő/megtestesítő alkotóról/alkotásokról. A pályáívek, az egymást kiegészítő, egymással párhuzamosan kibontakozó áramlatok spektruma fölött, mintegy összekötő, egymásba ölelkező motívumként ott lebeg a nemzeti gondolat, a szabadságjogokért való küzdelem, a népszolgálat ihlető és medret szabó szándék és akarat; a különböző alkotómódszerek, stílusáramlatok nem egymással versengve, hanem az alkotás palettáját színezve, a bartóki modell útján haladva segítik az olvasót a társadalmi folyamatok jobb megismeréséhez, megértéséhez a cselekvés szükségességéhez. A szerzőről szerzőre haladás azt az érzést kelti bennünk, mintha varázscsizmában lépkedve, napfényes hegycsúcsokról tárulna elénk a szellemi táj szépsége, tarkasága és változatossága, együtt sugallva az életakaratot és igenlést, a vágyat egy jobb, igazabb élet után. A

prózairodalomban kevésbé tapintható ki a folyamat maga, itt a szerzők egymás-mellettsége, külön-külön tárgyalása, a hangsúlyváltás révén érzékelhető az epikai változatok sokfélesége. A megidézett művek megannyi hegyi patakként gyűjtik magukba az élettapasztalat gazdagságát, a közösségi és egyéni kibontakozás, a szociális és lelki háttereit megidéző folyamatok mozgató/éltető erőtereit. A kor drámaváltozatainak feltárása is ugyanazon úton halad: a nemzeti sorskérdések fölvetése és ébren tartása, a társadalmi torzulások leleplezése, a változtatás igénye és szükségessége jegyében született alkotások, többnyire lezárt életművek jelentik, érzékelteti azokat a folyamatokat, amelyeket drámairodalmunk, színművészetünk vetett fel, tárt közönsége elé. Az elemzés mindhárom esetben – a líra, a próza, a dráma tekintetében – érzékelhetően nem lépi túl a rendszerváltás határait, nem jut el a kötet címben felvillantott időhatárig, holott joggal várhatnánk, hogy érintse, felvesse a század utolsó évtizede kínálta/kívánta/igényelte kérdésfelvetéseket, feleleteket; az új élethelyzet és életérzést.

A kötet talán leginkább várt többlete – Illyés Gyula ötágú síp metaforájára alapozva, másként szólva: az anyaországgal szerves egységben, azt fényes csillagként övezve, vele szimbiózisban, de mégis saját röppályán mozogva – a lecsonkított határokon túl kibontakozott magyar irodalom bemutatása, az előbbi fejezetekkel azonos kettős, az 1945-ös esztendő cezúrájával kettéosztott időtagolással, ezúttal országokként más-más, egymástól eltérő politikai/társadalmi/kisebbségi körülmények által meghatározott közegben. A kötet szerkesztője e tekintetben új megoldást választott. Nem a kívülről szemlélődő/láttató – Németh László, Czine Mihály, Pomogáts Béla, Görömbei András, Sas Péter, Bertha Zoltán, Ablonczy László... útján haladó –, hanem az „itt belül a bánat” ábrázolási módszert választotta, többnyire az elszakított területek szakembereit, irodalomtanárait juttatta szóhoz.

A sort a leggazdagabb termést hozó erdélyi irodalom ismertetése, bemutatása nyitja meg. Szerzői közt ott találjuk a szatmárnémeti Gál Ilona-Gyöngyi, Póti Eduard-János, Szilágyi Éva Gabriella, és Varga-Bressel Christiane-Emese nevét.

Rövid történelmi háttér világítja meg azt a politikai, társadalmi, szellemi közeget, amelyben az kialakult. A bőséges áradás, a gazdagság és érettség megértéséhez föltétlen ismernünk, tudnunk kell, hogy a gyökerek nem csupán az Erdélyi Múzeum Egyesület, nem csupán az Erdélyi Közművelődési Egyesület létrejöttéig kell visszatérnünk az időben. Erdélynek már a magyar államiság megteremtésétől sajátos státusa volt, vajdaságként, önálló fejedelemségként, guberniumként, osztrák tartományként élte a maga külön életét, alakította ki azt az erdélyi gondolatot, szellemi miliőt, amely a transzszilvanizmusban csúcsonyult ki: az erdélyi diéta hozta az első döntést a vallásszabadságról 1568-ban; a református és unitárius kollégiumok, a katolikus líceumok bocsátották útjukra azokat, akik a tudományban és művelődésben megalapozták és biztosították a töretlen fejlődés menetét; az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság létrehozásával keretet teremtettek az önálló nemzeti kultúra fejlődéséhez; Kriza János itt jelentette meg az első magyar népköltészeti gyűjteményt; a szellemi élet magaslatait oly nevek fémjelzik, mint Apáczai Csere János,

Árva Bethlen Kata, Tótfalusi Kis Miklós, Jósika Miklós, Bolyai Farkas és János, Kemény Zsigmond...

E fejezet írói kitaposott utakon haladhattak, hisz a Kántor Lajos és Láng Gusztáv két kiadást megért *Romániai Magyar Irodalom 1944–1970*, valamint a szerzőpáros nemrégiben megjelent *Száz év kaland* című kötete, továbbá Pomogáts Béla által írott és szerkesztett, az e kötetre jellemző szerkesztői elgondolást követő kiadványa – *Magyar Irodalom Erdélyben – Irodalmi dokumentumok* – eddig megjelent három kötete kiinduló pontként, irányjelzőként szolgálhatott a maguk látásmódjának, értékelésnek a megjelenítéséhez.

A történelmi áttekintés a kisebbségi létbe sodródás következményeit veszi számba, azt a küzdelmet, amelyben az itt maradottaknak új léthelyzettel szembe kellett nézniük: „a román belpolitika a nemzeti alapelvekhez alkalmazkodik, és célja egyértelműen az, hogy a román réteget megerősítse, a nem román réteget pedig minden eszközzel elszegényítse”. E törekvés része és célja volt a sajátos magyar intézményrendszer felszámolása, tevékenységének korlátozása, akadályoztatása. Egy azonban bizonyos volt: a történelmi gyökerekből táplálkozó, az erdélyi talajból életnedveit felszívó szellemi élet, fönix-madárként ébredt önmaga hivatására, a *Kiáltó Szóban* fogalmazta meg a cselekvés, az élni akarás parancsát, a transzszilvanizmus fogalomkörében jelölte ki az összekötő gondolatot, jelölte meg a küzdelem – mindmáig érvényes program – végső célját: „...az autonómia az a társadalompolitikai lehetőség, amelynek keretei között az erdélyi identitástudatot önálló nemzettudatként élheti meg az erdélyi magyarság”. Mit jelentett ez az irodalom nyelvén? Áprily Lajos: „erdélyisége világ-figyelő tető, nem szemhatárszűkítő provinciálizmus”; Kuncz Aladár: „a kisebbség csak politikában kisebbség, irodalmában és művészetében maga az egyetemesség”. E gondolatot, álmot és elképzelést szolgálták a sorshelyzetet felvállaló, a kibontakozást szolgáló lapok, folyóiratok – köztük az elmúlt évtizedekben feledtetett *Pásztortűz* –, az írói/alkotói csoportosulásokat magába ötvöző marosvécsi helikoni találkozók, kiadvállalataink közül pedig különösen az *Erdélyi Szépművés Céh*. Az élénk táruzó színes tabló alkotóközösségek, írásaik kulcsszavaként értelmezhetők: „a közösségi identitásvállalás, szolgálat és küldetés”, továbbá „a nyugalom, béke, erkölcs, hűség, biztonság, tisztánlátás és építés morális és vitális értékei”, az Erdélyben együtt élő népek sorsközösségének vállalása és hirdetése.

A kor irodalmi értékvonalat követve tárul fel az olvasó előtt „a helikoni triász” – Áprily Lajos, Tompa László, Reményik Sándor – költőinek, továbbá az „angyali költő”, Dsida Jenő portréja, az a folyamat, amely műveikben az elveszett haza fogalma és ideálja helyébe a szülőföldet, az erdélyi gondolatot emeli, amelyben az égető és fájdalmas sorsproblémák mellett az erdélyi sorshelyzet felvállalását szorgalmazza, illetve a helyi kötődés és ragaszkodás, kiállás és hűség válik erkölcsi parancsá. E heroikus küzdelem zászlóvivői a prózairodalom művelői. A költészet tömör, főleg a lélekre, az érzelmekre ható ösvényén túl a Kós Károly, Kuncz Aladár, Nyirő József, Bánffy Miklós, Wass Albert, Tamási Áron által írott alkotások szélesebb rendet vágva idézik élénk azt a világot, amely a múlt hagyományaira építkezve, abból erőt és buzdítást nyerve nyújt körképet a korról, társadalmi és szellemi világáról. Érzékletes hangsúlyt nyernek azok az ismeretek, amelyek eddig jórészt elzárva, eltorzítva éltek

bennünk. Az íróportrékból, a szöveggyűjteményekből a poézis éteri tisztaságát kiegészítő földi kincsek és értékek jelzik azt az értéket és csodát, amely szülőföldünk szeretetét ébreszti és mélyíti bennünk. S ezt az érzést semmilyen politikai áramlat, sokkhatás és retorzió sem gyengítheti bennünk, azok előtt is ott lebeg, akik eltávoztak onnan.

Az 1940–1944 közti „kis magyar világ” egyaránt figyelmeztet a visszatalálás áldásaira, a megosztás okozta ártalmakra, veszteségekre: „miközben Észak-Erdélyben nyugodt élet és alkotómunka folyhatott, Dél-Erdélyben közel félmilliónyi magyar történelmünk egyik legsötétebb korszakát élte a jogfosztottság, a teljes kiszolgáltatottság léthelyzetében.” Következményeit – a szórványosodás felgyorsulása – mindmáig nem hevertük ki.

A II. világháború befejezését követő, 1989-ig terjedő esztendő/évtizedek új helyzetet teremtettek a romániai magyarság életében. Erdély Romániához való visszacsatolása, a kommunista hatalom berendezkedését követően egy képzeletbeli hullámvasút utasaiként élhette életét, egy ördögi húzd meg/ereszd meg politikai manőver alanyai-ként/tárgyaként, kedvezményezettjeiként/kárvallottjaiként: kezdeti engedmények/juttatások, közte a Bolyai Tudományegyetem létrehozása, az anyanyelvi iskolarendszer bővülése; 1948/1950: államosítás, nemzetiségi intézményeink felszámolása, koncepciós perek; 1956/57 enyhülés: a Korunk újraindítása; 1957/58 megtorlások, a Bolyai Tudományegyetem beolvasztása, nemzetiségi/anyanyelvi iskolarendszerünk önállóságának felszámolása; 1965/70 lazítás: a Kriterion létrehozása, magyar televízióadás indítása; a hetvenes évek személykultuszának kialakulása, az etnikai homogenizációs törekvések nyílt meghirdetése, az ideológiai terror eldurvulása jelezte a politikai, társadalmi, művelődési folyamatok alakulását.

Ennek megfelelően alakult, változott a művelődési és irodalmi élet. A szocialista realizmus talaján született, az új rendszerbe vetett hit gerjesztette bizalom, a két világháború között kialakult hagyományaink eltiprását követően elkövetkezett „a kiábrándulás és illúzióvesztés” időszaka, s annak ellensúlyaként új szellemi ébredés, amely elsősorban a Forrás-nemzedék műveiben, később a Kriterion-kiadványokban jutott el az új, a nemzeti identitásörzés, a megmaradás, nemzeti hagyományaink őrzésnek és ápolásának szellemi magaslatára, ahol, a hatvanas és hetvenes években született alkotások vezérfonala „a nemzetiségi önismeret és helyzettudat művészi értelmezése” lett. Ennek az éthoszát fogalmazta meg Bálint Tibor a *Zokogó majom* című regényen záró soraiban: „Sokszor gondoltam rá, mama, hogy megírjam a családunk történetét... Csak hát köztünk nincs egyetlen hős se... Vinczéné sértődötten és meglepődve összehúzódott: – Hát az, hogy élünk, hogy testünk-lelkünk egészséges maradt... hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?...” E folyamat, az ekkor született alkotások híven követték József Attila szavait: „az igazat mondd, ne csak a valódit”. Ezt az igényt és elvárást – az igazmondást – fogalmazza meg, szánja fia elé, követendő parancsolatként Szabó Gyula édesapja, és Sütő András édesanyja. E folyamatot azonban szinte teljesen elfojtotta, ellehetetlenítette a nyolcvanas évek ideológiai terrorja, szabott neki gátat a kor janicsár szellemőrsége.

A fejezet szerzői lezárt életutak megrajzolása – Sütő András, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Páskándi Géza és Székely János –, valamint értő és értékköz-

pontra figyelő műelemzések révén szemléltetik e folyamatok művekben történő letükrözését, azt a küzdelmet, amelyet ellenszélben kellett vívniuk. Műveik – lírai, prózai és drámai művekbe kódolva – reményt és hitet ébresztő sugallatként leltek visszhangra az olvasók körében.

A kilencven után kibontakozó erdélyi/romániai irodalmi élet egymással párhuzamosan haladó sín pályán haladva, a két háború között megfogalmazott irányokhoz híven kívánja megfogalmazni irodalmi krédóját: miközben „a kisebbségi lét kérdéseire keresi a választ, az egyetemes emberi felől közelít, öntörvényű alkotást hoz létre”. Rövid, lexikon példázatú címszavakban villant fel életutakat, sorolja az új politikai/társadalmi közegben önmagát megvalósító, gondolatait immár szabadon kimondható, oly sokrétű ábrázolást és, értelmezést nyújtó műveket. Az időtávlat rövidege okozhatja, hogy, amint az *Adalék* írója elismeri, „a kortárs magyar irodalom e szelete „az erdélyi költészet számottevő recepciójának, illetve a kritikai életnek a hiánya alaposan megnehezíti egy árnyalt kép kialakítását”.

A kötetben figyelmesen elmélyülő olvasó, szemleíró számára feltűnik, hogy a szerkesztő – a Szabolcsi Miklós által szerkesztett, 1966-ban közreadott („spenót”), továbbá a Béládi Miklós által 1982-ben megjelentetett („kisspenót”) irodalomtörténetekkel ellentétben – meglepően mostohán, szűkmarkúan, szerzői megjelölés nélkül, vázlat jelzettel tárgyalja, tárja elének „ezúttal többnyire „hozott” anyagból – a felvidéki magyar irodalomról közölni szándékolt ismeretanyagot: az 1918–1945 közötti korszakot a szlovákiai Fonód Zoltán és Bárczi Zsófia felvidéki irodalomtörténészek, az 1945–1991 közöttit Görömbei András debreceni, az 1990 utáni évtizedeket pedig Bertha Zoltán, ugyancsak debreceni irodalomtörténész monográfiái, tanulmányai alapján ismerteti, mutatja be.

E tájhaza magyar irodalmának megértéséhez tudnunk kell, hogy a Felvidék magyarságának sorsa az erdélyinél eltérőbb viszonyok közt alakult. 1918-ig a magyar királyság részeként élhette életét, élvezhette a pozsonyi diéta szellemi kisugárzását. Szellemi életét a kollégiumok, líceumok falai közt felnövő ifjúság alakította. Az 1787-ben létrejött Kassai Magyar Társaság s az általa kiadott Magyar Museum folyóirat köré csoportosult írógárda országos kisugárzású hatással szervezte, befolyásolta kora irodalmi életét. Azt sem feledhetjük, hogy e régió Kármán József, Tompa Mihály, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Márai Sándor... szülőhelye, ami önmagában is fontos szellemi/irodalmi háttérnek számíthat, amiképp a bányavárosok sajátos miliője, Gömör, Mátyusföld, Garam, Zoboralja, Csallóköz... népi/nemzeti értékei oly előzménynek, hagyománynak, amelyre a későbbiekben, az önállósulás szellemi kiteljesítésének éveiben, évtizedeiben is építeni lehetett.

Az első bécsi döntés itt is leszakítást eredményezett, következményei megtörték a már kialakult szellemi folyamatot. Erre súlyosan „rásegített” a második világháborút követően „helyreállt” csehszlovák status quo, amikor a magyarságra rásütötték a kollektív bűnösség bélyegét. A Csehországba történő deportálások és a lakosságcsere nek álcázott kitelepítés – „za Dunaj” – tízezrek sorsa fölött ítélkeztek, elűzték szülőföldjükről, számottevően megapasztva a magyarság lélekszámát, ellehetetlenítve, felszámolva a magyarság intézményrendszerét, beleértve az anyanyelvi oktatást és

nyelvhasználatot is. A közös sors jele volt az is, hogy, „mint más elcsatolt területeken is, az irodalom a közösség identitás-megtartásának az eszköze és kulcsa lett”. Ezt szolgálták a háború előtt megalakult helyi kulturális szerveződések is: a kassai Kazinczy Társaság, a pozsonyi Toldi Kör, a komáromi Jókai Egyesület, a losonci Madách Kör, az ungvári Dugonits Egyesület, az eperjesi Széchenyi Kör, Madách Könyvesház, a Szlovákiai Magyar Közművelődési Egyesület, a második világháborút követően létrehozott Csemadok...

A felvidéki magyar irodalomra szánt szűk keret nem tette lehetővé, hogy általa az irodalmi folyamatokat, a kibontakozás mikéntjét nyomon követhessük, az írói életpályákról és teljesítményekről képet alkothassunk – sem a háború előtti, sem az azt követő periódusban. A vázlatos bemutatás jórészt felsorolásokban ölt testet. Az 1945–1948 közötti időszak – a totális elhallgattatás évei – jégkorszaka lassan oldódott, az *Irodalmi Szemle* 1958-ban történt megalakításához, indításához köthető, majd a Madách Kiadó 1969-es létrehozásával nyújtott lehetőséget a nyilvánosság felé. Az irodalom célkeresztjébe a kisebbségi, az átélt viszontagságok és hányattatások megírása került. E témakörhöz köthetők Duba Gyula és Dobos László alkotásai; a lírai megújulást szolgálták, képviselték Tözsér Árpád, Cselényi László. A prágai tavaszt követő hetvenes évek megújulást hozó szellemi áramlata az irodalmi horizont kiszélesítését hozta magával, új esztétikai minőséget teremtett, számottevően megpezsdítette azt, tehetséges fiatalok bekapcsolódásával teremtett mozgalmas irodalmi életet. Az 1990 utáni felvidéki irodalom taglalása a vázlatok vázlata lett, alig másfél oldalon, szerzők és művel felsorolására szorítkozva jelzi a szabaddá vált irodalmi élet bőséges termését. Irodalmunk e hajtását taglaló fejezetben alig találunk – joggal hiányoljuk! – műelemző szöveget, életpályák is csak bekezdésnyi terjedelmet kapnak.

Szerencsére, a kárpát-medencei magyar irodalom teljességét megismerni vágyó, az iránt őszintén érdeklődő olvasó a délvidéki magyar irodalomról újra a szerkesztői koncepciót követő/kiteljesítő teljesség igényével találkozhat. A történelmi-társadalmi háttérrel hű képet rajzol arról a sorsképletről, amelyben – az erdélyi és felvidéki magyarsággal analóg módon – a délszláv nyelvcsalád peremére szorult mintegy fél-milliónyi magyarságnak része lett: jogvesztés és csorbítás, a tömbmagyarság egységének, lélekszámának be- és kitelepítésekkel történő bomlasztása/apasztása, nemzetiségi és nyelvhasználati jogaik alkotmányos korlátozása... Sajátos és tragikus történet a titoista bandák vérengzése, melynek többtízezer magyar esett áldozatul. Ugyancsak sajátos az az állapot, amely az ötvenes években pozitív változást hozott: öngazgatás bevezetése; az anyanyelvi oktatás kiterjesztése, az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Kara keretében 1959-ben létrehozott Magyar Nyelv- és Irodalom Tanszék; az önálló politikai cselekvés lehetőségének megnyitása, 1990 után; a „darabokra szaggatott” drámai, nem egyszer tragikus folyamata következtében felgyorsult lélekszámapadás...

A háború után leglátványosabban a színházi élet bontakozott ki: *Magyar Népszínház* (1945), *Újvidéki Színház* (1973), *Tanyaszínház* (1978). Ugyanekkor, lépésről-lépésre haladva indult meg s érlelt újabb s újabb gyümölcsöt, bővült az újvidéki főiskola hatósugarában a magyarság-tudomány. A *Fórum Kiadó* létrehozása, 1957-ben, az *Új*

Symposion folyóirat, a *Magyar Szó* napilap a kisebbségi kultúra gócpontjaivá váltak. Jugoszlávia feloszlását követően már külön kell beszélnünk a Szerbiához tartozó Vajdaság és a Horvátországhoz csatolt, jóval kisebb lélekszámú magyarság kulturális fejlődéséről. Fontos mozzanatnak tekinthető az önismeret, az önazonosság jellemző vonásait feltáró, elmélyítő szociográfiai, néprajzkutatási hullám kibontakozása. Különösen fontos ez a közel száz év alatt felére apadt kisebbség szülőföldről kötődésének, kulturális, népi, művészi gyökereinek erősítése érdekében.

Az irodalmi élet kezdeti kibontakozásában élő hagyományként vállalták magukénak a szabadkai születésű Kosztolányi Dezsőt, a Versecen született Herczeg Ferencet, az Óverbáson született Molter Károlyt... Az önmagukra, sajátos élethelyzetükre ébredés irodalmi kitükrözése volt az 1928-ban létrehozott becsei *Helikon*, amely meghirdette „a délvidéki magyar irodalom önállósulásának programját”. Ennek nyomán jelent meg a Szenteleky Kornél szerkesztette *Kalangya*, 1932-ben, jött létre, 1934-ben a *Híd* folyóirat. Ez időszak termelte ki az olyan életműveket, amelyek Csuka Zoltán, Herczeg János, Szirmai Károly, Dudás Kálmán, Börcsök Erzsébet nevéhez kötődnek, kiknek élete és munkássága áthajlik a következő periódus, az 1945 utáni időkbe. Fórumuk az *Új Symposion* és az *Üzenet*. A hozzájuk kötődő alkotók sorában ott találjuk Hornyik Miklóst, Matuska Mártont, Fehér Ferenc, Németh István, Gion Nándor, Dudás Károly... nevét.

Az 1990 után kialakuló, tovább élő irodalmi életre is kihatott a politikai változás. Az előzőekben kiépített úton haladt tovább a Vajdaságban Domonkos István, Tolnai Ottó, Juhász Erzsébet, Tari István, Kontra Ferenc..., Horvátországban Baranyai István, Dudás Károly, Herczeg János...

A Duna-medence magyar irodalmának legfiatalabb hajtása a Kárpátalján kibontakozó magyar irodalom. E zaklatott sorsú nemzetrészt önálló szellemi életének gyökerei 1920-ig az egyetemes magyar irodalomhoz kötődik. Az örök peremvidék áldatlan történelmi helyzete miatt nem alakultak ki regionális szellemi központok. Ez volt/maradt a jellemző az 1918 után létrejött csehszlovákiai sorshelyzetben is, amikor a képzőművészet magyar kiválóságai, a szlovenszlovákiai magyar irodalmi életéhez kötődő helyi szerzők – Simon Menyhért, Tamás Mihály, Sáfáry László – alkotásai képviseltek, hoztak sajátos ízt a magyar irodalomba.

A II. világháborút követő években – felvidéki, délvidéki sorstársaikhoz hasonlóan – a kárpátaljai magyarság új léthelyzetbe sodródott: Ukrajna, a Szovjetunió részévé vált. Kollektíve rásütötték a háborús bűnös nemzet bélyegét, a málenkij robotra hurcoltatás megtizedelte soraikat, a jogvesztés, az anyanyelvi korlátozás bilincse súlyos következményekkel járt. Ismételten a képzőművészeti élet volt az, amely életjelt, hírt adhatott róluk, magas művészi színvonalát elismerést szerzett számukra. Oldódásról csak évtizedek múltán beszélhetünk, előbb a napi sajtó, a szovjet élet dicsőítését hirdető irodalmi alkotások, antológiák révén. Az önálló nemzetiségi magyar irodalom születése/léte az 1967–1971 között, Kovács Vilmos szellemi irányításával működő Forrás Stúdióhoz köthető, annak hatalmi betiltása/felszámolása után pedig a Balla László, a Kárpáti Igaz Szó főszerkesztője által létrehozott/irányított mellékleteként megjelenő József Attila Irodalmi Stúdió köré csoportosult költők, írók alkotásai révén kelt valóban önálló életre, az ahogy lehet léthelyzete és parancsa szerint. Kettejük

egyéni életműve jelenti azt a két végpontot, amely a behódolás és a szembehelyezkedés közt feszült, az anyanyelven történő megszólalás, az ahhoz való ragaszkodás, az identitásörzés és ápolás igényével. Tagadhatatlan, hogy ebben az erőterben izmosodott, nőtt fel az az írógárda, amely valóban egyetemes igényű, sajátos igényeket kielégítő és szolgáló literatúrát teremtett a Kárpátok alatt, az erdélyi Reményik Sándor megfogalmazta „ahogy lehet” sorsképlete és a Kovács Vilmos által hirdetett „holnap is élünk” reménysugara közt feszülve.

1991 – Kárpátalján is határhő. Az ideológiai kényszerzubbonyból kiszabadult szellem lángja talán épp itt csapott a legmagasabbra. A „harmadik kisebbségi korszak” férfikorba érett tehetségei, s a melléjük felsorakozott ifjabbak megteremtették az irodalmi élet infrastruktúráját, szervezetei és kiadói hálózatát, s „a hatodik síp” hangján bátran és kendőzetlen őszinteséggel beszéltek/beszélnek a szenvedés kálváriás esztendeiről, a megmaradást szolgáló/éltető, reményt keltő szándékról – a tényfeltáró dokumentum-irodalomtól a szépirodalom színes palettáját leképező alkotásokig. Az ezt az időszakot feldolgozó szerzőpáros, a kötet hármasságát fölülírva, egységes, általános képet rajzol elénk, időben visszatérve a megelőző korszakokra is, ami, a szerves építkezés folyamatának feltárásán túl, elkerülhetetlen ismétlődésekhez vezet. A gazdagság bőséges áradása a helytörténész, szerkesztő és művelődéspolitikus Dupka György pályájától a Magyar Művészeti Akadémia tagságáig eljutó Vári Fábrián Lászlóig terjed, számos alkotó életútja, alkotásai bemutatásán túlmenően, a lexikonok címszavai tömörségével, adatgazdagságával jelzi, mindenképp érdemes odafigyelni rájuk. (Sajnálatos tévedés, hogy Balla D. Károly korai halálhírét keltik, jó néhány kötetét posztumusz kiadványként tartják számon, holott a szerző ma is él és alkot.)

A kötet irodalomtörténeti fejezetének szerves tartozéka, és az irodalomtörténészek által nagy haszonnal értékesíthető adaléka az irodalomtörténeti bibliográfia, amely – a szerkesztő szándéka szerint – „az itt felsorolt munkák, előadás-hivatkozások nem csupán a hivatkozott munkákat tartalmazzák, hanem a kézikönyvhöz felhasznált, továbbá a felmerülő témákhoz, tárgyalt alkotókhoz ajánlott szakirodalmat is”.

Ezt egészíti ki a kézikönyv szerzőit bemutató életrajzi és tudományos munkáit ismertető/bemutató adattár.

II.

A kötet több mint felét kitevő szöveggyűjteményt a kötet szerkesztő Takaró Mihály azoknak ajánlja. „akik valóban összmagyar kultúrában gondolkoznak, vagyis nemzetünk kulturális egységért helyreállítandónak tekintik”. Teljesül-e az összmagyar bemutatás szándéka?

A kötetre jellemző szubjektivizmus, töredezettség, aránytalanság itt még inkább kiütözik. Nem azt tesszük szóvá, hogy ki miért került be és ki miért maradt ki belőle, hisz az újabb kivételezettség vagy kirekesztés szándékát hordozná...

Az, ami a történeti részben és a szöveggyűjteményben jelen van, mindenképp pozitív hozadéka a kötetnek. Aki azonban csak e kötetből nyer tájékoztatást a Kárpát-

medence magyar irodalmáról nemcsak a hivatalos kánonból kirekesztett, általa mellőzött, elhallgatott/félreértelmezett-magyarózott ismerethalmazt kap.

Amint becsukjuk a vaskos kötetet, kérdések halmaza tolul elénk.

Elgondolkozhatunk azon, hogy például a *Függelék*ben közölt kötetrészen az anyaországi irodalomból csak lezárt életművekből szemelget, miért nem olvashatunk egy sort sem a mai irodalom alkotóitól? Mi igazolja azt az aránytalanságot, hogy e periódus erdélyi vonatkozásai mindössze hat, a felvidéki kettő, a délvidéki tizenöt, a kárpátaljai pedig harminckét oldalban reprezentált? Elfogadható-e, hogy egy ilyen igényesnek ígérkező opus-ban a felvidéki irodalom csak vázlatként jelenjen meg, senkit sem sikerült megnyerni a bemutatására? Ugyan mivel magyarázható, miként értelmezhető, hogy az erdélyi szöveggyűjtemény csak a két világháború közötti irodalmi termésből válogat? Az évtizedekig való ismeretlenséget kívánja kárpótolni azzal, hogy a kárpátaljai szerzők művei oly tág teret kapnak...

...ami a leltárból kimaradt vagy fenn akadt a rostán – írtam címként soraim elejére. Ezúttal is – mint minden átfogó irodalomtörténeti munkában – valamiféle leltár készül. A félig tele, félig üres pohár metafora elkerülhetetlen szemszögéből nézvést, értelmezhetjük e kötetet, örvendve annak, megköszönve azt, ami benne van, ám sajnálva azt, aki/ami kimaradt. Ami a szerzőgárda kiválasztásában egyfelől sokféle színt, szemléletbeli és értelmezésbeli gazdagságot hoz, másfelől az egységes koncepció érvényesítését csorbítja.

(*) *Méry Ratio Kiadó, 2017*

„egyszemélyes a híd s a lépcső, eredj!”

– *Tisztelgő sorok Páskándi Géza emléke előtt, halála 25. évfordulóján* –

„Visszhangváró Ember voltál, mint annyi-, de annyian.”

Bizonyára nem véletlen, hogy Páskándi Géza (Szatmárhegy 1933. május 18. – Budapest 1995. május 19.) esszékötetét halála 25. évfordulója „előestéjén” jelentette meg a Magyar Napló és az Írott Szó Alapítvány(*).

Mellékesen, de nem szándéktalanul jegyezzük meg, hogy a reményteli vállalkozás: Rádiusz Könyvek – eddigi hat kötete sorában (Lászlóffy Aladár, Cseke Péter, Lászlóffy Csaba mellett) ő a negyedik erdélyi szerző. Bizonyára az sem véletlen, hogy a kiadó a világméretű „Kulturkampf” korában a sokoldalú szerző gondolkodásra, sorsunk fölötti aggodalomra okot adó időben Páskándi Géza esszéire irányítja a figyelmünket. Az esszére, amely életműve minden szakaszában kedvelt műforma volt. A kötetet bevezető Páskándi-írás, *Tudomány-e az esszé?*, indító szavai – „megnőtt az esszé ázsiója világszerte” – ma sem veszítették érvényüket; az esszé, gondolatszegény korunkban, napjaink szellemi tájékozódási pontjait, sarokköveit nélkülöző életünkben „a megcsontosodás, az elszürkülés elleni elixír”. Sőt ennél is tovább megy! Az esszé helyét a költészet, a tudomány, a filozófia és a művészet határán keresi és jelöli ki, mondván: „az esszé a legfölyényesebb tudomány”, „hajlékony és készenléti tudomány”, „nem a tények mellőzését, feladását, hanem a tények ráértését, megértését kéri”; „az esszé a regény és a novella különbsége (...) egyben dráma és polémia”; „alkalmazott csodálkozás, alkalmazott kíváncsiság, művészetben alkalmazott tudomány, tudományban alkalmazott művészet”; „az esszé az unalom, a megszokás, az irodauralom, a közöny, a fásultság aranyseprűje”; „az esszé a kiegészítés tudománya”... és mi minden még oly avatott, áldott kézben, amilyen a Páskándi Gézáé volt. Később még számtalanszor visszatér, árnyalja, bővíti az esszé jelölte műfaj, korántsem lexikonizáló meghatározását: „mi más lenne az esszé (néha), mint a szabad asszociáció beengedése a fogalmi írásba”.

Mielőtt elmerülnénk a kezünkben levő kötet gondolatvilágában, tegyünk egy kis kitérőt, lássuk, miként látja, ítéli meg a kortárs, Láng Gusztáv a Páskándi-életmű e fontos szeletét? Legsajátosabb vonásának tartja esszéinek személyességét, amely „a megszenvedett élmények formába öntése mellett magát a megszenvedést örökíti meg”. Esszéinek folyton jelen levő témája, vezéreszméje „a szabadság (...) az értelmezés szabadsága, a szerepvállalás szabadsága, az identitásörzés szabadsága”. Eretnek gondolat és tett volt ez abban a korban, amely épp „szabadsághiányos” voltával kívánt gátat emelni a gondolat szárnyalása elé! Páskándi Géza áttörte a korlátokat, megteremtette, megalkotta azt a maga személyes világában, kijelölve a

magá külön útját, „amit nem a jelen világ kínált, hanem jórészt, öröklöttségeim...”, mintegy biztatásként állította maga elé: „egyszemélyes a híd s a lépcső, eredj!”

Közelítsünk a kötet felé a kötetet szerkesztő, s az utószót író Jánosi Zoltán irodalomtörténésznek az esszéíró Páskándi Géza értékeléséből merített gondolataival. A szerző az életmű ismeretének magasából – az előbbi vélekedéssel egybehangzóan – irányítja a figyelem reflektorfényét az író által művelt és kedvelt műformára, annak tartalmi üzeneteire. A számbavétel során megállapítja, hogy esszéírásainak sokoldalúságában kitüntetett helyen áll az anyanyelv, a nemzeti sorskérdések, a szabadságeszmény, a történelmi emlékezet fogalmi körének, szerepének meghatározása, beépítése kora szellemi világába, cselekvéseink erőt, hitet és elszántságot generáló forrásai közé. Összegzése, következtetése messze meghaladja az ajánlások megszokott tartalmát. „A lét magyar nyelvű irodalmi megértése fájdalmasan szegényebb lenne Páskándi Géza esszéi nélkül.” Gondolatai érvényességére, időtálló üzeneteire utalva írja, hogy a belőle felsugárzó szellem fénye „ma is kopások és árnyékok nélkül világít a régebbi és újabb művészeti és művészetelméleti törekvések, kísérletek, a valódi új értékek és a kultúra újabb dekorációira pingált divatok halmaza – és romhalmaza – fölött.”

Az előbbieket ismeretében indultunk el mi is, hogy – befogadóként – alámerüljünk a kötet betűtengerébe kódolt, sűrített szellemi univerzum világába, kettős hozam hitében és reményében: a szűkebb pátriánkból származó alkotó jobb megismerése szándékával és azzal, hogy gondolatait a magunk életében cselekvéssé, magatartásmodellé nemesítő indítékként hasznosítsuk, gyümölcsöztessük, kamatoztassuk.

A szerkesztő telitalálata, hogy az első fejezet a fogalomtisztázó írását követően Madách Imre klasszikus értékű tragédiáját elemző/értelmező esszével indít, történelemmel szembesítő alkotással, amely az emberi élet értelmét, „az emberi ráció magára hagyatottságának” tragédiáját állítja elé, oly léthelyzetet teremtve, amelyben az ember „két egyenlő hatalom eszköze: kísérletének tárgya”: A tragédiában „megszületett a nosztalgia, mely a jövőt a múltban keresi: a jövő képét a múlt legszebb képeiből próbálja összerakni”.

Páskándi tovább lép: Madách szándékában meglátja az írói gondolat csíráját: „az ember saját sorsába, fejlődésébe vetett hite” ébresztését, ébren tartását. A példaértékek sorában ott találjuk Mikszáth Kálmánt, továbbá a nagy mesemondót, Benedek Elekét, aki a nagy magyarok életének bemutatásával követendő erkölcsi/etikai magatartásmodellt kívánt állítani kortársai elé. Eszményképet kínál Bartók Béla személyiségének megidézése is, mondván: „a ma szellemi embere számára: a legpéldaadóbb értelmiségi”. A szerep, amit a magyar szellemi életben munkásságával betöltött, nem kockázatmentes: „...a zseni már a pusztaság létezésével is kesztyűt dob a középszernek: a lángelme kihívás”. (Ő is az volt!) A Páskándi-alkotta panteonban ott találjuk Déry Tibort, akit stílusművészként aposztrofál. „Stílusában a tündöklés, szeszély, ezüsthomály, sejtelem Krúdy és Tamási tejttestvérévé teszi. Arány, precizitás, adagoló művészet, tehát gazdaságosság Kosztolányi édes öccsévé.” Nem nehéz kikövetkeztetni azt, hogy e fogalmak/minősítések/jellemzések Páskándi írásművészetének jelzőoszlopai is! Következtetése pedig: „az ember a stílus”, amelyben az egyetemes a sajátossal, az egyéni vonásokkal ötvöződik. Érthető, hogy a kortárs magyar irodalomban való tájékozódásában a rokonlelkek vonzzák, „vágy a közeg

után, amely átveszi rezgéseimet”. Közéjük tartozónak érzi a felvidéki Tőzsér Árpádot, aki „ugyanazt az időt éli és érzékeli, amit én, amit mi”, aki, hozzá hasonló módon, „nem a példák felől közeledik önmagához, hanem önmagából, saját nemzeti múltjából, jelenéből indul a példák iránt”.

Az előbbi fejezet a „kívülről” jövő impulzusokból merít példákat, értékelést, befogadást rögzítő gondolatokat. A következő az alkotó belső világáról, az őt létrehozó/életető szellemi forrásokból/talajból táplálkozó sorok fogantatásához vezetnek el. Közülük is az elsők: az anyanyelvről szólóak, amely egyeseknek csak az információ, a kommunikáció eszköze, míg másoknak, az igazaknak „a nyelv »legvégső sajátosa«”, a nemzeti önazonosság, a nemzettudat legfőbb ismérve, megtartó pillére/ismérve. „Ki hát a magyar?” – kérdezik mások, kérdezzük mi is. Páskándi Géza válasza: „Az a magyar (és ki-ki), akinek szellemében, lelkében az anyanyelv vére munkál, s ő általa lélegzik, hallgat és ügyel a testvéri világra.” Hol és miként? Az író szerint: „a nosztalgia földjén”, oly időben és térben, ahol „múlt, jelen és jövő örökös »jogfolytonossága«” biztosít életteret létünkhöz a szülőföld, a család, a nemzet ölelésében; ahol „a »részek« képviselik az »egészet«”; ahol „a hiány tudatosítja az értéket”; ahol „a szülői ház, az udvar, az utca, a környék lesz az egész szülőföld mikro variánsa, a haza fogalma pedig a szülőföld makro variánsa”; ahol az otthonából, szülőföldjéből kiszakadt ember „a honvágyból szőtt, honvágyból épített hazát”. Mindebből fakad a fogalom Páskándi-definíciója: „egy még el nem nyert állapot meghódítása vágyképeinkben: nosztalgia”. A fentebb idézett hármasság/időegység/idősík fényében nosztalgia az is – tesszük mi hozzá –, amit egy vágyott, de megvalósíthatatlan, elérhetetlen világképben képzelünk el. Mi tehát a nosztalgia? Az író pontosít: „testetlen ország (...) a senki földje és mindenkié”. Sok ember második hazája, amely kiemelhet bennünket a hétköznapi sivárságából, hogy az esszéíró indíttatásából magunk is felépítsünk egy olyan hazát, amelyben valóban jól érezzük magunkat, ahol/amelyben a szép, a jó, az igaz és a szent jelzik a kiteljesedés felé vezető utat. A Dsida Jenő költői világát – melynek elismertetéséért Páskándi Géza is oly sokat tett – megidéző esszé utal arra, hogy ez lehet egy földrajzi tájegység, lehet egy idilli táj, lehet díszlettáj, amely „kiemeli, s egyben elszigeteli az embert”. Lehet továbbá egy rossz politikai/társadalmi környezet, amely – amint azt a költőnek is meg kellett tapasztalnia/élnie: „ez a társadalom idegen, emberellenes, költészetellenes, nemzet- és nemzetiségellenes”. Legyen bár a körülmény mostoha, az irodalom legjavának, nagy vállalkozások módjára és annak szellemében – navigare necesse est – cselekednie, szólania kell. Páskándi Géza az anyaország testéből kiszakított tájhazák magyar irodalmában látja a szép példáját annak, hogy alkalmatlan időben is szólania kell, felismerni azt, hogy mi is a kisebbségi sorsban születő irodalom feladata, hivatása, küldetése. Három alkotó – a délvidéki Gion Nándor, az erdélyi Szilágyi István, a felvidéki Dobos László – életművében, illetve annak egy-egy alkotásában látja/láttatja, 1977 februárjában, „az epika új, megpezsdült és felívelő korszakának legmegbízhatóbb előhírnökei”-t. Műhelyvallomása feleletet ad arra a kérdésre, hogy miért is ír, miért is kell írni történelmi drámát? Nemcsak ezért, mert a múlt ismerete önismereti forrás; nemcsak ezért, mert a történelem „hatalmas ihletforrás, vonzóerő”; nemcsak azért, mert „a megtörténtség maga is sugallja: mivel ez már volt – még lehetséges máskor is”. ...nem illusztrációként, nem perújrafelvételeként, hanem azért,

hogy „így volt, és ha lehet, soha ne ismétlődjék (vagy éppen, hogy ismétlődjék)”. Alkotásával „a történelmi dráma írója társszerzővé avatja a históriát, ami egyszer mind az emberi természet története is”. Az esszékötet második tömbje egy előadással zárul, amely az eddigieknél is mélyebbre ás, az alkotás legbenső titkaiba vezet el bennünket: az erkölcs/etika és az alkotások viszonyának összetevői labirintusába: a létstiliztika maga alkotta ismeretvilágába. Vizsgálatának kiindulópontja, alkotásfilozófiájának origója: „a Stílus – Isten, mert Isten a legfőbb idézhető, fizikai megfoghatatlanságában is megjegyezhető. Feledni őt csak »pillanatokra« lehet, még ha ezek hosszú évekig tartanak is. Isten éppen az univerzum, az Alkotás memóriájában érhető a legkönnyebben tetten.” Nem állandó, hanem folytonosan változó jelenség: „a szellem történetében a stílusok vetésforgója figyelhető meg”, a „szóművek műalkotás-jellege” jelzi az időt, a kort is, amelyben keletkezett. „...a szavakban sűrítetten ott van a megismerés szokása, a megismerés, mint egyszeri szokás, amelyet hasznos észjárásnak mondanak.”

Páskándi Géza esszéit át-átszövik a személyes élmények, tapasztalások, életrajzi kötődések. Elég egy régi tankönyv, amely a haza fogalma fölötti tűnődésre indítja. „Hazám az önismeret és a testvériség.” „...mi a haza?” - kérdezi. „Mi volt, mivé lehet – holnap? Tudomány, munka, költészet és küzdelem által. Hogy mindenekelőtt a hazát s benne a munkát, a kultúrát és a civilizációt szeressék” – ajánlja a jövő nemzedéknek. Aztán fölmerül benne egy szó – büntudat –, s máris megnyílnak a gondolkodás zsilipei a költői attitűdről, az őt körülvevő világ bűneivel szembeni viszonyulásról. Elég egy könyvélmény – Jonathan Swift műve –, hogy elgondolkozzon azon, hogy „a nagyobb társadalmi fejlődés, ugrás nem lehetséges csak kultúrák, szellemiségek elpusztítása árán?” A válasz mély humánusról, erkölcsi feltételrendszerről tanúskodik: „Egy fejlődés csak abban az esetben erkölcsös, emberies, ha a lehető legnagyobb fejlődést, sőt ugrást is a lehető legkisebb áldozattal érzük el. De mi a »lehető legkisebb« fogalmának norma-körvonala? Mik a »legkisebb áldozat« elvének ismérvei?” Ehhez köthető a történelem-szemlélet kérdése. Az, hogy a históriát másképp ítélik meg a győztesek és a legyőzöttek; az, hogy a „hatalmi terrorizmus” magában hordozza a történelemhamisítás szándékát és gyakorlatát: „a hagyomány, a szokás, a hit, a nyelv elpusztítása, a történelmi emlékezet »kiiktatása«, kiirtása, összezavarása azt a célt szolgálja, hogy egy szellemiség meghaljon, hogy a gyermekek saját őseikről ezután csak hazugságokat halljanak.” Elég egy szakmai tanácskozás, amely a sajtóetika kérdéskörét vizsgálja, jelesen azt, hogy fölvesse: mi az, ami megengedhető s mi az, ami elítélendő a mindennapi gyakorlatban. Kulcskérdés a sajtószabadság, aminek „mindenki gondolati, vallási, lelkiismereti szabadsága nélkül nonszensz, semmi értelme nincsen”. Kulcskérdés továbbá a morál, az igazmondás, a szándék tisztasága, a személyi méltóság tisztelete. Intő szava: „... a sok erkölcstelenség sem lehet ok arra, hogy asszimiláljon bennünket is az immoralitás.” Az elvont gondolatok gyakorlati példák révén válnak még érthetőbbé az olvasó számára. Elég egy kiadói szerkesztői feladat – Lakatos Demeter költői munkásságának vizsgálata, nyomtatásra történő előkészítése –, hogy a költőt a harmincas években fölfedező Dsida Jenő nyomdokaiba lépve, méltassa őt, megérezze és fölhívja a figyelmet azokra a költői értékekre, amelyek lényegében az ő írásaiban, alkotásaiban is jelen vannak: „Elemi ereje a makulátlan líraiság már-már az »önmagáért való nyelv« munkál

benne, amely viszont közösség és história terűjét cipeli.” Sőt, ennél is több! „Lakatos költészete sajátos historikum és sorsszerűség egyáltalán nem közömbös dokumentuma. Az anyanyelv éltető erejének, az anyanyelv hatalmának erős és meditációra készítő fegyverténye. Minden katalán és baszk költő nyelvében érzi örökös hovatartozását, őrzi hovatartozás-tudatát; az anyanyelv, anyakultúra a historikus, a szociális időfolyamban, noha vékony – mégis legtovább víz színén maradó vagy újra és újra felbukkanó – utolsó szalmaszál a meghatározott emberi és költői »én« számára.” Ilyen példázat továbbá a pályatárs, Földes László életútjának líraisággal telített megidézése, aki erkölcsi etalonként élt benne: „Te úgy tudtál tisztán és józanul magyar lenni és maradni, hogy közben nem bántottál, nem gyűlöltél senkit, akinek szelleme, jóhiszeme közel jött hozzád, hozzánk.”

A kötet zárófejezete Páskándi Géza számára igen kedves témához tér vissza. *A házak nyelve és a nyelvek háza* című írása ismételten igazolja, hogy szemléletében, művészetében mily kitüntetett hely illeti meg a nyelv, az anyanyelv rejtelmének kutatását, kincseinek feltárását, értékeinek tudatosítását. Azt a szerepet, amely beszélőjének a legsajátosabb, mással összetéveszthetlenebb vonása. Már a cím olvastakor elgondolkoztunk azon, hogy mit is takar, rejt magában a kettős szintagma, nyelvi szószerkezet? Az esszéíró is fölteszi magában: „Miként lehet a házat, az épületek rendszerét – falut, várost, települést – »nyelvnek« tekinteni?” A választ is megadja rá: a ház „egy tető alá terel egyént, családokat, kisebb-nagyobb közösségeket. A nyelvről az emberek felismerik egymást (...) Egy nyelvben otthon vagyunk.” A budapesti Műszaki Egyetem építészka hallgatói előtt tartott előadás az építőművészet és a nyelv közti analóg fejlődésvonal felvázolásával jelzi: mindkettő a néplélek legsajátosabb jeleit hordozza magában: stílusa van. A rontás veszélye mindkettő esetében fennáll. A fiataloknak szánt figyelmeztetés: „Csakis változatokban lehetséges szervesség és élet. Csakis az gyönyörködtet minket. (...) Az egyenlősítés terrorja végül is a határokat akarja eltüntetni, de csak azért, hogy ő a legtágasabb határok közt őrizhesse hatalmát.” Ez a megállapítás a nyelvfejlődésre, különösen pedig a kisebbségben lévők anyanyelve esetében válik fontossá. Közös bennük továbbá az is, hogy a ház is, a nyelv is „a kollektív intimitást kifejező fogalom”.

Páskándi Gézát élete során mindvégig foglalkoztatta a róla alkotott kép: „Egyetlen kérdés gyötör igazából: mégsem ismernek téged.” De hozzátette: „De hát te ismered-e magadat?” E kettős kérdéskörrel indítja a kötet egyik legbensőbb, személyiségének egyedi körvonalait feltáró írását – *Legendád keze nem remeg* –, azt a curriculum vitae-t, amelyet egyetlen róla szólni kívánó, őt megismerni, bemutatni kívánó kutató/méltató sem kerülhet meg. A bevezető sorokban akár a visszatekintés összegzéseként írja magáról: „Visszhangváró Ember voltál, mint anyyi-, de annyian.” A világra eszmélő ifjúban körvonalazódik az álom: „mindegy, miben válok ki, csak kiváljak, valahogy ezt éreztem, ha nem is fogalmaztam meg magamnak”. Ady Endre vágyát – „hogy látva lássanak” – vizionálta? Ennek a csírája fogant meg a kezdő újságíró soraiban, a szatmárnémeti Dolgozó Nép hasábjain, később az Ifjúmunkásban közölt írásaiban? Ez az induló költő verseiben? A novellákban, színművekben? Esszéiben? Megszólalásaiban? Igen: külön-külön is, együtt is az életműben, amely nemzeti szellemi örökségünk örökbecsű értéke. A curriculum – értelmezése szerint –

„átrohanás a földi léten”. Néha „iszapfutás”, máskor „felhőkben rohanás”... Azt viszont korán, élete során pedig oly sokszor megtapasztalta, az út lehet napfényes vagy tövises, lehet sima vagy rögös, lehet dicsfénytől vagy rácsoktól övezett... de mindenképp az övé, mely kálvinista hitének alaptétele – a predestináció – szerint tárul fel előtte: „egyszemélyes a híd s a lépcső, eredj!” És ment. „...ifjú, »magányos farkas« voltam, jóllehet nagyon is társasági ember”; „magam ura akartam lenni, mint a gyerek, aki tudja: apja, anyja, üki őse van, de azért mégiscsak ő, és nem lehet senki más”; a maga elé szabott erkölcsi parancs – „hazudni nem szabad” – életének, írásainak mindenkor vállalt vezérfonala maradt. A halála előtti évben írott számvetés nemcsak róla szól: benne és általa a XX. század második fele alkotóira egyaránt jellemző életútja. Záró soraiban rezignáltan jegyzi meg: „NEM VÁLTOZOTT ÉRDEMBEN SEMMI AZ ÁLTAL, HOGY VAGYOK, DE HA NEM LETTEM VOLNA, HIÁNYOZNÉK.” Hiányozna? Joggal mondjuk: hiányzik, hisz oly korán, hatvankét évesen távozott közülünk, hogy a sok megpróbáltatást elszenvedő élete a budapesti Farkasréti-temetőben örök nyughelyre leljen. Teste ott pihen, de a könyveiben testet öltött lélek hátra hagyott műveiben ma is velünk van, azokban a kötetekben – *Az abszurd és az Isten* (1995), *Méltó túlélés* (2001), *Mesterek kortárs szemmel* (2015)..., a 2013-ban útnak indított *Válogatott művei* sorozatában –, amelyeket felesége, Páskándiné Sebők Anna minden elismerésre méltó gondnal és következetességgel gondoz és tár a nyilvánosság elé, amelyeket a különböző kiadók – köztük a kolozsvári Polis – helyeznek az olvasók asztalára. Emlékét hűséggel és szeretettel ápolja a szülőföld: a Muzsnay Árpád vezette szatmárnémeti Kölcsey Kör által rendszeresen megrendezett Páskándi-ünnepségek révén, továbbá a Páskándi Alapítvány, a Páskándi Géza Baráti Társaság; ápolják mindazok, akik szívében, emlékezetében, olvasmányaik révén ott él és „munkálkodik”, „hozzájárul” ahhoz, hogy a maguk helyén ők is felelősen éljenek, jobbító, értékgyarapító szándékkal dolgozzanak népükért, nemzetükért.

(*) Páskándi Géza: *Az intellektus méltósága. Válogatott esszék. Válogatta Páskándiné Sebők Anna. Szerkesztette és az utószót írta Jánosi Zoltán.*

Magyar Napló, Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2019.

„...a gyalu alól kibukó forgács”

Illyés Gyula a kisgyermek „saját készítményű szavait” nevezi gyalu alól kibukó forgácsnak, oly kezdetnek, amely megelőlegezi a növekedés során kialakuló, gyarapodó gyermeknyelv szókincsét, gazdag tárházát. Az 1943-ban keletkezett *Rakoncátlan gyermeknyelv* című írásából kiragadott szóképből, olvasóként, fordított sorrendű jelképet vizionálunk: a hatalmas életmű-katedrális eredetére, előképeire visszavezető sajtóbeli – lapokban, folyóiratokban szétszórtan megjelenő, alkalmi előadásokon elhangzó, sok-sok személyes vonatkozású – megnyilatkozások csíráként hordozzák magukban mindazokat a gondolatokat, eszméket, írói szándékot, amelyek később immár kiteljesedett alkotásokban, az életműben öltenek testet.

A Nap Kiadónál megjelent kötet(*) ébreszti bennem ezeket a gondolatokat. És nemcsak azokat! Eszembe jut, hogy ötven évvel ezelőtt mily érdeklődéssel vettem kezembe az akkor megjelent *Hajszálgyökerek* című kötetét. Amint mind mélyebbre ástam a kötet lapjain elém táruló szellemi világban, egyre kristálytisztábban állt előttem: mit is jelent magyarnak lenni, mit is jelent magyar identitással bírni/élni a világban, különösen pedig erdélyi kisebbségi sorsban. Hatalmas élmény volt! Igazi szellemi táplálék. A *puszták népe* iskolai ismeretanyag volt, kötelező olvasmány. A *Hajszálgyökerek* azonban elvezettek az életmű-kötetek céltudatos vadászatához, olvasásához. Az életműbe kódolt gondolatok, eszmék életszemléletem alakító/meghatározó forrásai lettek. Németh László, Sütő András és Beke György mellett adott hitet, buzdítást az élet küzdelmeihez.

A Kodolányi Judit által föltárt és csokorba kötött, elfeledett írások, fél évszázadot felölelő időintervallumban született szövegek, több más, az utóbbi években megjelentetett könyvek által is jelzik, érzékeltetik, hogy az írói hagyatékban az életmű még sok-sok, eddig nem ismert alkotás rejtekezik, megismerésre vár, melyek kiegészíthetik „az Illyés Gyuláról mint prózaíróról, költőről, irodalomszervezőről alkotott képet”. Az *Előszót* jegyző szerkesztő szándéka: „e ritka és elfeledett publicisztikákat azzal a szándékkal válogattuk össze és tárjuk most az olvasó elé, hogy Illyés Gyulát e kevésbé ismert oldaláról mutassuk be: az emberiség, a világ, az ország, a magyarság sorsán töprengő és tépelődő író helyett a könnyebb témákról is elegánsan mesélő, finoman humoros embert.”

Érdeklődéssel vettük kézbe a *Különleges könyvek* sorozatcímű megjelentetett kötetet, várakozással a lapjairól elénk táruló „új kép” iránt. E rövid terjedelmű írásokból mihamar kitűnnek azok a jelek, amelyek a későbbi irodalmi alkotások forrásvidékeire vezetnek vissza: az író szociális érzékenységre, a szülőföld vonzókörébe, a létminimum alatt élő kiszolgáltatottakkal való együttérzésre, magánélete megannyi apró rezdülésére, az írói feladatokra, a nemzet sorsa iránt érzett elkötelezettségre... Bennük és általuk is elénk tárul az a Németh László-i növésterv, amely az évtizedek során benne megfogalmazódik, kötetek megszámlálhatatlan sorában tárul elénk, beszédes jelzéseként annak, hogy az író mily közvetlenül benne élt kora

társadalmában, publicisztikai írások sorában hívta fel a figyelmet, kereste és sürgette a választ a megoldatlan kérdésekre.

A téma igen változatos és sokszínű. A munkát kereső, a munkanélküliség tragédiába torkolló egyén kilátástalanságától az új házra vágyakozó házaspárok álmodozásáig, a másnapi ebéd gyötrő gondolatától a föld utáni vágy reménytelenségétől hajtva vándorbotot ragadó paraszttömegekig terjed a skála, amely a két háború közötti szociális gondokat, jelenségeket fűzi csokorba. Publicisztikája témaköréből nem hiányoznak az életrajzi vonatkozású írások sem: Dombóvár, mely a múlthoz, a népközösséghez, anyanyelvéhez fűződő kapcsolatainak az ikonikus színhelye; Ozora, ahova élete során hazajárt, oly sokszor visszatért, ahol a romlás évszázadait követően az önnön erőnkben való hit, esztendő múltán, meggyőződéssé kristályosodott: „Pontosan az lesz belőlünk, amivé magunk erejéből alakítjuk magunkat. Pontosan az lesz a parasztságból is. Ha a parasztság most végre méltóan be tud nyomulni a nemzetbe s a maga jótulajdonságaival sikerül felnyomulnia, ha az ő tulajdonságai lesznek a nemzet vezető tulajdonságai, mintanemzet lehetünk itt, Európának ennek az annyi bajt látott sarkában.”

Lelki beállítottsága, emberisége nyer hiteles bizonyítást a vakok intézetében tett látogatását megörökítő írásában. Azért hívták meg, hogy önmagáról, műveiről, az irodalomról beszéljen. Írásában mégsem erről szól, hanem arról, hogy „az ott hallottakból legtöbbet ma is én viszek haza: vagy tapasztalatot, vagy szívbizsergető biztatást arra a sajátos munkára, amelyet a toll, a papír és a gondolat hármas anyagával kell végezni”. Azaz adni, szolgálnia maga módján, a maga eszközeivel, talentumával.

Az életrajzi kötődésű, személyes élmények foglalatként tárulkozik ki a kötet lapjairól Tihany varázslatos szépsége, „a látni valók helyett a tihanyi érezni valók”, a nyugalom a csönd szigete, az ihletadó fészkek. Ez távolról sem jelentette a világtól való elzárkózás szándékát. „Antennái” fölfogják a társadalomban megnyilvánuló torzulások jeleit, amelyekre érzékenyen reagál: ilyen a realitásokat, adottságokat figyelmen kívül hagyó gyapottermesztés rendszeriktálta projektje, a hatalom szándékát kijátszó paraszti élelmességről számot adó tudósítás.

A kötet írásainak vissza-visszatérő témája a szülőföld, ahova élete során mindvégig töretlen hűséggel kötődött. Az érzelmes hátrapillantás során újra és újra feltűnik Ozora, Simontornya, Felegres – nem csupán a nosztalgia ürügyén. „...buzdítja cselekvésre azt, aki népe létét nemcsak egy-egy korszakában, hanem teljes folyamataiban szeretné látni. Múltjában éppúgy, mint jövőjében. Azaz jövőjében még jobban.” A *gályarab éneke* című írása az író mikrovilága belső köreibe vezet bennünket, íróasztalához, amely „csak kért, követelt; és jutalommal is, ösztönzésül is korbácsot hozott rám. Lassan mégis megszoktam, úgyhogy még csábított is.” Írásra, alkotásra. A múltó idő, haladjon bár óriáscsizmában vagy emberléptékkel mérve, hozzásegíti ahhoz, hogy felismerje: „minél idősebbek vagyunk, furcsa mód annál több a hatalmunk az idő egyedulalmával szemben” – megismerésben, tapasztalásban, a rá váró, általa még elvégezhető feladatok tekintetében. Az *öregedés haszna* című publicisztikája ennél is tovább lép: az önmagunkkal való szembenézésre int, a számadás lehetőségére és parancsára... érdemeinkről és vélt vagy valós hibáinkról egyaránt.

Következtetése miránk, az utókorra is érvényes erkölcsi parancs: „Az élet működésének ismerete arra biztat: érdemes küzdeni. Van miért.”

Publicisztikai írásai, e kötet olvasmányai – életműve gyalupadjának forgácsaiként – bennünket is arra intenek: küzdenünk kell. Minden kornak megvan a maga parancsa, a ránk váró feladatok gazdagsága. Erre tanítanak a kötet írásai. Fogadjuk azokat azzal a jó hittel és elhatározással alakítjuk földi életünk programját. Fodor András költő szavait idézzük: „az ő szavával őrizzük magunkat.”

(*) Illyés Gyula: Mi az, hogy idő? Elfeledett írások. Különleges könyvek. Nap Kiadó, 2020.

Egy áldozatos élet a közösség szolgálatában

– Kelemen Lajos arca – naplójegyzetei és levelezése tükrében –

„Akit magához köt ez az erdélyi föld, aki nemcsak tapossa, hanem szeretettel áldja is naponként ezt a földet, az nem tud közömbösen elmenni Kelemen Lajos mellett, annak számára mindig van valami mondanivalója, de olyan, amivel még jobban hozzá köti ennek a földnek létéhez és történetéhez.”

Tavaszy Sándor

A kortárs szavai önmagukban is indítékot adnak arra, hogy magunk is megismerjük „Erdély legendás levéltárosa”-t, Kelemen Lajost. (Marosvásárhely, 1877. szeptember 30. – 1963. július 29., Kolozsvár) Mi teszi ezt ma aktuálissá? Három – naplónak két kötete, valamint levelezésének I. kötete – rendkívül értékes kiadvány(*), amely forrásként lapozható mindazok által, akik Erdély iránt érdeklődnek, kiknek élete, sorsa, tanulmányai, művészettörténeti, művelődési, tudományos kutató munkája révén került/kerülhet közel e föld létéhez és történelméhez.

A naplók kiadása hatalmas filológiai munkát igényelt. Ki más tehetett volna, ki más vállalkozhatott volna e sok éves áldozatos, rendkívüli filológiai pontosságot, igényességet és elmélyültséget igénylő kutató munkára, mint az erdélyi szellemi égbolt ragyogó csillagai – említsük csak az ő látókörének előterében szereplő Kelemen Lajos és Kós Károly – életútját és életművét kutató, Erdély és Kolozsvár múltját oly sok ideje figyelő/feltáró Sas Péter, irodalom- és művelődéstörténész. A kötetek elé írt bevezető tanulmányai – *Kelemen Lajos és történeti publicisztikai munkája, a Naplója (Napló I.); Kelemen Lajos helye és szerepe az erdélyi magyar tudományosság 1920 utáni paradigmaváltásában (Napló II.); A levélíró Kelemen Lajos – feltárják előttünk a naplók által fél évszázadot felölelő idő történeti/társadalmi/személyes hátterét, a szándékot, amely az események rögzítésére indították a naplók íróját; iránytűként szolgálnak számunkra a megismerés/megértés folyamatában.*

Az izgalmasnak ígérkező szellemi kaland előtt idézzük a köteteket útra bocsátó Sas Péternek az olvasó, tudományos kutató érdeklődését és tájékozódását megalapozó megállapításait: „Nem csak saját közegének szánja gondolatait, megállapításait: tágan értelmezhetően egész közösséget megszólítja, melyet elősegít a leírt történések közös forrása, egyúttal megteremtve a befogadás és a megértés minél könnyebb megvalósulását. A naplóíró eleve feltételezi, hogy hisznek a szavainak, mely elősegíti közege/közössége véleményalkotását.”

A kiindulópont a család, azon értékek halmaza, amelybe beleszületett, amely szilárd erkölcsi elvekkel indította útjára, példaéletének keretét és irányt szabott.

A marosvásárhelyi református kollégium tanárainak – köztük „mindenkori jóakarója”, Koncz József – buzdítása, a családi levelesláda rejtett kincsei ébresztették

fel benne a történelem iránti érdeklődést. Ennél is hathatósabb buzdítást kapott Szádeczky Lajos egyetemi tanártól, érettségi biztostól, aki felismerte az ifjú maturanusban rejlő képességeket, közbenjárására házitanító lehetett a kolozsvári dr. Gidófalvy István királyi közjegyző családjában, biztosítva a diákevek nyugodt, családi otthonát.

Egyetemi hallgató korában tanárainak nemcsak kiváló tanítványa volt, hanem munkatársa is, ideje nagy részét könyvtárakban töltötte, levéltárakban „robotos”-ként másolta a dokumentumokat, kutatva/keresve/feltárva Erdély múltjának értékeit, történelmi családok kastélyaiban/levelesládáiban, templomaiban rejlő tárgyi és szellemi kincseket. Amint alkalmá adódott, újabb s újabb terepjárással búvárolta és közölte tapasztalásait, hozzájárult az értékek mentéséhez, bekapcsolódva kora tudományos törekvéseibe. Munkatársa lett az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, tudományos folyóiratoknak, tagja az Erdélyi Irodalmi Társaságnak, a Dávid Ferenc Egyletnek... Írásait közli az Erdélyi Múzeum, a Századok, a Keresztény Magvető, az Erdélyi Irodalmi Szemle, Művészeti Szalon... A terepjárás során érdeklődése egyaránt kiterjed a templomok értékeire, a népviseletre, a határnevekre. Figyelmét nem kerüli el az eléje táruló táj szépsége sem. „Megállottunk a Kis-Bekecs felett szélesedő óriás teraszon – jegyzi naplójába 1904. IX. hó 9-én – s onnan gyönyörködtünk a felséges kilátásban. Leírhatatlan érzés az, amit ilyenkor érezek. Hasonlít ahhoz, amikor az Istennek igaz szívből jövő hálámat lelkemmel bemutatom. Nem tudok beszélni akkor, csak szent, bámuló rajongás száll meg. Sírok és örvendek magamban. (...) Gyermekek-korom ábrándjai mind előmbe tódulnak, meglepik a szívemet. Érzem a boldogságot. Hála Istennek, hogy itt vagyok.”

Naplójában, bár végtelenül puritán módon él, vissza-visszatérő téma az anyagi gond: „milyen nyomasztó a lélekre is, ha az embert anyagi gondok nyomják!” Nemes lelkülete, a tudomány iránti elkötelezettsége felülírja azt, nem engedi elcsüggedni, magába roskadni. Az ő élete a tudomány szolgálatára szentelt élet, ami sosem terhes számára, a legapróbb sikert is örömmel nyugtázza, a kérések vége-hossza áradatát is lelkiismeretesen teljesíti, holott azok a saját kutató munkáját aprózzák/odázzák el.

Az idő és a szorgalom megtermi gyümölcsét. 1903. március 28-án a Kolozsvári M. Kir. Tudományegyetem rektora arról értesíti, hogy „az egyetemi és kapcsolatos erdélyi múzeumi könyvtár rendezésében nagy szorgalommal és sikerrel teljesített munkásságáért egyetemi tanácsunk alább jelzett ülésében a könyvtárigazgató úr javaslata alapján köszönetet szavazott.” Ehhez társult az Erdélyi Múzeum Egyesület választmányának május hó 7-i döntése: „az E.M.E. választmánya a lelkiismeretes munkáért és a részletes jelentésért köszönetet szavazott.” Ezt tetőzi be a Naplóban olvasható, 1908 augusztusában keltezett EME-közlemény: „A választmány egyhangúlag hozzájárult a propozícióhoz, s a legközelebbi közgyűlésig Kelemen Lajos dr.-t bízta meg a titkári állás betöltésével”. Egy év múlva „az EME megalapításának és fennállásának félszázados évfordulóján, Kolozsvárt, 1909. március 21-én, az 51. rendes közgyűlésen választották az Egyesület titkárává.” Ezzel irányító, tudomány-szervező pozícióba jut, minden addiginál hatékonyabban szolgálhatja az erdélyi tudományosság ügyét.

Életének fontos sarokpontjára utalnak a napló 1908. augusztus 17-i bejegyzésében olvasható sorok: „Diplomámat bemutatva, az egyház május 1-től rendes tanárnak tekintvén, fizetésemén kívül két óra kiutalta szálláspénzemet is. Május 13-án délután letettem tanári eskümet az Egyházi Képviselő Tanács előtt, s ugyanaznap egyházi levéltárossá is megválasztottak.” Miért is említjük, szánunk e hírnek kiemelkedő jelentőséget? Eljött az ideje, megteremtődött a korabeli társadalomban elvárt anyagi feltétele, háttere annak, hogy valaki házasságra gondoljon.

Ezzel életének egy újszakasza kezdődik: az 1910. évi naplóbejegyzés „Július 31-én tartottam esküvőmet lelkem Erzsikével”. A ceremónia mélyen meghatotta: „Papunk Péterfi Dénes volt. Az Erzsikém leányszobájában, hol vele annyi felejthetetlen boldog, szép óráját töltöttem életemnek, közbül fel volt állítva egy kis asztal, s az előtt állva mondtuk el az esküt. Péterfi nagyon szépen beszélt. Néhányszor úgy megindított, hogy nagy megerőltetésembe került uralkodni magamon, s Erzsikém kezét is nagyon szorítottam, hogy nehogy ő is sírásra fakadjon.”

Tudományos pályája töretlenül folytatódik. Szorgalmazza, hogy a műemlékekről szóló törvénynek az unitárius papság körében való terjesztését, hogy – amint az a Méltóságos és Főtisztelendő Tanácsnak küldött feliratban olvasható – „a világosság ne rejtőzzék a véka alá, s amiből valami új szép és jó sarjadzhatik, kerüljön föl a napfényre, s válják a kutatók és gyönyörködők számára ismeretessé és hozzáférhetővé”.

A következő csomópont a személyiségfejlődésen túl a tágabb környezetre, a „boldog békeidőknek” véget vető történelmi kataklizmára vet fényt. Ez jelzi, hogy a múlt, a könyvek és történelmi emlékek kutatásban elmerülő kutató oda figyel a társadalomban bekövetkező eseményekre, amelyek felkavarják a munkába merült élet megszokott rendjét, menetét. Valószínűleg ez okozza, hogy az életfolyam további alakulása töredezetté/szaggyatottá válik. 1914 novemberében szomorúan jegyzi meg: „mikor nincs elfoglaltságom, egészen a lelkemre nehezül a háború nyomása”. Fölfigyel a nemzetközi eseményekre is: „A Románia magatartásáról el-elinduló hírek kellemetlen, kínos hangulatot teremtenek. Bizonyos, hogy ott nagyfokú izgatás folyik most ellenünk, s ha a hadiszerencse ellenünk fordulna – mitől Isten óvjon –, akkor ellenségeink száma kétségtelenül innen is szaporodna eggyel. Nekünk, erdélyi magyaroknak ez velünk lakó oláhaink miatt volna baj. Az évekig tartó izgatás borzasztó gyümölcsöket teremne a vad tömegnél.” Személyes megérzés? A kutatásból fakadó ismeretekből kikövetkeztetett megállapítás? A következő év februárjában is a bizonytalanság érzetének hangján reagál az eseményekre: „Ki tudja, mit rejt még a jövő? Ma minden bizonytalan. Mindenkor Isten kezében vagyunk, de most sokszor százsorta jobban érezzük, mint máskor.” A nyomasztó hangulatot növeli, hogy a kollégiumból hadikórház lett. Érthető, hogy az ott látott szenvedések hatására, későbbi bejegyzésében békevágyának ad hangot: „Csak a mindenható Isten engedné, hogy ez a világot romboló háború már véget érne, s békében dolgozhatnánk és élhetnénk.” E gondterhelt napokban, 1916 augusztusában, villámcsapásként hat a borzalmas hír: „Románia is hadat üzent nekünk.” A társadalmi/történelmi folyamatokat értő szemmel követő kutató számára szinte várható eseményként értelmezhető csapás. „Komoly érzés tudni ezt, de valami, az igazság Istenébe vetett különös

megnyugvással vettem. Ilyen erkölcstelen és rövidlátó politikának lehetetlen meg nem bosszultatni.” A naplóban nyomon követhető az a fejetlenség, pánik, menekülési hullám, amely elindul nyugat felé, mintegy – tehetjük mi hozzá – „főpróbája” annak, ami két esztendő múltán bekövetkezik.

Az 1918-as év is levéltárosi munkája sokaságával indul, igyekszik lelkiismeretesen eleget tenni a rá háruló feladatoknak. Az összegyűjtött értékeket őrző falakon kívül tovább tombol a gonosz hatalma. E külső bajok, baljós körülmények közt két esemény hoz változást, illetve okoz súlyos gondot életében. Egyfelől örvendeteset: visszajutott az egyetemi könyvtárba, könyvei közé, újra csak a levéltári kutató és mentő munka lett minden gondja. Másfelől: ezekben az években jelentkezik, hatalmasodik el, súlyosbodik a szeretett feleség betegsége, amely mély fájdalommal tölti el.

Számot vet azzal, hogy a háború vége nem csupán békét hoz, hanem felszínre kerülnek belső társadalmi bajaink is. Ezt jelzik, erre utalnak „a keleti megyék kiürítéséről” érkező riasztó hírek. Kelemen Lajosban megfogalmazódik a leghőbb vágy: „Csak béke lenne területi épségünk meghagyásával.” Mi generálja benne ezt a gondolatot? Miben remélhet kora magyar társadalma? Méltányos és igazságos békében. Érzékeli a veszély súlyosságát. „Az események rohannak s minket a fél világ meghallgattatásunk nélkül akar keresztre feszíteni.” Csoda-e ha ilyen körülmények közt a jövőbe vetett hite megroppan? „Sokszor olyan vagyok, mint a halálraítélt, aki csak azt nem tudja még, hogy mikor végzik ki.” Ezt a hangulatot fokozzák a román területi követelések mind mohóbb megnyilvánulásai: „félő, hogy prédái leszünk lesben álló románságnak”. Felismerve, látva a nemzetközi politikai széljárást, december utolsó napjaiban levonja a szomorú következtetést: „Magyarország kegyetlen megcsonkítását úgy látom, hogy nem kerülhetjük el. Az északi vármegyék egy része bizonyosan nem lesz többé Magyarország. Mi lesz Erdéllyel? (...) Semmi sem biztos csak az, hogy megszállanak.” De arra még ő sem mert gondolni, hogy a megszállás hódítássá válik, amelyet békediktátum szentesít.

Az 1918. december 1. és a trianoni békekötés ideje közti idő a román hatalom lépésről-lépésre történő berendezkedésének kolozsvári eseménysorozatát, a bizonytalanság zavaros időszakát jelenti majd Erdély, Kolozsvár népének. „Bizony a porba, sárba jutottunk, s lelkünkön taposnak. (...) A megszállás óta Kolozsváron is látszik az elbalkániasodás. (...) Sorsunkat mások kovácsolják, s határoznak rólunk – nélkülünk. (...) Homály és bizonytalanság, vakság és kínos érthetlenség mindenfelé.” Kelemen Lajosnak is, személyesen: „A testemnél csak a lelkem fáradtabb. (...) fáraszt és öl az a sötét bizonytalanság, mely a lelkemre ül, nyom és kínoz.”

Amitől tartott, bekövetkezett. 1919 áprilisában „...a könyvtárban és levéltárban háztűznéző vendégek járása zaklatott fel.” A nagyszebeni Román Kormányzótanács egyetemet elfoglaló, a könyvtárat birtokba venni szándékozó hivatalnokai, köztük ott van Onisifor Ghibu, a magyargyűlöletéről elhíresült államtitkár. A térhódítás, a birtokba vétel, a kilátástalanság sötét felhője csüggeszti Erdély magyarságát. „Borzasztó bűnök borzasztó büntetése... Mi marad életcélunk? Élet-e az örökös, vagy beláthatatlan idejű rabság?” Szomorúan látja, követi az Erdélyből tízezer számra kiözönlő magyarok sokaságát. Ő a spártai katona elszántságával maradt és küzdött,

akkor is, ha az kilátástalannak tűnt, Erdély szellemi és tárgyi emlékeinek védelméért. „...én Erdélyhez, az Erdélyi Múzeumhoz nőttem. Nekem nem vigasztalás, ha egyebükt ígérnek megélhetést, mert életem céljától megfosztva a pusztán kenyér csak tengődés. Ha aztán mindenki elmegy, mi lesz ezzel a gyönyörű gyűjteménnyel? (...) Én mindent megfontolva úgy határoztam, hogy bármi áron maradok, mert így használhatok többet.”

1920, a Napló I. kötetének utolsó esztendeje. Általa véget ér egy történelmi kor, kezdődik egy újabb: út az ismeretlen felé. A naplóíró azonban nemcsak a külső jegyekre figyel. „Előttem bizonyosnak látszik, hogy nekünk, az erdélyi magyaroknak sírunkat megásták, s bármennyire is ártatlanul, de a keresztre feszítést elkészítették számunkra.”

Ezzel lezárult Kelemen Lajos életének első, sok-sok gyümölcsöt termelt korszaka. Lezárult a napló első kötetének eseménytára, mely személyes vonatkozásain túl társadalomtörténeti jelentőséggel bír, egy zaklatott, de korszakos változásokat hozó periódus szemléletes bizonyosságtevője, tanúja.

Az első világháborút követő kataklizma mélyen megrendíti: „Hazám és nemzetem sorsáért való gyászos aggodalommal telik minden napom.” A szülőföldhöz való hűsége mégis visszatartja. A negyven éves levéltárosi pályafutást méltató írásában Szabó T. Attila adja meg erre a magyarázatot: „Az uralomváltáskor is itt marad. Köti a föld, és tartják, kötik nemcsak saját dolgos múltjának, de az évszázadokba visszanyúló nemzedékek történelmének e levéltárakban felhalmozott emlékei is.”

A II. kötet kezdősoraira rányomja bélyegét az impériumváltozás következménye: a kisebbségi lét bizonytalansága, a magyar egyetem és intézményrendszerének átvétele, a nyelvvizsga kényszere, erőszakos lakásrekvirálások, az Erdélyi Múzeum Egyesület felbecsülhetetlen értékű kincseinek bizonytalanná vált sorsa... Személyes vonatkozásban még benne él a felesége elvesztése fölötti fájdalom, amit újabb halálesetek tesznek még súlyosabbá. Közérzetét is sötét felhők borítják: „...szorongó szívvel tekintünk a jövőbe. Bárhogynak lesz, súlyos megpróbáltatások várnak ránk.” Mégsem a bénító passzivitás, hanem a cselekvés híve: „...porban vagyunk, de fel kell tápáskodnunk, s meg kell kezdenünk az életet és a munkát. Arról le kell jó időre tennünk, hogy a régi méretekben dolgozhassunk, de valamit dolgoznunk kell, hogy életünk látszódjon. (...) A merev és vak negáció nem politika és nem élet.” A kisebbségi lét folytonos szembeszegülés, folytonos küzdelem az erőszakosan térhódító hatalommal szemben, mely mindent megtesz, hogy a területi gyarapodást követően a lelkeken is úrrá legyen. Az 1921-es „földrabló” agrárreform alapjaiban rendíti meg, a végzet felé sodorja az erdélyi arisztokrácia sorsát. Ez teszi számára minden addiginál sürgetőbbé a családi levéltárakban, pincékben/padlásokon rejlő/kallódó történelmi iratok, értékek biztonságba helyezését. Az egyetem átvételét követően a kisebbségi intézményrendszerek sorában az Erdélyi Múzeum Egyesület a következő célpont: javainak birtokba vétele, tagságának román nemzetiségűekkel történő fellazítása: „...a legtöbb magyarul se tud, s a majorizálás szándékával akar bejutni.”

A trianoni szerződést követően fellobbanó revíziós/antirevíziós törekvések mindkét országban ellenséges hangulatot keltenek. Különösképpen fellángol ez a gazdasági

világválság, az általános elnyomorodás idején. „Én hallani se szeretem a sok hiszékeny vagy gyenge elméjű embernek való örültséget. A magyarok azt hiszik, hogy azt, amit elrúgtak maguk alól, most az Istennek nincs más dolga, mint ingyen, tálcán visszaadni nekik.” Ám a kolozsvári román diákság 1932-es kolozsvári tüntetése jelzi: az erőszak teret hódít a politikában. Keserűen jegyzi naplójában: „Tisztán a korlátolt és félmívelt nacionálizmus ostoba tobzódása ez, mely egyebet nem ér el, mint undort és gyűlöletet a szemtelen megaláztatásért, melyet az ostromállapot kényszerzubbonnyába bujtatott magyarsággal űz.” Alig múlik el a gazdasági világválság, egy újabb kataklizma felé sodródik a világ. A tudományos kutatás védettségében élő személy is érzi annak előszelét: „háborús hírektől zúg a világ.” Abesszínia olasz megtámadása, Ausztria német bekebelezése jelzi a világhelyzet alakulását.

Személyes sorsában meghatározó elem a létbizonytalanság: állásának féltése, a lánya neveltetésének gondja. „Rettenetes az a lelki bénaság, amelyben élek” – olvashatjuk az 1923. április 22-én lejegyzett sorokban. Mégis, önmagát fölülmúlva, teszi továbbra is azt, amit lelkiismerete parancsol, amire életre szólóan elszegődött: nemzeti és egyházi értékeink mentése. A szolgálat robotja mellett előadások révén, írásai útján igyekszik a közönség, különösen az ifjúság tudatában, lelkében erősíteni a történelmi kötődés szálait. Már ekkor, a húszas években életre szóló nevelési programmá vált a városi séták, kirándulások gyakorlata, amely Kolozsvár és környékének megismerését/megismertetését szolgálja. „Tudjuk róla, hogy Erdély történetének élő lexikonja. (...) ...a legélvezetesebb előadó is, egy mesélő kút, amelynek csorgójából a múltba kalandozó lélek legédesebb és legzamatosabb mesepatak csobog kiapadhatatlanul.” – írja róla az *Ellenzék*, 1928. október 19-én. Vigaszt jelentenek számára a baráti társaságok, a Kolozsvár környéki kirándulások. A természet szépségében való feloldódás szép pillanatai költői sorokat fakasztanak tollából: „Felséges őszi szín pompában gyönyörködhattünk. A nyír sokféle sárga színe, törzsének fehérje, az égerfák violás szürkésége, egy-egy vadcseresznye fréz-pirossága a bükkök rozsdás színével és a fenyők haragos zöldjével hihetetlen változatban pompáznak” – olvashatjuk egy kalotaszegi kirándulásról feljegyzett szavakat, amelyekre, a későbbiekben – Torockó, Kalotaszeg, Mezőség, Herkulesfürdő, Dunán-túl, Erdély, Koltó... – még számos más példát is találunk. Különös élményt jelent számára az 1929-ben tett budapesti út, amely tudományos munkásságának megerősítése, igazolása, a kapcsolatépítés mellett más természetű tapasztalattal, elszomorító ténnyel szembesíti: „mind jobban kibontakozott előttem az ijesztő szegénység és nyomor”.

Gondolkodásának és cselekvésének erkölcsi alapjául mindenkor a „korrektség és becsület” parancsa szolgál. Ezt sem anyagi érdek, sem hatalmi tekintély nem rendíti meg. Életszemléletét az erdélyi hagyományok formálták, határozták meg. Ez nyílt teret kínál a múlt alapos megismeréséhez, a hagyományok feltárásához, ugyanakkor korlátokat is emel előtte. Konzervatív nézetei, elkötelezett nemzeti gondolkodása elhatárolja más erdélyi politikai, szellemi áramlatoktól. Mélyen megveti azokat, akiknek „nem szívügye a magyar nyelv – csak eszköz”. Erkölcsi érzéke, Erdély iránti életre szóló elkötelezettsége váltja ki belőle a Makkai Sándor püspök lemondása és kitelepülése fölötti kemény ítéletet: „a pásztor itt hagyja a nyáját a farkascorda közt”. Konzervatív nézetei magyarázzák azt is, hogy nem vagy alig vesz tudomást a

Tizenegyek írócsoportosulás fellépéséről, alig ejt szót – többnyire negatív előjellel – a Kós Károly, Benedek Elek, Kuncz Aladár, Tamási Áron, Bánffy Miklós, Makkai Sándor... nevével fémjelzett helikoni irodalmi áramlatról, eseményekről, az *Erdélyi Fiatalok* keltette új hullámról.

A naplóból, a családjá, a rokonság, a széles baráti kör, az őt tisztelő sokasága ellenére is zárkózott, magányos, önmagával, önmagában folyton vívódó személyiség arca rajzolódik ki. Az „egyedülvalóság” kínzó érzésében villan fel egy arc – B(udescu)né –, amely feleségére emlékezteti, amely változást hozhatna, oldódást számára, de anyagi helyzete nem engedi meg, hogy házasságra gondoljon, így nem lett, nem lehetett más, mint „...egy átsuhant üstökös vagy futócsillag az életem egén”. Sorsára bízta magát: „Isten s az idő mindent megmutat”.

Az idő azonban kérellelhetetlen. 1935-ben, a hosszas kórházi kezelés gondolatai előterébe hozza életének fájdalmas eseményeit: a leánya sorsa fölötti aggodást, az EME rendezetlen helyzetét, az unitárius egyházban dülő belső harcokat, az elbocsátás örökké felette lebegő sötét fellegét, az anyagi bizonytalanság terheit... A valós tudományos munkát gátló robot – „lehetetlen és szemtelen kívánságok özönével árasztanak el” – súlya fakasztja keserű megnyilatkozásra: „, néha letargikus fáradtság ver le, s nem egyszer úgy érzem, hogy meg fogok örülni”. Mégis, van ebben az életben egy fix pont, amelyhez munkájában mindig ragaszkodik: tudósi, kutatói hitvallása. „Én komolyan vettem a történetírónak azt a kötelességét, hogy nemcsak igazat kell írni, de az igazat elhallgatni sem szabad.”

A naplóbejegyzések az 1938-as évvel zárulnak. Nyugdíjaztatása kiváltja kortársai elismerését: „ő egy élő levéltár és beszélő történelem”. Ugyanakkor meghozza számára a magyar tudományos élet főhajtását azzal, hogy a Magyar Tudományos Akadémia tagjává választja. Az ebben az időszakban lejegyzett sorok mégsem erről szólnak, hanem egy újabb erdélyi útról, az értékek újabb számbavételéről, tudatosításáról. Eközben hírt ad az első bécsi döntésről, a Felvidék visszacsatolásáról, a kolozsvári egyetem rektora elleni merényletről, a hazai politikai állapotokról: „itt német pénzzel dolgozó bérencek bujtogatnak, s egy sereg fanatikus és gonosztevő rémuralma fenyegeti az országot”.

Kelemen Lajos emlékét az 1963-ban bekövetkezett halála sem sodorta a feledés homályába. Szabó T. Attila rá emlékeztető sorai szerint, „...a testi halál csak a mának élő, önző emberi élet számára jelent véget, az önzetlen szolgálatban eltöltött élet a maga gazdag eredményeivel, követésre készítő példaadásával örökre beleépül a közösség erkölcsi, társadalmi, művelődési és tudományos életébe”. A Sas Péter által gondozott kötetek – a szövegek és a bőséges jegyzetanyag – ezt kínálják számunkra. Kutató munkája méreteinek/gazdagságának beszédes bizonyítéka az I. kötet 4086, a II. 3738 lapalji jegyzete, amely segít bennünket a korabeli események jobb megértésében, a naplóban nevesített személyek megismerésében; közelebb hozva azt a világot, amelyben Kelemen Lajos élete kibontakozott.

A naplókat olvasva érzünk rá arra, hogy az időnek emberi arca van – küzdést és szenvedést, lankadatlan akaraterőt, néha fáradtságot, elkeseredést sugalló arca; ráérezünk arra, hogy a mindennapok fölött ott él és cselekvésre buzdít a szellem, az elköteleződés a tudomány iránt, az az életakarát, amely személyiségét alárendeli a

közösség, népe és nemzete értékei felkutatásának és védelmének. Oly üzenet ez, amelynek mindenkor időtlen érvényű életvezető fonaléként kellene lebegnie előttünk. Sűrű, üresjáratot nem tűrő életet élt. Kérdezhetnénk: miért volt e nagy sietség? Ő, aki kutatásaival a történelem menetének ütőerén tartotta a kezét, érezhette: a nagy múltú, Erdély történelmét formáló arisztokrácia fölött eljár az idő, mutatkoznak a bomlás jelei, melyre rájátszott a történelem: 1918, impériumváltás + földreform címén eszközölt földrablás – együtt hozták a történelmi vezető szerep és annak anyagi hátterének elvesztését. A folytatást – a Napló III. híján – mi tehetjük hozzá: 1940/45, Észak-Erdély visszacsatolása keltette remény + az újabb bukás, újabb földrablás; „a múltat végképp eltörölni” jelige politikai programmá válása végképp megpecsételte az erdélyi arisztokrácia sorsát. Hogy milyen eredménnyel? A folytatást „kiolvashatjuk” Bicsok Zoltán és Orbán Zsolt *„Isten segedelmével udvaromat megépítettem...” Történelmi családok kastélyai Erdélyben* című kötetéből, amely dokumentum-értékében, témájában, tartalmában erősen köthető Kelemen Lajos naplójában kirajzolódó világhoz. A valamikori történelemformáló osztály maga lett a történelem.

A napló-kötetek kiegészítői a kutatók/olvasók tájékozódását segítik a Hagyományos magyar utcanévek és mai hivatalos elnevezések, Képjegyzék, Erdélyi helységnévtár, Helységnév és névmutató, Képmellékletek gazdag jegyzéke.

A Napló II. előszavából megtudhatjuk, hogy „Kelemen Lajos naplóbejegyzései második kötetének kiadása után a forráskiadás csak ideiglenesen marad abba, előkerülhetnek még a lappangó és megörökítőjük halálakor rendelkezésre álló, 1954-ig vezetett évfolyamokból. A Szabó T. Attila hagyatékában fennmaradt összeírás alapján naplóját 1954-ig vezette, melyek közül az 1940-től 1949-ig terjedő időszakban írottak »a legterjedelmesebb naplók«”. Reméljük, higgyük, hogy előkerülnek...

X X X

Az elmúlt évszázadban sokan és sokat írtak róla. Ez újabb kötetekre történő ráhangolódásként elegendő Szabó T. Attila, a neves pályatárs művének: *Kelemen Lajos munkásságának negyven éve (1897–1937)* (1938), továbbá a jeles történész, Csetri Elek: *Kelemen Lajos élete és munkássága* (2012) és az Erdély történelmi és művelődéstörténelmi kutatója, Sas Péter: *Erdély legendás levéltárosa* (2009) című kötetének az olvasása. Munkáikból – valamint a Kelemen Lajos nyolcvanadik születésnapjára kiadott *Kelemen Lajos Emlékkönyv* szerzői soraiból kiolvasható Kelemen Lajos nemzeti elkötelezettsége, Erdély múltja, tárgyi és szellemi emlékeinek megmentéséért, megismertetéséért végzett áldozatos munkája, a szülőföldhöz való hűsége... Méltán nevezik őt az erdélyi szellemi élet kimagasló személyiségei – Apáczai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós, Döbrentei Gábor, Aranka György, Mikó Imre, Brassai Sámuel... – méltó utódjának. Azonban élete és az erdélyi történettudomány, a levéltári kutatás szolgálatában végzett sok évtizedes munkája előtt tisztelgő méltatások és értékelő írások szinte mérhetetlen sokasága – köztük Sas Péter immár negyedszázadnál is több ideje elkötelezett kutató munkája, írásainak hosszú sora – is „kevés” ahhoz, hogy a maga teljességében felismerjük, megértsük személyiségének, habitusának, cselekvésre buzdító erőforrásait, felbecsülhetetlen értékű levéltári

munkásságának indítékait, a tudomány iránti mély alázattal, szülőföldszeretettől átítatott, konok elszánással és kitartással végzett értékmentő cselekedeteinek belső mozgatórugóit. A megismerés fontos forrásává vált Kelemen Lajos levelezésének a kiváló irodalom- és művészettörténész által közzé tett első kötete.

Sokatmondóak az életének, munkásságának lényegére utaló szavak: „én nem pénzért dolgoztam, hanem hazámért és nemzetemért, fajtám kincseiért dolgoztam”. „Rendkívüli ember volt, nehéz őt pontosan megeleveníteni, mert sokkal több volt mindannál, mint amit el lehet mondani róla” – írja Sas Péter a 2009-ben megjelent kötete előszavában. Mi vezethet a jobb megismerés útján tovább? Ugyanő adja meg a választ: „Kelemen Lajos életének és munkásságának teljességre törekvő megismerésében akkor reménykedhetünk egyáltalán, ha végre közkézen foroghatnak életében megjelent és kéziratban maradt írásai, ha közkinccsé válhat teljes tárgyi és szellemi hagyatéka.” A „teljes” szó kihangsúlyozásakor nem csak a kéziratban maradt, tucatnál is több Kelemen Lajos-kötetre gondolt, hanem az utókorra maradt/megmentett terjedelmes levéltanyag kiadására/megjelentetésére is.

Az izgalmasnak ígérkező szellemi kaland előtt idézzük a Kelemen Lajos-köteteket útra bocsátó Sas Péternek az olvasó, tudományos kutató érdeklődését és tájékozódását alapozó megállapításait.

Előbb a leveleskönyvről: Kelemen Lajos „levelezését egy olyan adattárnak tekinthetjük, amely bizonyosága az erdélyi múlt szintéziséhez szükséges ismeretanyag meglétének, kötetbe rendezésük elmaradását legalább részben próbálja pótolni írásbeli diskurzusának közreadása”.

Naplójáról: „Nem csak saját közegének szánja gondolatait, megállapításait: tágan értelmezhetően egész közösségét megszólítja, melyet elősegít a leírt történések közös forrása, egyúttal megteremtve a befogadás és a megértés minél könnyebb megvalósulását. A naplói eleve feltételezi, hogy hisznek a szavainak, mely elősegíti közege/közössége véleményalkotását.”

Szavainak hitelét élete, életútja, munkássága alapozza, adja meg.

Ennek ismeretében, az elismerés tanúságtételeként jellemzi őt Jakó Zsigmond „egyszemélyes hiteleshely”-nek, Reményik Sándor „mindnyájunk Tanítója”-nak, aki egyetemi katedra nélkül is iskolát teremtett, kiváló utódokat, munkatársakat nevelt, buzdított munkára, a nemzet szolgálatára.

Élete során mindvégig ott lebegett szemei előtt a nagyapai erkölcsi tanítás, melynek sarokköve a „jószág, erkölcs, szelídség, szorgalom”. Sőt, ennél is több gondolat és elköteleződés rejtőzött az őt életbe bocsátó család által rá testált örökségben: „Én tudvalevőleg szívvel-lélekkel magyar vagyok. – írta édesapjának, 1904-ben – Magyaroknak nevedtem, a családjunk is örökké jó hazafiakból állott, akik a nemzetükért tettek is, amit csekély erejükhez képest tehettek. Én is megtettem a magamét mindig, s ha az Isten segít, ezután is megteszem, mert csak addig akarok élni, amíg magyar lehetek.”

Ilyen előzmények után természetesen felvetődött a vágy tanulmányai folytatására a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen. Azonban édesapja, nagyernyei Kelemen Miklós királyi törvényszéki irodatiszt csekély jövedelme, a hatgyermekes

család nevelésének anyagi terhei igen beszűkítették az álmok megvalósíthatóságát. És ekkor, égi áldásként, megjelent az ifjú Kelemen Lajos életében Szádeczky Lajos egyetemi tanár, érettségi biztos – aki felismerte az ifjú maturandusban rejlő képességeket – közbenjárására házitanító lehetett a kolozsvári dr. Gidófalvy István királyi közjegyző családjában, biztosítva a diákevek nyugodt, családi otthonát. Naplójában elismeréssel és hálával emlékezik meg a nagyságos asszonyról: „nálánál jobb szívet még a világon nem ismertem”.

A történelem és földrajz szakra beiratozott ifjú előtt egyenes út vezethetett volna a tanári pálya építése felé. Tanulmányai utolsó évében, az 1900. március 9-én kelteztetett önéletrajzában – szövege ott olvasható leveleskönyv s a napló lapjain – megfogalmazza a tanári pályáról szóló hitvallását: „Tanárnak készülök. A történelem és a földrajz a szaktárgyaim. Arra érzek magamban leginkább hivatást, s ezekben, s e kettőnek ágaiban és segédtudományaiban akarok majd tehetségem és képzettségemhez mértén működni. (...) Mind a kettő – egyebeket nem is tekintve – két erős eszköze a haza és fajunk megszerettetésének. S egyik legfőbb célom, hogy éppen a tanári széken ebben az irányban működjek.” Azonban ott munkál benne a kétely is: „S ha majd kineveznek valahova, Píripócsra, egy eldugott városkába, akkor Isten veled munka, dicsőség s minden, ami erre a pályára vonzott” – utal rá a szüleinek írott levelében, 1902-ben. A sors megkímélte ettől. A sors? Korántsem, hisz egyetemi hallgató korában tanárainak nemcsak kiváló tanítványa volt, hanem munkatársa is, ideje nagy részét könyvtárakban töltötte, levéltárakban „robotos”-ként másolta a dokumentumokat, kutatva/keresve/feltárva Erdély múltjának értékeit, történelmi családok kastélyaiban/levelesládáiban rejlő tárgyi és szellemi kincseket. Amint alkalmá adódott, újabb s újabb terepjárással búvárolta és közölte tapasztalásait, hozzájárult az értékek mentéséhez, bekapcsolódva kora tudományos törekvéseibe. A napi politikától kiábrándult, azt megvetve közli szüleivel, 1897-ben: „Nincs már egyetlen igazi nagyság, ki mellé bizalommal állana a nemzet. Egy rész talpnyaló, a másik túlzó a követelésekben, a harmadik eladja magát, s a negyedik mindent megtesz együttvéve.” Ezzel szemben tudatosan keresi azokat a polgári/családi közösségeket, tudományos és művelődési intézményeket, egyházi és világi szervezeteket/személyeket, amelyek/akik teret és lehetőséget kínálnak számára álmai kibontakoztatására. Mindezek fölött a levéltári gyűjtemények találhatóak, amelyekhez akár ingyenesen, személyi indíttatásból vagy felkérésre, életre szólóan elköteleződik. A terepjárással érdeklődése egyaránt kiterjed a népviseletre, a határnevekre. Figyelmét nem kerüli el az eléje táruló táj szépsége sem.

Naplójegyzeteiben és levelezésében egyaránt vissza-visszatérő gondolat és aggodalom családjáért, testvérei sorsáért. A hozzájuk fűződő érzelmi kötődése személyiségének meghatározó jellemzője. Bár maga is folytonos anyagi gondokkal küzd – „az én pénzviszonyaim igencsak szűkek” –, amint lehetősége adódik, a keveset is megosztja velük, szívében viseli a nagy család, különösképpen testvéröccsei sorsának alakulását. Ez akkor sem változik meg, amikor, „egyetemi éveim túl”, előbb napi-díjasként később, állandó jelleggel nyer alkalmazást.

Az esztendőket szakadatlan munkával telnek, az Egyetemi Könyvtár és az Erdélyi Múzeum szolgálatában, a történelmi tárgyi és szellemi értékek felkutatásában és

védelmének biztosításában, mentésében, oly intenzitással és igyekezettel, mely kitölti minden idejét. Szüleinek írott levelében rezignáltan állapítja meg: „igazán megvénülök s még nem voltam fiatal”.

És valóban, ezen években alig találunk magánéletére vonatkozó adatokat. Élete a tudomány szolgálatára szentelt élet, ami sosem terhes számára. Elmélyült tevékenysége fölé jellegként írhatjuk szavait: „a történetírásnak nem tendenciákat és üres ábrándokat, hanem az igazságot kell szolgálnia”. Hozzá társít egy egyéni kötelezvényt is: „szabadságomat minden előnynél s pénznél többre becsülöm”. Ezt követi, tartja szem előtt akkor is, ha az előmenetelét hátráltatja, előmenetelét késlelteti. Önérzetesen írja édesapjának, 1904 novemberében: „én szegényen és becsületesen élek”. 1907-ben címzetes könyvtártiszt kinevezést kap, ám a kinevezés csak két év múlva hozhat valós előrelépést, javulást életminőségében. „Harminckét éves koromban jutok olyan helyzetbe – ha jutok –, hogy reám nehezült anyagi terheimtől szabadulni kezdhetek.”

Anyagi helyzetének, biztonságának érdekében, az Unitárius Kollégium igazgatójának felkérésére óraadói minőségében lesz tagja a nagy múltú egyházi oktatási intézménynek; az 1907-1908-as tanévtől kezdve, tíz éven át, történelem-földrajz tanára. „...eljöttem a Könyvtártól s most a kolozsvári unitárius főgimnázium tanára vagyok. A múzeum ügyeit az továbbra is szolgálom.”

A levelekből elénk táruló horizont ritkán terjed túl a tudományos élet, a levéltári kutatás, a tárgyi és szellemi értékmentés, a család kérdéskörén. Ilyen ritka eset az első évtized közepének politikai válságára való reflektálás, vélemény-nyilvánítás. „Egész Magyarországra nehéz idők következnek. Csak az Isten tudná, hogy hova jutunk. Akármerre is haladunk azonban, magyarok leszünk –, vagy inkább vesszünk el, mintsem újra bitangok üljenek a nyakunkra.” A választási küzdelem egyik sarkalatos kérdése a magyar véderő megszervezése. Miért is látja ezt fontos kérdésnek a tudomány tuszkulánumban élő Kelemen Lajos? „Ebben a hadseregben senki sem tud lelkesedni s legkevésbé a magyar, aki most lépten-nyomon a maga megaláztatásával találkozik. Egy nagy hazugságnak vagyunk mi látszólagos, de hovatovább mindinkább fölvilágosodó támaszai: az összbirodalomnak. Igazán már a morál megérdemelné, hogy a sok magyar lélek fölszabaduljon ennek a hazugságnak a nyomása alól, s találjon valami vigasztalást az ott ellopott időért és kiizzadott milliókért.” A szüleinek 1906. február 2-án keltezett levelében reagál az előbbi állapotra: „Én nem szeretném, hogy fegyverre kerüljön a sor; de ha az Isten úgy adná, előbb-utóbb én is kötelességemnek tartanám a nemzetünk ügye mellett fegyverrel is küzdeni, mert most nemcsak igazságunkat, hanem becsületünket is szeretnék megőlni, s ha leverhetnek, akkor mindent és oly hosszú időre elveszíthetünk, hogy inkább meghalnék mintsem egy bosszúálló, gyalázatos uralom alatt éljek mindaddig, míg talán visszaszerezhetjük azt, ami elveszhet.”

A kolozsvári társasági életben járatos, immár harmincadik életévén túl járó ifjú 1909. december 12-én közli szüleivel: „házasodni akarok. (...) édesapám neve napján azt a leányt, kit akkor még nem neveztem meg, felségül kértem. Ideigérték, s karácsonykor fogom eljegyezni. (...) Mikó Erzsikének hívják. (...) Sugár, szőke, kékszemű, szép aranysárga hajú, élénk, kedves, igen jó leány.”

Ezzel új szakasz nyílik Kelemen Lajos életében. A levelezését elénk táró I. kötet 1909-ben bezárul. Remélni szeretnénk, hogy újabb kötetek tárják elénk e csodálatos élet rejtett erőforrásait.

A levezés-kötet bőséges adattárral – Levelezőtársak névmutatója, Helységnévtár, Illusztrációk, Névmutató; a napló-kötetben: Hagyományos magyar utcanévek és mai hivatalos elnevezések, Képjegyzék, Erdélyi helységnévtár, Helységnév és névmutató, Képmelléletek – segít Kelemen Lajos életének és korának jobb megismerésében.

Várjuk a folytatást!

() Kelemen Lajos: Napló I. (1890–1920) Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum Egyesület Kolozsvár, 2017.*

Kelemen Lajos: Napló II. (1921–1938) Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Sas Péter. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2018.

Kelemen Lajos levelezése I (1899–1909) Sajtó alá rendezte, szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Sas Péter. Balassi Kiadó, Budapest, 2016.

Elődök nyomában – Kortársak közelében

Pályatársai, az irodalombarátok szeretettel, mély megbecsüléssel és tisztelettel köszöntötték a 90. életévét betöltő jeles kolozsvári irodalomtörténészt, Dávid Gyulát. Az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület és az Erdélyi Múzeum Egyesület közös kiadványa – Corollarium –, valamint a kolozsvári Magyar Főkonzulátus épületében rendezett ünnepség, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézete által adományozott Tiszteletbeli Professzor cím adott hangsúlyt a jeles eseménynek.

Az ünnepelt a figyelmességet megköszönő szavak mellett, maga is megajándékozott bennünket, az erdélyi magyar irodalom szerelmeseit/barátait, az őt méltató írásunk címében jelölt, körülhatárolt témában fogant kötettel(*). A benne foglalt írások születéséről a hátsó borítólapon a szerző maga igazít el: „Nagyjából tizenöt év terméséből válogatva állt össze ez a kötet, tartalmát tekintve az erdélyi/romániai magyar irodalomhoz, egyes írókhoz-költőkhöz, az irodalmi élet meghatározó mozzanataihoz kötődő írásokból.” Az alkalmi előadások, a konferenciákon, évfordulós ünnepségeken elhangzó méltatások „némiképp meghatározták a hangvételt is: egy valóságos közönségnek kívánták közvetíteni immár klasszikusnak számító nagyok vagy kortársak művét, az erdélyi magyar irodalmi élet egy-egy, a maga korában fontos intézményének történetét. Legtöbbjükhöz személyes is a kötődésem, s ettől jó néhány írás születésekor sem tudtam – nem is akartam – elhatárolódni, hiszen életem része volt irodalmunk életének, számos esetben az ő életüknek is.”

A kötet címe is jelzi a kibontakozás, értékteremtés folyamatának időbeni határait. Az első huszonöt év ismeretanyaga Dávid Gyula életében is a tanulás, az egyetemi évek, a családi házban vagy közvetett úton nyert emlékek formájában gyarapodott, vált életvezető tétellé, személyiségét, szellemi látókörét meghatározó, gazdagító forrássá. Az azt követő közel hetvenöt esztendő közvetlen tapasztalata az előbbiekre épülve, szigorú mércével fogadva szélesbedett; harminc éven át folytatott küzdelemben a diktatúra szellemőrségével az elhallgatás/elhallgattatás, a tiltás gátjai ellenében. S eljött a nem remélt ideje annak, hogy 1990 után kinyíljon a tér, a szellem kiszabaduljon a palackból.

I.

„a kisebbségi élet megsokszorozódott felelősséget jelent egymás iránt.”

Sokatmondó, szellemi látókörének értékhorizontjáról tanúskodik az a szelekció, melyet az elődök nyomába szegődő irodalomtörténész a kötet első részében – *Elődök nyomában* – elénk tár, jelezve azokat a sarokköveket, amelyek törekvésének, érdeklődésének irányt szabtak.

Elsőként – tíz írásba/előadásba sűrítve – Reményik Sándor életét, életpéldáját, életművének különböző szegmenseit ismerhetjük meg. Azt a költőt, azt az életművet, akit/amelyet évtizedekig száműztek a romániai magyar irodalmi köztudatból, könyveinek birtoklása is bűnnek számított. Joggal teszi fel Dávid Gyula a kérdést: „Ki is ő voltaképpen? Mi a tartalma napjainkban egyre nagyobb népszerűséget hódító költészetének?” Válasza: az 1918-as összeomlást követően „azonosult nemzete fájaldalmával, kétségbeesésével”, „a szülőföldről való hűség, a ragaszkodás hitvalló hangjait szólaltatta meg”, aki „a kisebbségi sorsba került társaival megtalált azonosulást vitte magasabb szinten, közösségmegtartó erőt, hitet sugározva”, akinek versei arra figyelmeztettek, hogy „olyan értékeink vannak, amelyeknek megbecsülése megmaradásunk záloga”...

Költői életműve előzményei sorában – hívja fel figyelmünket Dávid Gyula – ott találjuk azokat a „rövidprózai darabok”-at, melyeket a századelőn írt és jelentetett meg, melyekben „a látványokhoz fűzött gondolatai között – minden fiatalon magára öltött világfájdalom ellenére – körvonalazódik a homo moralis, amely később költészetének is meghatározó tartalma lesz”. Mi is ez a tartalom? Ezt leginkább a költői hitvallás, a művekbe kódolt ars poetica hordozza magában, jelzi olvasói felé. „Ó, csak legyenek a fény forrása én, / Apró gyermekek bálványozott fája, / Én az idegen, én a jövevény. / Égő fenyőfa, égő áldozat, / Akit az Isten ősi otthonából / Emberek örömeire elhozat.” (*A karácsonyfa éneke*); más megközelítésben: „Ez pedig a költészet: / Hogy a test ismét Igévé legyen. / Igévé váljak ismét én magam, / Igévé embertársam, nemzetem, / A testté lett Mindenség új Igéjévé.” (*A test Igévé lőn*); nemcsak Igében, hanem cselekvésben is: „Leszek őrlő szű az idegen fában, / Leszek az alj a felhajtott kupában, / Az idegen vérben leszek a méreg, / Miazma, láz, lappangó rút féreg, / De itthon maradok.” (*Eredj, ha tudsz...*)

Eljött az ideje annak, hogy „több évtizeden át tartó elhallgatás, megbélyegzés után, az 1989-es romániai fordulatot követően Reményik Sándor költői hagyatékát ismét a megérdemelt megbecsülés veszi körül”. Ebben pedig – művei újrakiadásával – megtisztelő szerepet vállalt a Dávid Gyula által vezetett Polis Könyvkiadó. Személyes hozzájárulásának bizonyossága az e kötetbe foglalt előadás-ciklus, a Reményik-költészetet áttekintő, az életművet vagy annak egy-egy szegmensét – istenes versei, szerelmi költészete, a korhoz és kortársaihoz (jelesen Dsida Jenőhöz) fűződő kötődés... – értő és avatottan elemző írások. Eljött az ideje annak, hogy – Babits Mihállyal szólva – hagyatéka teljességét birtokba vegyük, s a magunkénak valljuk.

Dávid Gyula két világháború közötti erdélyi magyar irodalma iránti érdeklődésének másik fókuszpontja Bánffy Miklós. Mind Reményik Sándor esetében, mind Bánffy Miklós vonatkozásában is érvényes, hogy művei újrakiadásával, felmérhetetlen értékű szolgálatot tett az író reneszánsza újra kibontakoztatása érdekében. Ezt segítette elő az életmű irodalomtörténeti értékeinek feltárása/tudatosítása a mai irodalmi köztudat számára.

A Dávid Gyula által megrajzolt életút távolról sem zöldmezős sikerpálya; megélhette a magán- és közéleti csúcok napfényes csillogását; megélhette a mellőzöttség pokoli szenvedésig vezető, a létét is ellehetetlenítő, a kilátástalanság rémét eléje vetítő mind szűkebb ösvény járhatatlanságát. A pályáiv a bonchidai kastély Versailles-t idéző

pompázatos világból vezet a fűtetlen kolozsvári szobáig, a végtelen gazdagságból a napi létgondoktól roskadozó reménytelenségig; a széles visszhangot keltő drámáitól, az erdélyi arisztokrácia életét kritikusan megjelenítő *Erdélyi történettől* az „öszikék”-nek nevezhető alkotásokig, az írók soraiból való kitagadásig.

Nem véletlen: az 1918 után a repatriálók tízezrei ellenszelében Erdélybe hazatérő Kós Károly és Bánffy Miklós neve összeforrt, külön tanulmány tárgyalja az őket egymáshoz fűző eseményeket, törekvéseket, egymással párhuzamos, sőt egyazon célért végzett cselekvési szálakat. Bár köztük „óriási a származásbeli távolság – írja Dávid Gyula –, életművüket összekapcsolja az irodalom körein messze túl szerteágazó érdeklődésük, s a magyar közösség iránti elkötelezettségük (...) közel hozza őket egymáshoz: a szűkebben vett szülőföld, Erdély szeretete és a sorsa iránti felelősség”.

Kós Károly a *Kiáltó Szó*-ban életprogramot állított a kisebbségbe sodródott erdélyi magyarság elé: a túlélésért, a megmaradásért; cselekvést a passzivitással szemben; jövőképet, mely megtarthat bennünket az új államkeretben. Nemcsak programot adott, de a közéletben, az irodalomban a legjobbak, legaktívabbak közt alkotott, kezdeményezett, dolgozott azért, hogy a szülőföldhöz való ragaszkodásból fakadó „erdélyi lélek” cselekvő erővé váljon. Mégis meg kellett érnünk, hogy születése centenáriumán a román hatalom janicsárjai aljas rágalmakkal illessék emlékét, az ünneplést betiltsák. Amiként az általa tisztelt és becsült Bánffy Miklós életműve, 1990 után Kós Károly munkássága is megérhette a „perújítást”. Nemcsak a megismerés, az újra befogadás is jelenthet gazdagodást! A léleknek is szüksége van újabb s újabb impulzusokra. „...ha meg akarunk maradni, ha magyarként akarunk megmaradni Erdélyben, ma is a Kós-féle lélekre, s az ő példája alapján Makkai Sándor által megfogalmazott hitre van szükségünk.”

A két világháború közötti korszak erdélyi szellemi életében kiemelkedő jelentőséggel bír az 1924 tavaszán hat erélyi író által megalapított Erdélyi Szépmíves Céh, valamint a Kemény János által 1926 nyarán Marosvécsre összehívott helikoni munkaközösség kezdeményezte, 1928 májusában indult Erdélyi Helikon folyóirat. A körjük szerveződő írotársadalom teljesítette ki a transzszilvanizmus eszméje köré szerveződött irodalmat.

Elsőként Áprily Lajos kolozsvári évei elevenednek meg, aki a nagyenyedi Református Kollégium katedrójáról már ismert és elismert költőként érkezik a kolozsvári Református Kollégiumba, a frissen kiadott irodalmi lap, az Erdélyi Helikon élére. A kolozsvári boldog, termékeny évek száma azonban igencsak szűkre szabott: 1929-ben Magyarországra távozik. A hozzá mély baráti szálakkal kötődő költőtárs, Reményik Sándor, versben búcsúzik tőle: „Ha te elmegy, mi néma csendben álljunk, / Néma csendben és lehajtva fejkünk, / Mert mindannyian bűnösök vagyunk, / Hogy Téged, Téged elveszíthetünk, / Hogy Téged, Téged meg nem tarthatunk.” (*Elmégy...*)

A második portré a Berde Máriaé. Indoklása: „...emlékeztető a feledésből évtizedekkel ezelőtt feltámasztott, de aztán újra elfelejtett írónő művére, ösztönzés egy újabb »újraolvasás«-ra. Hiszen halála után az író műveiben él, de csak azokban a művekben, melyeket a későbbi nemzedékek újra- meg újraolvasnak.” Ő az, aki művein túlmenően a *Vallani és vállalni* vitaindítóval kora nemzeti és társadalmi kérdéseivel szembesíti írotársait. Nézeteit, a műveiben fölmutatott üzenetet – a Szász

Károly által megfogalmazott alapgondolat, „tedd a hasznos tehetőt”, szellemében – értelmezve jegyzi meg Dávid Gyula: „...nincs olyan helyzet – üzeni Berde Mária kortársainak, s üzeni nekünk is, mai olvasóinak –, amely felmenthetne bárkit a közösége iránti kötelességétől. És nincs olyan helyzet, amelyben ne adódna lehetőség, ennek a kötelességérzetnek a szellemében cselekedni.”

Ez illusztris sorból, témakörből nem maradhatott ki Tamási Áron sem. Az író hazatéréseit, jelesen pedig a műveinek a második világháborút követő erdélyi újrakiadásait, az értük folytatott küzdelmet visszaidézve méltányolhatjuk ma is. Hisz a Mű hazatérése önismeretünk gazdagodását hozta magával. Utalás történik a kompromisszumokra, a megismerés érdekében bevállalt csonkításokra, a kipontozott részek utalta tiltásokra. Olvasóként, befogadóként ugyan ki gondolt akkor erre?

Tamási Áron kortársa, a Benedek Elek által szekértáborba szervezett székely írók kimagasló személyisége volt Nyirő József. Jancsó Béla jegyezte meg róla: „Benne és általa érkezett el az erdélyi irodalom színében legközpontibb problémájához, a székely psziché kifejezéséhez.”

A kötet első tömbje a továbbiakban két olyan alkotóval ismerkedtet meg, akik az irodalmi központoktól – Kolozsvártól, Marosvásárhelytől, Nagyváradtól – távol éltek: Olosz Lajossal, aki Kisjenőn, és Varró Dezsővel, aki Désen élt és alkotott. A vidéki elszigeteltségben született alkotások nem maradtak észrevétlenek.

II.

„*Igazat dalolok: jaj , én megcsalódtam,
Legényes, leányos álmokba halódtam.
– S mégis, mégis, lelkemben él a remény,
hogy az igazság nem tünemény!*”

Páskándi Géza

A szerző, a kötet második felében – *Kortársak közelében* – a második világháborút követő korszak szellemi, irodalmi életébe nyújt betekintést. A sorok közt, az előző rész értő, avatott elemzésein túl érzékelhetően jelen van, érződik a személyes kötődés nyújtotta érzelmi többlet. Az empátiát az is segíti, hogy a szerző sorsa sok tekintetben összeforrt azokkal, akikről szól. Életútjuknak nemcsak tanúja, hanem, sok esetben, velük sorsközösségben élte meg azt az időt, amely a diktatúra, a dogmatizmus, az ideológia, a cenzúra béklyóiban vergődő szellemi emberek, az erdélyi magyar írók próbatétele is volt.

A kötetben szereplő írók, költők, közéleti személyiségek idősebb nemzedékének egyéni és közösségi pályáíve sok tekintetben hasonló. Bajor Andor életpéldája híven jelzi azt az utat, amelyen sorstársaival – a kötetben megidézett Benkő Samu, Mikó Imre, Horváth István – önakaratukból, majd kényszerűségből járniuk adatott: ahhoz a korosztályhoz tartozott, amely „a világ dolgaiban tájékozódni próbáló ésszel reménykedve fogadott be olyan világeszmét, amelyik igazságosabbnak és emberibbnek

hirdette magát (...) sokáig tápláltuk magunkban – élesztettük újra és újra – a hitet az eszme megvalósíthatóságában, s nem együnknek kegyetlen tapasztalatok árán kellett eljutnunk az eszmélethez. Bajor talán az elsők közé tartozott, aki felismerte annak a világeszmének – főleg megvalósulásának – visszaját, s aki aztán egy életen át nem szűnt meg a kettőt szembesíteni egymással.

A kötet írásai arra is fényt vetnek, hogy mi volt az a belső erő, amely az alkotókat előbbi példázatokkal jelzett úton elindította, az a belső tűz, amely a lelkiismeret szavát életvezető elvvé emelte. Két kiragadott példa: Bálint Tibor színpadi hőse – Vincze Kálmán – nyitó monológjában exponálja az író reményét/szándékát: „Hittem, hogy arról a tenyérnyi helyről, ahol íróasztalom áll, ki fogom mozdítani a földet a sarkából”. Az írói szándék, a művekkel/művekben kifejezésre kívánkozó gondolatok indítéka különféle forrásból fakadhat. Szabó Gyula regénye – *Gondos atyafiság* – megjelenésekor, az ötvenes évek végén, már a korabeli állapotokkal való szembe-helyezkedés jelei mutatkoznak: „egy új írói raj jelentkezésének eszményei-problémái tárulnak fel előttünk: szembekerülésük a sematikus jelszó- és propagandairadalom-mal, az »olvadás«-t csak formálisan elfogadó, valójában belülről fékező irodalom-irányító hatalmasságokkal.”

Dávid Gyula ígéretes egyetemi karrierjét kettétörte az ‘56-os magyar forradalmat követő erdélyi megtorlási hullám. Súlyos börtönövekre ítélték. „...tanulmányaimat Szamosújváron és a Duna-deltában folytattam.” A büntetés letöltése után „1970-ben – némi vízvezeték-szerelői utótanfolyam után – engem is kiválasztott a Kriterion csapatába Domokos Géza.” Bekerült abba a szellemi alkotóműhelybe – „a nemsokára Kriterion néven elhíresült kiadó kolozsvári szerkesztőségébe” –, amely meghatározó szerepet vállalt és töltött be az erdélyi/romániai magyarság életében a nemzeti identitás megőrzéséért, a kultúra ápolásáért, irodalmi élete szervezéséért vívott küzdelemben.

Érthető, hogy ehhez köthetően megkülönböztetett figyelmet és teret szentelt Domokos Géza munkásságának, elhelyezve őt az erdélyi panteonban. A negyvenes évek végén indult karrierje töretlenül ívelt felfelé: főszerkesztő, írószövetségi alelnök..., az 1968-at követő enyhülés szülte Kriterion igazgatója. Tudatában volt a felelősségnek, amely a kinevezéssel rá hárult: „...nevünk mércét jelent, értékek próbakövét. Tehát elsősorban igényt akar jelezni. Igényesnek kell lennünk minden vonatkozásban. Önmagunkkal és másokkal szemben...” A maga elé tűzött elváráshoz mindig hű maradt. A Kriterion műhelyéből két évtized alatt több mint 3200 könyv került ki, 26 milliót meghaladó példányszámban. A siker titka/kulcsa – Domokos Géza „kiváló kapcsolatépítő képességé”-n, diplomáciai érzékén túlmenően – az volt, hogy „a Kriterion építhetett munkatársaira, szerzőire, a szerzők pedig építhettek a Kriterion és igazgatója munkájára.” A Kriterion által megjelentetett könyvek sikerén méltán osztozhattak a kiadó műszaki/művészi munkatársai, a kötetben megidézett, a könyvek lelkét szenvedélyesen fürkésző Bálint Lajos műszaki szerkesztő, továbbá Deák Ferenc könyvgrafikus, valamint Géczi A. János kiadói szerkesztő, később maga is könyvkiadó.

A Kriterion kolozsvári szerkesztősége valóságos szellemi műhellyé vált. Az előbb említett műszaki/művészi munkatársak mellett az erdélyi magyar irodalom jeleseit is soraiban tudhatta.

Páskándi Géza, az ötvenes évek „új költői rajzás”-ának nagy költőigérete volt, aki nem csupán a börtönökben, hanem a kolozsvári esztendőkben is társa lehetett. A személyéhez kötődő hat írás reflektorfényében áll elénk, szemléltetve/példázva azt a hitet, amit sem a börtön, sem a „célszemély”-re irányuló szigorú kék szemű figyelem nem tört meg, hirdette/vállalta azt, amit első kötete címadó versében oly határozottan kimondott: „Igazat dalolok – jótét hülyék ellen, / s róka-tekintetek vizslatják a mellem. / Igazat dalolok: jaj, én megcsalódtam, / Legényes, leányos álmokba halódtam. / – S mégis, mégis, lelkemben él a remény, / hogy az igazság nem tünemény! (...) Édesanyám, édesanyám, te rázz fel legalább – / Szabadítsd ki, szabadítsd meg, szabadítsd, szabadítsd / hitem piros madarát! (*Piros madár*) A Dávid Gyula által megidézt életút jellegzetes erdélyi sors, magyar sors: ifjúi lendület, bátor kiállás, szembenézés a szenvedéssel, felülemelkedés oly költői/írói magaslatra, ahonnan Dsidát, Adyt, Kós Károly követő apostolként buzdított a küzdésre a beolvasztás, a homogenizálás démonaival szemben. Kisebbségstratégiája ma is élő, érvényes programot állít elénk. Abban hirdeti, fogalmazza meg az egyre inkább szórványosodó kisebbség megmaradásának és túlélésnek feltételeit: „kifejlődött nemzettudat, nemzetiségtudat, ezen belül a nyelvi-kulturális összetartozás-tudat”, „a nemzetiségen belüli biológiai körforgást” bizonyító számarány és a „saját értelmiség iránti igény”, amely értelmiség – teszi hozzá, „a kulturális asszimiláció és disszimiláció egyensúlyát jól tudja tartani”. (*A nemzetiségi kérdés metafizikája*)

Ugyancsak a Kriterion-szerkesztőségi közösségben lesz társa az általa nagyra becsült kisebbség-politikus, Mikó Imre, kinek születési centenáriuma kínált/igényelt méltó megemlékezést. 1944-et követően a két háború közötti ifjúsági mozgalom nagy ígérete előtt is lezárultak a tehetségéhez, tudásához mért kibontakozás kapui. A bolyais múlt, a kiadói munka – a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon szerkesztése – hozta közel Dávid Gyulához Balogh Edgár személyiségét. Találó jellemzése – „...életútja minden veresége után újra tudta rendezni magában az épp lehetséges feladatokat, s azok talaján lábát megvetve indult el megvalósításukra”.

Látóköréből nem hiányozhattak kora jeles gondolkodói, alkotói. Fábián Ernőről *Naplójegyzetei* megjelenése kínál megszólalási alkalmat. A kovásznai elszigeteltségből figyelte, követte az erdélyi magyarság sorsát, küzdelmét a megmaradásért, iskoláiért, különös figyelemmel arra, hogy „a 80-as évekre már igencsak felerősödő és egyre agresszívabbá váló »homogenizáció« ellenében meg tud-e maradni a romániai magyarság mint etnikai-nemzeti közösség, vagy pedig sikerre vezet a beolvasztására, likvidálására irányuló hatalmi szándék?” Az azokban az években felerősödő „menekülési reflex”, a „minden emberi tartást feladó alkalmazkodás”, a „minél gyorsabb asszimilálódás” ellenszelében hirdette a példaadás erkölcsét. Az ország másik sarkában, a mikolai magányba száműzve élő Gellért Sándor életművének kiadása elé „a magyar forradalom leverését követő visszarendeződés jeges lehelete” emelt áttörhetetlen gátat. A perifériára szorított költő emléke is adósságaink súlyát, terhét növeli. Ugyancsak a perifériára szorított alkotó életét élte, az

elítéltetésben Dávid Gyula sorstársa, Páll Lajos korondi költő is. A róla írt sorok indítéka: „védekezés a feledés ellen”, azok emlékének az életben tartása, akik az ‘56-ot követő koncepciós perek áldozatai lettek az erdélyi magyarság elitje megfélemlítése, elhallgattatása végett. A Veress Zoltánról írott sorokat is a gyász, a veszteség fölött érzett fájdalom diktálja. Neki „a diktatúra legsötétebb éveiben sikerült kiszakítania magát a kényszerűség varázsköréből”.

A Kriterion szerkesztőségi szobája olyan szellemi kilátó volt, melynek horizontján, Dávid Gyula látókörében is – mint csillagvizsgáló távcsövén az univerzum – látható volt az irodalom minden rezdülése. S hallható a Szilágyi Domokos személyiségének fényes csillagát elhomályosítani kívánó „besúgó”-téma körött/fölött támadó „feszítsd meg” ricsaj. A költő védelmére kelt, Páskándi Gézátt idézte: „se a bűn, se a bűntudat nem ítélni az érték felett”.

III.

*„...mindenfajta politizálásnak célja és értelme nem lehet más,
mint a magunk közösségének megtartása, építése.”*

A kötet harmadik tömbje – *Összefüggések, háttértörténetek* – célkeresztjébe már nem írók, költők, hanem irodalmi áramlatok, az alkotók számára cselekvési keretet, megnyilatkozási fórumot biztosító, lehetőséget teremtő kiadványok kerülnek.

Elsőként is a két világháború közti erdélyi magyar irodalmat fémjelző transzszilvanizmus, az erdélyi gondolat jegyében született alkotások jellemző vonásának, szellemi keretének a közös nevezője: „cselekvésmodell”, „vállalás-etika”. A „megmaradás belső erőinek szerveződése” korántsem jelentett öncélú bezárkózást, hisz a kezdetektől hitet tett „a magyar irodalom egysége mellett”, föl vállalta „a jelen problémáinak ábrázolását”, egyik alaptétele volt „az erdélyi népek szellemiségének közössége, kölcsönös meghatározottsága”. Az Erdélyben együtt élő nemzetiségek egymáshoz közelítésének – a hídépítés szándéka – kötetünkben felmutatott szép példája „az európai műveltségű nagy román író”, Lucian Blaga személyiségét és munkásságát, felidéző írás. „A megismerés személyes kapcsolatok eredménye is.”

A gyümölcsöző cselekvéshez elkerülhetetlen volt egy szellemi központ létrejötte, kialakulása. Nagyvárad, Marosvásárhely, Temesvár, Arad, Kolozsvár „versenyéből” az utóbbi, az „akkor még 80 %-ban magyar város” került ki győztesen. Itt alakultak meg a magyarság politikai/érdekvédelmi szervezetei, itt jelent meg az Ellenzék és a Keleti Újság, amely maga köré gyűjtötte a legjobb erőket, itt hozták létre az Erdélyi Szépművéses Céh kiadványát, itt alakult meg 1926-ban a Helikoni Írói közösség, s jelent meg, 1928-tól az Erdélyi Helikon folyóirat.

Ezzel párhuzamosan, egy időben született meg a Benedek Elek által szekértáborba gyűjtött alkotókat tömörítő székely írócsoport, melynek létrejöttét a *Tizenegyek* című antológia, jelesül, Balázs Ferenc adta hírül; ikonikus személyiségei közt ott találjuk Nyíró Józsefet és Tamási Áront. Alkotásaik, témáikon túlmenően, a műveikben jelen

levő faluábrázolás légkörében jelen levő feszültség megjelenítése hoz újat. Ők teremtik meg a székely természeti mitológiát; novelláikban „a természetfölötti, a természeti és az emberi világ sajátos egységben” van jelen. A harmincas években fellépő új nemzedék – Bözödi György, Kovács György, később Horváth István – által megjelenített faluképet már „egy erősen társadalomkritikai, szociográfikus szemlélet” határozza meg.

A cselekvés alternatíváját kívánta nyújtani „a túlélés évtizedeiben” fellépő fiatalok közössége is. Az *Erdélyi Fiatalok* lap köré csoportosult ifjak törekvésén túlmenően, az 1935/1936-ban Kolozsváron megjelent *Hitel* című folyóirat köré tömörülve „azon fáradozott, hogy az akkori magyar valóság problémáival tudományos szigorúsággal szembenézzen, hogy a kisebbségi magyarságot a magyar múlt és szellem valós értékeinek ismeretével nemzettudatában megerősítse”, továbbá, 1939-ben, célul tűzte ki: „megteremteni a közösségbe való bevonás, az együvé tartozás érzetét és a közös célok öntudatosítása útján a legteljesebb lelki egységet”. E küldetés tudat, közösség-szolgálat a háborút követő években – a két világháború közötti sok más magyar kezdeményezésekkel, intézményekkel együtt – áldozataul esett a román nacionál-kommunista ideológia elnyomó rendszerének, a kisebbségi magyarság bomlasztását célzó politikai törekvéseknek. Ilyképpen „a hivatalosan sokáig »fasisztának« bélyegzett *Hitel* szellemisége” is hamvába hullt.

Észak-Erdély visszacsatolása az anyaországhoz „új szakaszt nyit Erdély legjelentősebb magyar irodalmi folyóirata történetében”. Az Erdélyi Helikon megfiatalodott szerkesztői gárdával néz az új korszak elé. Az 1940. novemberi száma, „a kisebbségi korszak erdélyi magyar irodalmának fő vonásairól” nyújt áttekintést, a decemberi számban „...nemcsak az öröm és lelkesedés, s nemcsak a változás napjainak néhány felemelő vagy tragikus eseménye örökítődik meg, hanem – a jövőt illetően – bizony fenntartás is kifejezést nyer”. Új feladataik közé sorolják: „egy megújítandó Európában megújult magyarságot kell teremteni”.

Az 1944–45-ben bekövetkezett újabb impériumváltás következményei közt említhetjük a nagy múltú folyóirataink – *Erdélyi Helikon*, *Hitel*, *Termés* – megszűnnek, intézményeink jó része végnapjait éli. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság még négy évig vegetál, ám 1948. november 18-án – az „elvtelen magyar egység” ellen meghirdetett harc következtében – „más civil szervezetekkel, egyesületekkel együtt – a KZST kapuit is bezárták”.

E forrongó, reményt és vereséget hordozó időben indult meg Kolozsváron az *Utunk* című irodalmi lap. Az első számokra a nyitottság volt jellemző. Az írókhoz intézett megszólításra – *Mit tartanak irodalmunk legfontosabb kérdésének?* – érkezett és közölt válaszok a hagyományok folytatását remélték. Gaál Gábor, Bánffy Miklós, Kós Károly, Kemény János, Méliusz József még a sokszínűséget, az alkotói szabadságot, a legmagasabb rangú erkölcsi felelősséget... nevezik meg. Az 1946. júliusában, a Főiskolás Ifjúsági Keresztyén Egyesület szucsági konferenciáján, azonban, néhány szám után, felismerték s kimondták: „az *Utunk* nem a mi utunk, mert szerkesztői a kommunista hatalom szolgálatára vállalkoztak minden keresztyén emberi, erdélyi, magyar, népi és minden szent érték ellen”.

A kötetzáró írás – „*Levél a „népszolgálatról”*” – vitairat, a múltba és jövőbe tekintő állásfoglalás az irodalomnak „közösség iránti elkötelezettségéről”, hivatásáról. Mi készítette e tárgyban megszólalásra a szerzőt? A napjainkban elburjánzott ama állásfoglalás, szemlélet, mely „az egyén szabadságát mindenek fölé” helyezi... „számukra az »elkötelezettség« szinte-szinte szitokszóvá vált, s azok, akik képviselték, megbélyegzettek vagy legalábbis mellőzöttek” lettek. A népszolgálat magatartás-modellje akkor sem vesztette érvényét, amikor „az új rendszernek nem »népszolgálatot« vállaló, hanem őt alázatosan kiszolgáló értelmiségre volt szüksége”. E kényszerítő és megszorító körülmények között is „a romániai magyar értelmiségnek sikerül összeszednie magát, s legjobbjai felsorakoztak egy új »nemzetépítésre«.” És föl kell sorakozniuk a jövőben is. Az írók, a közéleti szerepet vállalók ma sem feledhetik: „mindenfajta politizálásnak célja és értelme nem lehet más, mint a magunk közösségének megtartása, építése.”

*

Dávid Gyula kötetének ott a helye az erdélyi/romániai magyar irodalomtörténet alapvető munkái között, azon szellemi építőkövek között, amelyek a múlt hagyományait követve, nem csupán ismerethalmazt nyújtanak, hanem szellemi táplálékot is a nemzetiségi érzés életben tartásához, kiváló alapozásul a jövő nemzetstratégiája megalkotásához.

Tudományos alaposságát a rendkívül bő és az adott téma háttérét megvilágosító jegyzetanyaga igazolja, s a névmutató terjedelme is arra utal, hogy mily hatalmas ismeretanyagra épített, jelezve annak mélységét, hitelességét.

(*) *Dávid Gyula: Elődök nyomában – Kortársak közelében. Előadások, emlékezések, tanulmányok. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2018.*

Erdélyi triptichon

Karádi Zsolt, a Nyíregyházi Egyetem oktatója új kötetének(*) olvasásakor visszavisszatér emlékezetemben Németh László aforizmája: „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet”. Mi mással magyarázhatnánk azt a növéstervet, amelyet a hajdanvolt tizenkét éves kamasz Áprily verseivel való első találkozása a megismerés, megértés ösvényén haladva az egyetemi katedrára való szellemi kiteljesedés útján eljutott a vonzalom kiérlelődéséhez. A spontán érzés, mint tóba dobott kő, körkörösén új hullámokat vetve haladt a tudós tanár immár értő/értelmező partjai felé.

Erdély, Trianon, transzszilvanizmus. A megismerés sarokköveiként, jelzőoszlopaiként vezették el Karádi Zsoltot ahhoz, hogy tanárként, az irodalom értékeinek közvetítőjeként beálljon azok sorába – a tiszteletre méltó névsort maga jegyezte le –, akik a nemzeti szellem értékeinket gyarapító erdélyi irodalom kutatása gyümölcsként tudatosítsák, beépítsék azt mai értékvilágunk kincsesládájába.

Történelmietlennek tartják, de egy pillanatra mégis gondolkozzunk el azon, mi lett volna, ha az erdélyi tájhazát nem szakítja le a nemzet testéről Trianon? Ha – László Dezső, erdélyi művelődéstörténész szavaival –, „a kisebbségi lét ajándéka”-ként nem születik meg, nem bontakozik ki a transzszilvanizmus címszóval nevezett szellemi/irodalmi mozgalom? Nagyjainkat – íróinkat, költőinket – elszívta volna Budapest, amint tette azt Kemény Zsigmonddal, Ady Endrével, Kaffka Margittal, Szabó Dezsővel... , amint magába szippantotta a Holnap városában, Nagyváradon sarjadt szellemi mozgalom legjobbjait... Kolozsvár, Marosvásárhely sem magaslott volna, nem vált volna Erdély szellemi gózája... Trianon szülte Kós Károly tevékeny életre, építő, alkotó munkára hívó kiáltó szavát; Trianon első sokkhatása tükröződik a Marosvásárhelyen indított, komor hangzású *Zord Idő* című folyóirat címszavában; Trianon szülte hitet, jövőt építeni kívánó szándékot címében is hordozó, gerjesztő, az előbbi által jelzett/ érzékeltetett érzésvilágot legyőzni kívánó kolozsvári *Napkelet* és a nagyváradai *Tavaszi*, továbbá az örökségünket védeni, ápolni, őrizni akaró, Kolozsváron megjelenő *Pásztortűz* című folyóirat nevének kisugárzásában...

Elkalandoztunk írásunk tárgyától? Csak látszólag, hisz a Karádi Zsolt kötet címében szereplő három név e szellemtörténeti folyamathoz kötődik, annak keretei közt vált ismertté, annak az életérzésnek adott hangot, amely az elveszett haza, az anyaországtól történt elszakítás a szülőföldet – Erdélyt – avatta új életet teremtő, új s új gyümölcsöt termő otthonná, melynek kettős tartópillére a történelmi múlt és a természet örökké megújuló hite talajába fúródott, kitephetetlenül. Ami ebből fakadt, azt erdélyi magyar irodalom néven vált nemzeti műveltségünk közös kincsévé, amire joggal figyelt fel a múlt század húszas éveiben szekértáborot szervezni kívánó Németh László: „Aki ismeri Erdély kultúrhistoriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár.” Rendkívülit? Miként és hogyan? A magára maradt Erdély „megtalálja-e múltját? Megtalálja-e magát? Kikben és hogyan? Milyen az ő külön lelke s hogy része az egész magyar léleknek? Milyen új szót várhatunk tőle mi, és milyen új szót a világ?” A válasz: évtizedek tanúsága. Igaz értékeinek tanúsága, a

vonzerő kiapadhatatlan ereje példázza, hogy az irodalomtudomány – Karádi Zsolt e tárgykörhöz kötődő tanulmányai is bizonyítják, igazolják – évszázad múltán is visszajár, újabb színeket/ízeket keres és talál a szellem mélységéből felbukkanó források vizében, a három megidézett költő klasszikus értékeket teremtő munkásságában. A kereső, kutató elme fáradozásának jutalma, ajándékai azok a gyöngyszemek, tartalmi és formai elemek, amelyekre rátalál, amelyeket, tanári munkájának természetéből eredően, tanítványaival, olvasóival örömmel megoszt. Az e kötetben közölt tanulmányai „a jelzett három költő egy-egy művét, munkásságának eddig kevésbé ismert és méltányolt részét” veszi szemügyre, helyezi górcső alá. Cseppben a tenger – mondhatnánk –, mely ismételten igazolja: a csepp magában hordozza az egész természetét, jellemző vonásait. Igazolja, hogy a költői univerzum és természet felfedezése sosem zárulhat le, mindig vannak olyan értékek, oly vonások, amelyek a kései nemzedékeknek is épülésére szolgálhatnak.

Áprily

A triptichon első képe Áprily Lajos költői világába vezet bennünket, kettős megközelítésben: előbb eszmei síkon, az 1920-as és 1930-as években írott történelmi-öntanúsító versei révén közelít „a termékeny fájdalom költője” életművéhez, később, egy újabb tanulmányban pedig, stílusesszék, motívumok révén igyekszik föltárni az Áprily-poézis sajátos jegyeit.

Az elsőben – „*Támadj, világ, támadj, történelem*” – önarcképszerű költeményeiben keresi „a történelem és az egyéni sors metszéspontjait”. Oly költeményekben, amelyek magukban hordozzák a transzszilvanizmus irodalmára jellemző vonásokat, karakterjegyeket: történelmi múlt, a történelmi háttér, valamint a természetbe ágyazódás harmóniájából kiszűrt zeneiséget, oly magas szintű művészi megfogalmazásban, mely magába elegyíti/ötvözi „az egyetemes és sajátosan magyar léthelyzeteket”

A választott téma kibontása három tételben valósul meg.

Az első „a szenvedésből műalkotást teremtő transzszilvanizmus” útján halad. Jelzi, Áprily Lajos költészete nem a parnasszista líra elvont, valóság fölötti, éteri világát tükrözi, képezi le mindazt a hatást, amelyek őt személyesen érintették, meghatározták: „életének eseményei minduntalan szembesítették a korrallal”. Erdélyiségének alappillérei: a táj, a történelem, a szülőföld, az a fizikai és spirituális tér, ahova sorsa vezérelte, amelyben versei megszületnek. A tanulmányíró mindennek igazolására választja ki azokat az emblemikus költeményeket, amelyek a legbeszédesebbek: *Tetőn*, *Az irisora szarvas*, *Opitz Mártonhoz*, *Nyár*. Belőlük: az idő és a lét kereteiből, az erdélyi táj a múlt és jelen, lent és fent, az ott és itt ellentétpárokra építve tárul fel előttünk „az Abszolútum felé vágyakozó ember törekvésének szimbóluma”, „a méltatlan környezetben élő, szabadságától megfosztott szarvas” metaforája, a „Golgota-fellegek tövében” élés léleksorvasztó tragédiája..., mindaz, ami „a Trianon következtében létrejött történelem-vesztés” fájdalmát érzékelteti.

A második tétel életközeli, konkrét formában megelevenített formában ad hangot a költő életérzésének: „sorsidéző költemények”-ben a lírai én fájdalmának. Az

erdélyi magyar értelmiségi sors előképei – az Apáczai Csere Jánost idéző *Tavaszi házsongárdi temetőben*, a Körösi Csoma Sándor áldozatos életét példázó *A zarándok* című költemény világának szemléletes kibontásában, a zsoltárfordító Szenczi Molnár Albertről írott esszéjére való utalásban – elmélyült, értő elemzésekből nemcsak a helytállás élethosszig tartó sorsképlete tárul fel, hanem hű kifejezései mindazon életérzésnek, amely a költőt elvezette oda, hogy Erdély múltjában mintákat, előképeket és fogódzókat keressen/találjon saját léte értelmezéséhez, megfogalmazásához. Mégis, eljött az idő, amikor, Erdélyből a való távozását követően, „monológyszerű művek” sorában a sors kiszámíthatatlan akaratából – „sorscsillagát követve” – történő távozását, repatriálását emberileg és költőileg is indokolnia kell. Eredőire, belső, lelki okaira vet fényt, amely a történelmi példát idéző *Így akarta a sors* című megrázó erejű és hatású költeményben csúcsonyul ki.

A harmadik tétel egy évtizeddel később született költemény – *Királyasszony kertje* – a visegrádi vár szomszédságában, Szentgyörgypusztán otthonra lelt költő vallomása „az otthonteremtés”-ről, „a vándor-ösztön megnyugvásigényé”-ről. Az erdélyi tájra emlékeztető környezet újra az otthonosság nyugalma sugallja számára, ahol épp úgy kísért a történelem szele, tragédiasorozata – Zách Felicián véres históriája, Görgey Artúr nevéhez tapadó árulás bélyege – felidézésével kíván maga is számot vetni életével. Benne egymás szomszédságában villan fel „a múltba kapaszkodó hűség és a jelenbe kapaszkodó élet”. Létértelmező gondolatait, önmarcangoló kérdéseit „vándor-párjával” megosztva, őt megszólítva, a természet erőit maga mögött tudva – ...most a hátam / a sűrű múltú hegynek megvetem” – keres és nyer biztonságos támaszt.

A kötet másik Áprily-tanulmánya – „*Fecskék, őzek, farkasok*” – e csodálatos költői termés motívumvilágának jelentős összetevőjére irányítja figyelmünket. Alcímében konkretizálja is azt: *Állatmotívumok Áprily Lajos költészetében*. A természet harmóniát keltő, Áprily-alkotta – a „szimbolikus természetlátást”-t tükröző világban – az állatok oly tulajdonságok hordozói, amelyek az élet teljességére, sokszínűségére hívják fel a figyelmet, érzéseink, vágyaink, hangulataink megtestesítői.

Az előbbi tanulmány a költőt egy látszólagos belső ellentmondásra – „termékeny fájdalom költője” –, látszólag logikai „képtelenségre” építi, ez újabb, az Áprily-költészet motívumkincsének, lírai eszköztárának sajátosságát idéző írásban is egy hasonló paradigmára alapozza: „tragikus szépségű költészet”-ként aposztrofálja. A szépség és tragikum szokatlan képzettársítása első látásra meghökkent, ám, az alkotásokat olvasva feloldódik bennünk, a megismerés kiváltotta katarzisz elvezet egy önmagával, érzéseivel, szerepvállalásával folyton vívódó/küzdő költő versvilága jobb megértéséhez.

Gyökerei az erdélyi táj sugallta életérzésből, a természet ciklikusan megismétlődő újraéledésének reményből táplálkoznak. A műfordító Áprily Lajos rátalál a vele rokonlelkű írók/költők életművében hasonló életérzésekre, azokkal gazdagítva költői világát.

Karádi Zsolt felhívja figyelmünket a tanulmány címében megidézett az 1965-ben kiadott *Fecskék, őzek, farkasok*-kötetre, melynek utószava „a lírai életmű prózában fogalmazott háttérmagyarázatoként is értelmezhető”. Az e kiadványban szereplő

rövid elbeszélések a lírájából megismert természeti világba vezetnek el bennünket. E két növéssterv kibontása alkotja a tanulmány tárgyát. „A beszélő egyes szám első személyű emlékezés-folyama olyan ént konstruál, aki a természet gazdag kincsei között élve gyakran fedezi fel a tragikum mellett az élet örök, halál fölötti győzelmét is.” Költeményeit benépesíti az állatok, a madarak, a gyors sodrású hegyi patakokban tovasuhanó halak világa. Mindannyihoz hozzátársul egy-egy életérzés: életakarát, hűség és szabadságvágy. Ragadjunk ki egy példát: Az *irisórai szarvas* című költeménybe kódolt lírai üzenetet. A vadászok által megmentett és felnevelt állat sorsának foglyává válik, „tehetetlenségében nem jut el ahhoz, hogy kitörjön környezetéből”, képtelenné válik arra, hogy kiszabaduljon „a palánkos otthon korlátozó” világából. Lemond arról – a szabadságról –, ami természetének, létének lényege, képtelenné válik a küzdelemre. Vajon e szép sorok valóban csak a szarvasról szólnak? A bennük leírt sorsképlet eszünkbe juttatja/idézi Áprily Vallomás című költeményének kezdősorai sugallta analóg helyzetet: „Igaz –: én itt a sorssal nem csatáztam, / én döbbszemmel láttam itt a vért, / és nem lengettem omló barrikádon / fehér zászlót a véres emberért.” Mi a közös a két alkotásban? Kierződik belőlük „Áprily tulajdon élete alakulásának, lelkialkatának műalkotássá transzponálása”.

Az érdeklődést keltő, a jobb, mélyebb megismerés vágyát bennünk is felébresztő tanulmány arra szólít, hogy magunk is járjuk be e költői univerzum e csodálatos világát a korai *Március* című költemény tavaszköszöntő soraitól a *Király asszony kerije* meditációra indító összegzéséig, s vele együtt mondjuk/hirdessük: „...amíg élsz, a múlt, a dal s az erdő / és az örök vágy emberré emel.”

Az Áprily Lajosról rajzolt kép szerves kiegészítője – mondhatnánk: háttérrajza – a költő halála 50. évfordulóján írott, *Az egyetlenegy fenyőfa* című lírai vallomás. „Ismeretségük”, a bevezető sorainkban utaltunk rá, évtizedekkel vezet vissza az időben: a kezébe került első Áprily-kötethez. Ott és akkor indult az a folyamat, amely „időről időre gazdagodott”, tartós „szellemi kapcsolat”-tá érett, elvezetve őt a felismeréshez, a vele való azonosuláshoz: „ez a költészet: én vagyok” (kiemelés tőlem: MJ). Miként is alakult az Áprily-költészetből épülő/kristályosodó énkép? A megismerés és megértés útján, amely, a folyónak a forrástól a tengerig vezető útjához hasonlatosan, folytonosan nőtt, szélesbedett: ismeretekben és életérzésben egyaránt... „Megértettem a »Sic Fata volunt« sorsszerűségét”; „tőle tanultam meghallani a madarak koncertjét”; „általa jártam ott, »hol a halál nagyon zenél«”; „ő segített szorongásaim felismerésében”; „ars poeticájával tudatosította bennem a humánus örök crédóját”... Ez úton haladva jutott el oda, hogy érezze: „ma is szól hozzám (...) az ő szavaival beszélek, az ő szemével nézem a tündöklő október színes elmúlásának szelíd fájdalmát”... Sőt még ennél is tovább, ennél is messzebb: „eszembe jut az a régi pillanat, amikor észrevettem, hogy az idős Áprily Lajos mennyire hasonlít apámra. Ez még jobban, még erősebben kötött hozzá. Ma is úgy érzem, ő, a vér szerinti, és Ő, a szellemi apám vigyáznak rám.”

Reményik

Az erdélyi költői triász – Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László – tagjaként, Erdélyi Helikon vonzasköréhez kötődő alkotóként a transzszilván irodalom kimagasló alakjaként tartjuk számon Reményik Sándor életművét. Az sem mondható véletlennek, hogy Karádi Zsolt kötetében a hozzá oly sok szállal kötődő Áprily Lajos szomszédságában szerepel, elsőként is oly tanulmány tárgyaként, amely kettejük „több mint húsz évig tartó emberi-alkotói szövetségé”-ről bizonytságot tevő kiadvány – a Liktor Katalin által közzétett *Rokon álmok álmodója: Áprily Lajos és Reményik Sándor levelezése 1920–1941* – méltatásával, a Petőfi és Arany, Ady és Móricz barátságáról bizonytságot tevő levelezés analóg példázataként helyezi a jelenkori irodalmi köztudat figyelmének előterébe.

Az e kötetben közölt 381 levél s a hozzájuk csatolt eligazító/értelmező terjedelmes jegyzetanyag ismeretében, arra alapozva tárja elénk „a két szerző élete egymást keresztező és gyarapító esztendeinek históriáját”, értően válogatva a „párhuzamos életrajzok” azonos és eltérő jegyeit kibontó kapcsolatszálak tanúságtételei között. Teszi ezt kettős nyereséggel. Egyfelől: a kettejük „eleddig csak sejtett arcának árnyaltabb vonásai” fölmutatásával, másfelől: „az erdélyi szellemi élet jelentékeny erővonalai” felvillantásával. Mi az, ami közös bennük? „Egymás munkásságának mélységes tiszteletén túlmenően Erdély és a magyarság sorsának transzszilván ihletettséggű felelősségvállalása.” A levelekből kiáradó „lelki feltárulkozás” kapcsolatuk éltető erejévé vált, nemcsak dokumentumértékük, de szépirodalmi szintű megfogalmazásuk is bizton számíthat az életművük ismeretére törekvő olvasók érdeklődésére.

A köztük barátsággá szövődött kapcsolat mindkettejük számára bensőséges volt, igaz költői barátság, mely alkalomadtán poétikai vallomásokba torkollik: „Nekem az egész erdélyi poézisben ma is Te vagy az, akihez legközelebb állónak érzem magam” – írja Reményik Sándor – majd így folytatja: „...olyan elemeket kombinálsz, hogy az én számomra nem egy költői arcképet, hanem a költészetet jelented, ahogyan én azt magamban öntudatlanul megfogalmaztam”. A viszonzás sem marad el. Áprily, Budapestre távozása után pedig szomorúsággal eltelten írja: „Nem tudom, hogyan vagy Te ezzel a mi elváltságunkkal, de én néha nagyon érzem, milyen távol kerültünk egymástól. (...) Legnagyobb veszteségeim között, fájdalmasan érzem, Te is ott vagy.” A „hegy-bajtárs” távozását versben is – *Elmégy* – elsiratja. A Ha Te elmégy... kezdetű strófák nem a szemrehányás, hanem a fájdalom, a veszteség hangján szólalnak meg: „Ha Te elmégy, mi néma csendben álljunk, / Néma csendben, és lehajtva fejünk, / Mert mindannyian bűnösök vagyunk, / Hogy Téged, Téged elveszíthetünk, / Hogy Téged, Téged meg nem tarthatunk, / Ha Te elmégy, mi főlehajtva álljunk, / Mert így, vagy úgy, de bűnösök vagyunk.” Levelezésük, esztendőkkel később „e legendásan szép, egymást építő-segítő” barátságuknak újabb tanújeléről olvashatunk: Reményik Sándor: „Nem tudom a Sorsnak, Életnek, Istennek eléggé megköszönni, hogy Te voltál és vagy számomra.” Áprily Lajos: „Mindenesetre csodálatos volt, bizonyosan magasabb rendelés, hogy amikor annyi minden pusztult, mi halálig tartó, egymást építő barátságot kötöttünk. Istenem, bár együtt maradhattunk volna...”

A Reményik-fejezet másik írása bevezető soraiban egyetértőleg szól azon megállapításról, miszerint Reményik Sándor „máig nem nyerte el az őt megillető helyet a magyar irodalomban”. Maga is fölsorakozik azok mellé, akik „a honi recepció erőteljesebb formálódását” segítik.

A *fordító* című alkotás révén a költő műhelytitkaiba vezet el bennünket, ismételt bizonyosságot nyújtva Karádi Zsolt irodalom-értő, a Mű genezisének és létrejöttének mélyrétegeibe látó, a gondolati/eszmei tartalmat kiteljesítő művészi-stiláris eszközök felismerésének képességéről.

A Reményik-életműben gyakran találunk alkalmi, valamely évfordulóhoz, eseményekhez kötődő verseket. Ezek sorába tartozik a Károli Gáspár emlékének szentelt, A fordító című költemény is. „...megközelítése két irányból mutatkozik termékenynek. Egyrészt Reményik vallásossága, másrészt az írói teremtésről szóló esztétikai eszmefuttatásai felől”. Az elsőre kortársai és az utókor vélekedése is egybehangzóan rezonált. Jancsó Elemér: „Reményik költészete a modern magyar hitkereső irodalom legszebb, legtökéletesebb kifejezése”. (1942) Bertha Zoltán számára „az Isten- és vallásélmény (...) sohasem valamifajta leegyszerűsítőn harmonikus, egysíkú pietizmus; inkább az Adyéra emlékeztető istenkérdező önvizsgálat és egzisztenciális élességű, jelentőségű szubjektumfeltárás.” (2003)

A vers értő elemzése, strófáról strófára haladva, belső szerkezetét feltárva segít, hogy beleéljük magunkat az alkotó világába. Az első versszak kettős gondolatkört rajzol elénk: „alkotni könnyebb: a szellem szabad”, illetve „„a fordítás, a fordítás – alázat” más-más közelítést sugall. Karádi Zsolt a versszakban előforduló igékre hívja fel figyelmünket, mintegy kulcsot adva kezünkbe a jobb megismeréshez, értéshez, értelmezéshez. A második strófa – „a fordítóra történő méltó emlékezés” – Károli személyiségét, a nagy mű, a Biblia-fordítás megszületésének belső folyamatát tárja fel, azt a törekvést, amiként „az Igének keres magyar igéket” – alázatos gonddal, türelemmel. Mindvégig kínozza a kétely, hogy „az érdes szittya nyelv” / Megcsendíti-e Isten szép szavát?” Győzelmének bizonyága, hogy fordításának „szálló századok adnak patinát”. A költő és alkotásának méltatója a siker kulcsát abban látja, hogy Károli „nagyon kötve van Jézusához”, a Mű megszületése mögött kettős energia működik: „félíg ő viszi, félíg Jézus őt”, valóra váltva az első strófában megfogalmazott szándékot: „félíg őt vinni, félíg vele menni”, együtt jutnak fel, „türelmén és alázatán által” a tetőre. A teljesítmény felbecsülhetetlen értéke: fordítása által „az örök Isten beszél – magyarul”.

Dsida

A róla szóló írás – *Isten előtt meztelenül* – alcíme jelzi Karádi Zsolt szándékát: *Kísérlet Dsida Jenő Hálóing című versének értelmezésére*. Kísérlet arra, hogy a vers felől közelítve az alkotóról rajzoljon képet. Nem könnyű út, hisz, amint a Láng Gusztávtól idézett sorokkal jelezni kívánja, a költő a látszat és a valóság válaszutján haladva keresi „a megismerés lényegéhez, az igazi önmegismeréshez” vezető

ösvényt, mely elvezet ahhoz „a zord és felemelő pillanathoz”, amikor a földi léttől letisztultan, meztelenül, „a nem vagyok” állapotában állhat Isten elé.

Karádi Zsolt verselemzésében ezt az utat kívánja végigkövetni, megvilágosítani. Dolgozatát egy axiómaszerű definícióval indítja: „Minden jelentős költői mű alkalmas arra, hogy magasából belátható legyen az egész alkotói pálya.” Három irányból közelít az elemzésre kiválasztott vers világához: egyfelől a megszületése időszakában született költemények kontextusa, másfelől az életesemények, végül a költő betegsége és folytonos halálfélelme felől. A lefekvés hétköznapisága kínálta időintervallum – levetkőzés és a hálóing fölvétele –, a villanyoltást követően rátörő „esztelen és irgalmatlan, végtelen sötétség” a földi sallangoktól, hiúságtól való megszabadulást követően vezet el ahhoz a gondolatsorhoz, amelyben „a halálba áttérés leggyakrabban a fénybe olvadással egyenlő”, elvezet ahhoz az Isten-élményhez, amely életművének jellemző, haláláig meghatározó vonásává vált s maradt. A folyamat megismerésének kulcsát maga adja kezünkbe: „Zarándok lettem és hívő keresztény. / Kedves virágom: zsenge barkaág. / Hiszem, hogy Krisztus és a szent kereszt tény / és rajta kívül minden hiúság. / Az egykoron izzógyötrelmű rejtvény / ma csiklandó, meleg kíváncsiság: / mi vár az élet pántos kapuin túl / mikor a lélek lendül és elindul?” (*Tükör előtt*)

A megértést segíti – utal rá Karádi Zsolt – Dsida Jenő *Hogyan kell verset írni?* című esszéje, „amely tulajdon ars poeticájának tekinthető”. Ebben olvashatjuk a megidézett sorokat: „A lírai költeményt csak nagyon kis részben kell az eszemmel megközelítenem. A főszerep a megérezésé.” Erre épül a következtetés: a versben „az ő stilizált énjéről van szó; arról, aki megéri az Istent, miután vaksötétben meztelenül, irgalomra vágyódó énként jeleníti meg önmagát”.

A verselemző gondot helyez a vers stilisztikai jellemzőire, versépítkezési technikájára, eljárásaira. „Ez a szikárabb beszéd a nyelvzene hiánya miatt a tartalom koncentrációjához vezet.” Megformálása, struktúrája „hét, többszörösen összetett mondatra” épül, amely a valóságos tárgyi elemektől elvezet „az időn és téren kívüli pillanathoz”, a „nem, vagyok” tagadó igelak ismétlése révén mindannak elvetéséhez, amelyek „az ént a társadalomhoz, szűkebb-tágabb világához kötötték”. Elvezet a költemény csúcsát jelentő végkifejletig: a költő, Isten előtt „a számadás előtt meztelenül vacogó, önmagától minden szerepet elutasító, esendőségében megmutatkozó alakként jelenik meg.” S e ponton a költemény túlemelkedik önmagán: „azt sugallja, hogy leglátványosabb vagy legszerényebb társadalmi–külsődleges szerepek álarca mögött Istennel szemben, védtelenek és meztelenek vagyunk”.

Ismeretes, hogy Dsida Jenő korai ifjúságától fogva, a Benedek Elek szerkesztette *Cimbora* című gyermeklap hasábjain közölt versfordításokat. Karádi Zsolt „Dsida gazdag műfordítói oeuvre-jének máig nincs átfogó kritikai áttekintésé”-t kívánja gazdagítani *Baudelaire Őszi ének* című költeménye fordítása bemutatásával, elemzésével. Merész vállalkozás volt, hisz, előzőleg, a Nyugat költői is megtették azt. A tanulmányíró rámutat arra, hogy „a Dsida-tolmácsolta *Őszi ének* néhol mesterkéltnak, túlírtnak hat”; „a Babits hirdette szöveghűség kritériumának több helyütt nem felelne meg”, de benne/általa – s ez ad sajátos értéket neki – „Győz az ideál a Spleen fölött”.

Mi is volt a kamaszodó ifjú fölismerése az Áprily-kötet olvasásakor? „Ez a költészet: én vagyok”. Az idő múlásával, előbb csak érzéseire hagyatkozva kereste, aztán tudatosan építette az életét meghatározó útját a katedra felé, melyen az irodalom személyiséget kiteljesítő, jellemformáló sugallatát magába szívó, a közösségért fáradozó, küldetéstudattal felruházott ifjúságot kívánt/kíván nevelni – „mindig önmagunkért, soha mások ellen” – egyéni és társadalmi vonatkozásban egyaránt. A kötet hatalmas jegyzetanyaga hív példázata annak, hogy munkáját hatalmas tudományos háttérfedezet ismeretében végzi, annak segítségével tesz eleget a maga támasztotta igényességnek.

(*) *Karádi Zsolt: Az Erdélyi Helikon vonzásában. Áprily, Reményik, Dsida. Nyíregyháza, 2017.*

Félszázados jubileum, amelyről szólni kell

– *Ötven évvel ezelőtt jelent meg Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér című alkotása* –

„Te jól tudod, a költő sose lódít:
az igazat mondd, ne csak a valódit,
a fényt, amelytől világlík agyunk,
hisz egymás nélkül sötétben vagyunk.”
(József Attila: Thomas Mann üdvözlése)

Az 1968-as prágai tavasz kisugárzásaként – a román kultúrpolitika lazított valamennyit a dogmatizmus tiltó korlátain – friss levegőhöz jutott a romániai magyar szellemi élet. Ennek egyik legértékesebb gyümölcse volt a bukaresti Kriterion Kiadó létrejötte, amelynek első könyve: *Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér* című naplójegyzete.

Az 1970-es első kiadása önmagán jóval túlmutató eseményként jelezte: valami új kezdődik a romániai magyar irodalomban. Nyilván nem előzmény nélküli, hisz Szabó Gyula *Gondos atyafiság* (1955) című családregegye, a Forrás–nemzedék jelentkezése már rést ütött a szocialista realista irodalomszemlélet valóságtorzító, -hamisító dogmájának falán. Amiként a folytatás ikonikus műve is tette: *Bálint Tibor: Zokogó majom* (1970) című regénye.

Sütő András alkotása hatalmas siker volt. A Kuszálik Péter által 2009-ben kiadott kötet – *Sütő András életműve. Annotált bibliográfia* – tizenhét kiadást tart számon, a recepció ötvennél is több tételt tartalmaz.

Ötven év, öt súlyos évtized telt el az óta, hogy Sütő András műve a nyomdába került, s még azon évben megjelent. Kellő időperspektíva ahhoz, hogy újra szembesüljünk a művel, önmagammal, aki maga is felsorakozott a könyv – a megújuló erdélyi magyar szellem korabeli, tavaszt ígérő lehelete – méltatóinak sorába.

Miként? A korabeli saját recepciót idéző primér élmény, a sajtóban közölt visszhang felidézésével és a mai olvasatból leszűrt gondolatokkal, azok egymás mellé helyezésével.

I.

„Részleteiben ismertük. Most arra vártunk, hogy a teljes egész kézhezvételével a perspektíva törvényei szerint mérjük – illő távolságról, ahogy a freskót, amint a művészi kompozíciót szokás. Türelmesen vártuk, érdeklődéssel olvastuk, miközben minduntalan egy elképzelt tükör előtt vizsgáltuk önmagunkat, mérlegeltük mai valóságunkat.

Az első szó az elismerésé, ama írói kiállítás méltatásáé, mely Sütő András tollát vezette. Hisz a jelen ábrázolása a legmerészebb, s ugyanakkor a legszebb írói feladat. De egyben nehezebb, hisz fokozottabban kérjük számon a valóságábrázolást, a hősök megformálását – a mi valóságunkat, mai önmagunkat.

Úttörő munka. Nevezzük bár naplójegyzeteknek – a sok-sok személyi, családi vonása teszi azzá –, mégis túlzás nélkül mondhatjuk mai valóságunk egyik legsikerültebb irodalmi szintézisének. Ez a könyv nem egy eszme illusztrációjaként született – ihlető forrása a mai falu, ahol, új korszakunk progresszív szele érződik az eseményekben és egyének sorsában, úgy, ahogyan az a valóságban végbement. Bátor szembenézés a hibáktól sem mentes közelmúlttal, mely alig karnyújtásnyira van tőlünk az időben.

Hősei: kortársaink, nagyapáink, szüleink, testvéreink, sógoraink. Ismerjük őket, ismerjük sorsukat. Ezért ismerősek az író rokonai is. Magunk is vállaljuk a sógorságot, hisz kinek nincsenek emlékei, kinek nincs mosolyt előcsalogató avagy szomorú emlékkockája, melyet a vendégasztalra vethet?

A könyv valódi értékeit csak sejtjük, érezzük, a kornak is távolabbnak kell lennie ahhoz, hogy pozitívumait és hibáit összességében felmérhessük. Mégis legkedvesebb olvasmányaink közé soroljuk, mely útjainkon elkísér, melynek hőseivel naponta találkozhatunk falvainkban. Mert ez a könyv, megjelenésének időpontjától, függetlenül vált Pusztakamarástól, mely, pusztá valóságában ím – az irodalomtörténet után – az erdélyi falu szimbólumaként vonul be hazai irodalmunkba.

Nem tévedünk talán, ha a szerző műfaji megjelölését műhelytitokként értelmezzük: naplójegyzetek ama előtanulmányból, mely egy, a mai falu életéről szóló igazi nagy regény megjelenését vetíti elénk. Sütő Andrástól joggal várhatjuk és várjuk is ezt a nagy regényt.

Végül szólnunk kell a könyv szép nyelvezetéről, melyről külön tanulmányt lehetne írni. Folyamhoz hasonlítanám, mely lágyan simogatóan halad tova széles medrében, szinte kínálja magát, nézzünk tükrébe, tisztítsuk ki a magunk szennyését, oktalan nyelvbötlésainkat, nyezetlen stílusunkat.

Sütő András könyvének sikeréről elegendő volna csak annyit mondanunk – pár nap alatt elfogyott. Együtt örvendünk a szerzővel, mindama könyvbarátokkal, akik bíznak abban, hogy irodalmunk megújítása immár a gyakorlatban is megvalósul.”

(Szatmári Hírlap, 1970. április 12.)

II.

Ötven év múlt el e sorok megjelenése óta. Fél évszázad. Történelmi fordulatokkal terhes, személyes élettapasztalattal fűszerezve. Bár szeretnénk, hogy Sütő András művét önmagában szűrjük át tudatunkon, nem tehetjük, nem függetleníthetjük az azt követő Sütő-művektől. (Amint az akkori szellemi korlátoktól, a szókimondás szellemőrei vizslató szemétől sem!) Az életmű ismeretében önkéntelenül is azt keressük benne, ami előre vetítette a hetvenes-nyolcvanas években megszületett

alkotások eszmeiségét, a legfőbb kérdés – a megmaradás – szolgálatának geneziséét, a cselekvés parancsát, az „itt állok, másképp nem tehetek” erkölcsi példázatát.

Ugyanaz a kötet. Az első, az 1970-es kiadású. Lapjaiból már elillant a nyomdafesték sajátosan nyers illata. Papírborítóját ugyan megfakította az idő, de a benne szunnyadó gondolatok üdék maradtak. Olyan, mint a domboldalba vájt pince polcain a nemes penész borította üvegekben rejtezkedő márkás bor: értékörző, értéknövelő, magában hordozza alkotója életének legjava szándékát, akaratát, igyekezetét, irodalomszemléletét, lelkiületét. Miközben lapozgatom, olvasom sorait, azon gondolkodom, velem is, mellettem is elszaladt az idő. És hogy miként sáfárkodtam vele?

De ne siessünk előre! Mélyedjünk el abban a szellemi miliőben, amelyet Sütő András e művével megteremtett, üzen számunkra, követve a József Attila által megfogalmazott, az írói lét legszentebb elvárását: az igazat mondd, ne csak a valódit!

Vallomásos soraiban nem hallgatja el a maga írói indulását sem, azt az időt, amikor „a jövő tartotta fogva minden gondolatunkat”, amikor „hajlamaim elől szökve, egy akkor még homályos kötelességérzet sugallatára, boldogan ugrottam fejest a társadalmi cselekvésbe”, amikor édesapja, fia első írásait olvasva, bölcsen állapította meg: „a hang a tied; a biztatás mástól ered”.

Az idők múlásával, a megélt tapasztalatok sodrásában tisztult a kép. A kötet sok-sok mozaikja kirajzolja a valóságlátás kibontakozó ösvényeit. Bennük egy-egy novella csírája, bővebb elbeszélő művet sürgető indíttatás rejlik – a valóság és az írói képzelet szárnyalása, a változó idősíkok egymásra vetítése nyomán bontakozik ki a kor, s benne az egyéni élet álma és lehetősége, amint azt a politikai korlátok, parancsolatok és az egyéni lehetőségek engedik. A falu állapotrajzában akár Makkai Sándor *Holttenger* című regényének a „folytatására” lelnénk: „...jött a háború, széjjelvert közöttünk. A háború után kieleződött az osztályharc. Aki kuláknak minősült, és annyira megkopasztották, hogy nem maradt betevő falatja, fogta magát és elpucolt. Bányába, gyárba, munkatelepre, s a házába beköltözött a denevér.” A maradéknak mi maradt? „Percekre vagdalt élet”, a holnap bizonytalansága, a szegénység, amit a lelki csonkításra kimondott ítélet – „belénk sulykolták, hogy bűnösök vagyunk” – súlyosbított. Küzdelem az ENYÉM és a MIENK súlyos sérüléseket osztó, mitológiai sziklái között. Éltette őket a hit, a remény, az álmatlan éjjeli órákban tovább szőtt álmom egy eljövendő jobb életről. Mégsem roppantak össze: „szegénységünkél csak az emberségük volt nagyobb”. Ez pedig hatalmas energiát adott számunkra! A lemondás életerőt elszívó szelét nem ismerték. Küzdöttek, akkor is, ha ez reménytelen volt. Ennek szép példája az édesapa kérvényei/levelei a kuláksorsot előidéző cséplőgép önkéntes fölajánlásáról. Megannyi – emlékezetünkbe Misztótfalusi Kis Miklós *Mentségét* idéző – jajkiáltás: „egy újfajta zsoltáros könyv lapjai”. „Nagypénteki hangulatban íródtak, keresztre feszített hétköznapokon” született édesanyja levele is az otthonukból történt kilakoltatásról, a fáskamrába kényszerítésről. Oly időben, amikor, a túlélés egyetlen lehetőségeként „föl kellett öltetni az engedelmisség álarcát”. Tették a megmaradás reményében: „a fű lehajlik, és megmarad”.

Megmaradt? – kérdeznénk a falunak a naplójegyzetekből kibontakozó, sorvadó állapota láttán. Az apadás, a megfogyatkozás okai közt nemcsak a fentebbi sorokban idézett társadalmi változások említhetők. Ragadjunk ki egyet: a vegyes házasságok

következményeit idéző sorokat: „az úrvacsora képletes táplálék, míg az áhított férfi kézzelfogható valóság”. Mit hozott magával? „Kezdet a kétnyelvűség, folytatás a másfélnyelvűség, majd gyakorlatilag ésszerűbbnek mutató egynyelvűség.” Még tovább lépve, kimondatik: „A nyelv olyan, fiam, mint az asszony: elhervad, ha nem szeretik”. Mire indítja ez az írói lelkiismeretet? „...közeli és távoli rokonainknál, új szavakat eprésztem. Degenyeges, fazekas vándorszekelyek szekere körül ólálkodva egy-egy friss jelzőt, igét, ikerszót dugdostam a nyelvem alá (...) nem erdőbe, bokorba születtem, az anyanyelv diribdarabjai közé, ahol minden, amikből a legkisebb költőnek is föl kellene ruházkodnia: csupa maradvány, foltnak való szalagvég, elhajított kacat”. Beépítette, hasznosította azokat későbbi műveiben – önmagának és utódainak is. „Szavaink Nagyfejedelemsége” tárul elének az unokának – minden kisebbségi unokának! – írott szép kötet (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*) lapjain, melyen a „kényszerhallgatás” éveiben „a letarolt szavak mezejét” kívánja újra kivirágoztatni, annak természet adta gazdagságát fölmutatni.

Naplójegyzetei valóságos tárháza, értékőrzője a népnyelv, a magyar nyelv sokszínűségének. E vonatkozásban az eszmei tartalom, a múltból kivilágító üzenet költőiséggel társul. Se szeri, se száma a falu világából vett, a népi gondolkodás és nyelvi gazdagságot fűszerező stíluseszközöknek, szép képeknek. Szemléltetésképpen csemegézünk közülük: „A deszkás, cserepes háztetők minden szege-likán omlik a füst, és eltekereg a szellők irányába”; „odakint hullott a hó, a magasság mintha fehér röpteret készített volna a szállani vágyó léleknek”; „jólesett zuhanyoznom az örömök záporában”...

Az ötven évvel ezelőtti sorokban, a naplójegyzetek tovább gondolásaként egy igazi Sütő András-nagyregényt vizionáltam. Sütő András „hazajáró lelke” nem ezen az úton haladt tovább, növésterve a lokálistól az általános irányba, magasabb szintre tört: nemzetiségi sorsunkat, nemzeti sorskérdéseinket vitte színpadra, esszéiben olvasóit is gondolkodásra, cselekvésre buzdította egy áhított igazabb világ megteremtése, eljövetele érdekében.

Művei örök értékei fölött öröködnék az írásművészetéről írott sorok, az életműve talajából felszínre hozott gondolatokat őrző, tudatosító monográfiák: Görömbei András, Bertha Zoltán és Ablonczy László művei. Öröködik a marosvásárhelyi temetőben állított páros kopjafa. A Sütő András Baráti Egyesület. Öröködik mindazok emlékezete, akik olvasták/olvassák műveit. Életműve, alkotásai megítélése, utóélete főlemlítésekör nem kerülhetjük meg a Marosvásárhelyen 2014-ben tartott műhelykonferencián elhangzottakat, elismerő vagy elutasító felszólalásokat, melyek közreadásakor a szerkesztő igen beszédes címet választott: (M)ilyen gazdagok vagyunk(?) Az ott elhangzottakkal kapcsolatban jegyzi meg, felszólalásában, Markó Béla: „mintha elveszett volna a mérce”, majd hozzáteszi: „konkrét elképzeléseit itt-ott kikezdhetette az idő, de tudatosan végigjárt életpályájának tartós elvi-eszmei tanulságait nem kellene elpazarolnunk”. Azóta szórványos emlékeztetés/emlékezés; csend, újra csend. Ideje volna végre áttörni a hallgatás falát!

(Nyíregyháza, 2020, január)

Írásunk bevezető soraiban nem véletlenül említettük együtt Szabó Gyula, Sütő András és Bálint Tibor nevét. Van valami, ami közös bennük: az igazmondás vágya s

annak forrása: a szülői intelem. Mit üzent, 1953 januárjában, Kurta Szabó Mózes a fiának? „...nem szeretné, ha falusfelei közül valaki is a szemébe vágná: fia pénzért meghamisítja a történelmet”. (Cseke Péter közlése) Mire biztatja Sütő Andrást az édesanyja? „– Írhatnál rólunk is valami könyvet. – Nocsak! – néztem a szavai után, milyen könyv legyen az, vidám-e vagy szomorúságos? – Igaz legyen – mondta.” Miért is kérte tőle? „...lenne bár egy könyvecske, ó, nem vigasztalónak, hanem tanúságképpen egyről és másról, ami megesett velünk.” Kálmán, a Zokogó majom főhőse mondja édesanyjának: „– Sokszor gondoltam rá, mama, hogy megírjam a családjunk történetét... Csak hát közöttünk nincs egyetlen hős se... Vinczéné sértődött és meglepődve összehúzódott: – Hát az, hogy élünk... hogy testünk-lelkünk egészséges maradt... hogy nem cselekedtünk rosszat senki kárára – az nem hősiesség?...”

Az igazmondás, a tanúságtevés szándéka és akarata érlelte ki az erdélyi magyar irodalom legjavát, amely végig követhető legjobbaink műveiben – prózai, lírai, drámai alkotásaikban. A szülői elvárás és követelmény szép példája Kányádi Miklós – Kányádi Sándor édesapjának – megnyilatkozása a Cseke Péter által írott portrériportban – *Emberségből példát* – arról, hogy mi is a jó írás, melyért „tényleg nem volt kár a drága papiros”? „...amelyik a nép szívéhez szól, és hasznára van az emberi gondolkodásnak”.

Miért is választottuk az írásunk elejére jellegként tűzött József Attila-sorokat? Éppen az előbbieket „magasabb helyről” történő alátámasztására. Olvassuk csak tovább a mottóként idézett verset, idézzük annak még egy sorát: „hadd lássunk át magunkon itt ez estén”. Igen: Szabó Gyula, Sütő András, Bálint Tibor, Kányádi Sándor művének megszületésekor szomjaztunk az igazat, túl akartunk látni a bennünket körülvevő valódin, az igazmondást tiltó diktatúra nagyon is földi, sötét korlátain. Miért is? – kérdezhetjük tovább. Azért, hogy higgyük: lesz még hajnal, amikor Vörösmartyval álmodhatjuk/mondhatjuk: „lesz még egyszer ünnep a világon.” És lett...

Sütő András súlyos árat fizetett érte.

„akik jeleikkel otthonossá kívánják tenni / az otthonatlan világot”

– Cseke Gábor újabb köteteiről –

Esztenőfordulón két vastos kötetet hozott a posta. Baráti szívesség juttatta el hozzám Cseke Gábor két új könyvét(*). *Riportok, olvasónaplók*, illetve *Újabb olvasónaplók* – olvasható az alcímekben – az utóbbi évtized munkásságának gyümölcsei. Így, egybegyűjtve, hű képet nyújtanak írójuk érdeklődési köréről, arról a szellemi látóhatárról, melynek kontúrjai csíkszeredai otthonában rajzolódnak ki. Részleteiben, egyediségükben ismertek voltak, de együtt olyan egyéniségről vallanak, aki hetvenes évei derekán, mintegy a Hargita csúcsáról széttekintve vizsgálja mindennapjaink egy régió s a távolabbi világ spirituális életének bőven termő gyümölcseit, átréselve azokat a maga rendkívüli igényességtől megalapozott rostáján.

Az érdeklődést növeli, hogy az eddig ismert lírai és prózakötetek mellett új ösvényre lép, mintegy visszaigazolván egy régebbi televíziós nyilatkozatában elhangzottakat: „kinek mondanivalója van a világról, az talál formát is hozzá – a forma a mondanivaló szolgája”. Elgondolkozom rajta: Cseke Gábor e szavait első köteteiről írott recenziómban idéztem, 1971-ben. Tollán a mondani való és a forma is megtalálta a maga művészi kifejeződésének útjait, kötetről-kötetre haladva, követve őt, mind szélesbedett a kép, mind határozottabb kontúrokkal rajzolódott ki az író portréja.

Maradjunk a költészeténél, újra keresvén az ösvényt, amelyet ifjan választott, amelyen haladnia adatott. A beszédes kötetcímek – *Déli harang, Elveszett birtokok, Ellenállás, Az ítélet születése, Szerpentin vándora* és az önmagával való őszinte szembenézést involváló *Tükörterem...* – mintegy előre jelzik, sejtetik a szellemi betájolódás határköveit. Ha belelapozunk köteteibe, fellelhetjük azokat a sorokat, amelyek útjelzőként irányítanak, segítenek megérteni gondolat- és érzésvilágát. Idézzem az ifjúi szándékot: „Minden gond hevít, / s nyomogatja / a tett / billentyűit.” Tovább lépve, tágabb térbe illeszkedve: „– szeretném szavaim felét a fél világra pazarolni, / s a fönmaradó másik felet / a többinek őrizni meg / – ha nem bírnak, / tudjak helyettük szólani.” Miért is? „sokat kell igazítanunk itt is, ott is e félkész világon.” Hogyan is? „...szépen / igazul / elvszerűen / sose önzően / bátran / lelkesülten / bölcsen / másokért is / makacsul / utolsó leheletig / mintha csak egy nap lenne az élet”. A kiteljesedés útjai nem mentesek a rögöktől. „...hibát hibára halmozva éltem / gyermeki szívvel gyanútlanul / olykor hazugságokat meséltem / és pofonok érkeztek válaszul”...Az önmagával szemben rendkívül igényes és őszinte számvetés során elismeri: „valaha csalhatatlan voltam / valaha nagyon elbotoltam / valaha voltam ami voltam”. Tudja, a tévedés, a botlás nem marad megtorlatlanul: „körmünk alá néz az idő / tegyétek ki a praclikat a padra / jár jár szűrős tekintettel közöttünk / pálcát suhogtat nem tudhatom / mit szól az én kezemhez csak / ha jól odapörköl”. Nem hátrált. Az odapörkölések ellenére is kimondta: „távol mindentől ami távoli / elzárva

mindentől ami elérhetetlen / megfosztva mindentől ami reménytelen / marad a gondolat titkos csapása”. Mindenek ellenére és dacára, költői termése javát ismerve, ma is érvényesnek érzem az 1988-ban írott soraimat: „versei a gondolkodás, a tudat, az erkölcsi-etikai magatartás formálói, a felelősség ébresztői kívánnak lenni.” „...harcolni kell kell kell / foggal körömmel / valami ellen ami beléd szorult”. Teszi, bár tudva tudván, kihívja maga ellen a sorsot: „nem kutya van a kertben, a gyűlölet / kopói cirkálnak álcásan, szabadon, vajon melyik irányból / törnek rám hangtalan, lassított iramodással / illeszkedő, vigyorgó fogsorukkal, mely sose csattog / mint a metróajtó, menthetetlenül összecsukódik”. Nem kívánt magános farkas maradni. Kereste azokat a kortárs magyar és román költőket, akikkel összefogózva kérdezheti: „ki virraszt ezután velem / hogy jel legyen az életem?”

A prózakötetek sok szállal kötődnek a közírói pályához, amely Cseke Gábor létalapja volt: „tálcán kínálta” az életsorsokba kódolt eseményeket, történeket, melyeket, művészi képességeinek köszönhetően, a napi létezés síkja fölé emelve, írói kvalitásainak köszönhetően szépirodalmi alkotásokként járulhattak hozzá társadalmunk, a bennünket körül vevő világ jobb megismeréséhez. A *Tornác* lapjain élénk táruló falukép már nem csak egy helység arcképvázlata, hanem a mezősi falvaké is; A *bozót* sem egyszerű oknyomozó riport, hanem egy tragikus sors közösségi/emberi/lelki hátterének igényes rajzolata; az *Álruhában* lapjai pedig az írói társak belső világával való azonosulási képesség kivetítése. A prózaíró és a vele szemben álló világ együtt élése súlyos kockázatokat hordozhat magában, csapdahelyzeteket rejteget vagy teremt. A politikum fölkapott témái súlyosan kihatnak a társadalomra. Az író szellemisége, erkölcsi tartása határozza meg az arra adandó választ. Adott időben ilyen volt a vegyes házasságok témaköre, amely a társadalmi béke, a többségi és kisebbségi nemzet egymáshoz való viszonyulásának kérdésére adott pozitív válaszként vált propaganda eszközzé. Cseke Gábor az *Érzelmes levelekben*, Zsolt és Lia szerelmi kapcsolatában ellenpéldával szolgált. Ma is elcsodálkozhatunk azon, miként ment/mehetett át a cenzúra rostáján. Ilyen téma volt a rendszert fenntartás nélkül kiszolgáló ember elvárt típusa. Cseke Gábor regénye – *Bármely rendelést vállalok* – ismét szembe ment az árral. Rámutatott, hogy a korlátlan szervilizmus mily súlyos erkölcsi csapdába sodorja azt, aki bármely rendelést vállal. Ez a veszély azokat sem kímélte, akik szolgálati kötelezettségükből, vállalt hivatásukból eredően, nem kerülhették el azt, hogy adott helyzetekben, időpontokban erkölcsi szabályaik, lelkiismeretük parancsa ellen cselekedjenek. Cseke Gábor sem kerülhette el. Ám a Nagy Romlás után felvirradt időben volt ereje – a kor ismeretében párját ritkító módon – szembe nézni önmagával, megírni a maga megrázó konfesszióját. A *Jelentések magamról* „lelki szellőztetés” módjára, kendőzetlenül szól a korról, önmagáról. Hatalmas írói tett, önkéntes, bátor elszámolás az életútról, amely neki kiszabott.

Miért is kellett ily messzire elkalandozni az életpályát felölelő időben? Cseke Gábor alkotásainak ismeretében tudjuk igazán felismerni, felmérni és méltányolni azt az igényességet, az önmagával és másokkal – írói társaival, a társadalommal – szembeni

szigort, igazságkereső szenvedélyt, ami a most elemzésre, méltatásra szánt kötetekből kisugárzik.

A Sorsok könyve előszóírója megelőlegezi nekünk a könyv lapjain élénk táruló kötet tárgyát/témáját/szándékát: „Az írások sorstragédiákat, sorsküzdelmeket, sorsvállalásokat mutatnak be. Tájékoztatnak, elgondolkodtatnak és cselekvésre ösztönöznek.” Riportok, olvasónaplók – olvashatjuk az alcím szavait, amelyek a műfaji keretet jelölik meg, visszhangjaként mindazzal szemben, amely látókörébe került. Az esetek többségében a két kifejezési mód sokban keresztezi egymást, túlmutat önmagán. A primér élmény, a konkrétan túl, az általános felé vezet, a belül és kívül látószöge, az idősíkok folytonos változása teszi olvasmányossá, vonzóvá, érdeklődést-keltővé az elemzésre kijelölt művet, életsorsot. Szemléletes példája ennek a Vaszi Máriával készített interjú és az általa írott könyv méltatásának elegyítése. Benne az egyedittől jut el az általánosig. Mária és sorstársai árvaházi mindennapjaitól a „szeretetlen gyermekek” iránti gondoskodás szükségességéig, a mindennapok átélt szenvedéseitől, megaláztatásaitól „a szabadulás árvaságáig”, melynél „nincs végzetesebb teher”. „Több szempontú élethistória”-ként aposztrofálja Thamó Katának az előbbihez hasonló sorshelyzetet feltáró könyvét, mely „sűrű szövésű, sallangtalan, őszinte és hiteles vallomás egy másik társadalmi kisebbség életformájáról, kirekesztettségéről, boldogságigényéről és hősiesen viselt stigmájáról”. A bemutatást, elemzést összegző következtetése: „nem csak a problémák kibeszélésének, hanem társadalmi jóvátételének is nagyon itt lenne az ideje”. Illyés Gyula szavai jutnak eszünkbe: „Mert növeli, ki elfödi a bajt”.

Érdeklődéssel olvashatjuk az *Orvossorsok* fejezetcím által felölelt írásokat. Semmelweis Ignác, Lénárd Sándor, Nyiszli Miklós, Albert Schweitzer, Fejér Dávid/Kercsó Attila, Anton Pavlovics Csehov, Heinrich von Benda más-más léthelyzetben, más-más korban éltek, szabad akarattól vezérelve vagy kényszerhelyzetben, a közöny vagy az ellenséges viszonyulás közepette is cselekedtek/gyógyítottak testi és lelki sebeket orvosolva törekedtek arra, hogy hívek maradjanak „a közösségi érzületű erkölcsi hitvallás”-t sűrítő esküjükhöz, a szenvedők, az elesettek szolgálatához.

Az olvasó számára közelebb témakörbe vezetnek a *Székelgyöföldi történetek* fejezet írásai, riportjai, könyvek/szerzők méltatását tartalmazó írások. Olyan szellemi térbe vezetnek, amelyek napjaink valóságából kívánnak kiszűrni építő, a magunk szellemvilágát is meglódító gondolatokat. A tér, Cseke Gábor által „bejárt” ösvények mindenike a mai valóság eseményeit kívánja görcső alá venni, a pozitív jelenségektől a művészeti/irodalmi élet jelenségein át az egyéni alkotói szabadság, a felelősségvállalás, elszánás következetes meg- és kinyilvánulásáig.

Az indítás meggondolkozató írása a Nyirő József temetése körüli bonyodalmat idézi élénk, alkalmat adva a szerző számára, hogy a „töprengések naplójá”-ban elmondja, kifejtse a maga véleményét az íróról, a végzetesen átpolitizált/tematizált eseményről, melyben „jelentősen sérült a kérdés kegyeleti vonatkozása”. Mi is történt? Az ingamutató hol jobbra, hol balra kilengései közepette elfeledkeztek az antigonei elszánásról – a holtat el kell temetni –, akkor is, ha az szembe megy a kor, a hatalom parancsaival, az uralkodó irodalmi kánon szemléletével.

Ennél barátságosabb mezőkre vezetnek a kortárs alkotók – írók, költők, fotóművészek, közírók és tudományos kutatók – életművét vagy annak valamely szegmensét bemutató írások. Sorra követik egymást Ferencz Imre, dr. Balázs Lajos, Székedi Ferenc, Gagy József, Ádám Gyula, Sarány István, Szabó Katalin munkásságáról, illetve köteteiről/könyveiről írott reflexiók, méltatások. Közös bennük az írásaikban, alkotásaikban tetten érhető, de manapság nem éppen általános megítélésnek, értékelésnek örvendő népszolgálat eszménye/eszméje. Szolgálni akarnak, a közjót akarják – egyetemes érvénnyel, a sajátosság tiszteletével. Őket már nem kísérti/korlátozza a dogmatizmus, az irányított sajtócenzúra, de a globalizmus nem kevésbé kártékonyan kötheti meg az író kezét abban, hogy sorsunkról, életünkről, nemzeti/nemzetiségi hagyományainkról híven és felelősséggel szóljanak, feltárva azt a szellemi hátteret, amely cselekvőképességünknek teret s lehetőséget biztosít, hogy „fölfedezzük a kitérülő, nyilvánvaló csodákat”, hogy szorgos szellemi munkásai legyünk mindannak, amelyet „tudásból és teremtő munkából itthon kell megépítenünk”.

A kultúra és az éppen regnáló hatalom közti összefüggés bonyolultságára, megoldatlanságaira vet fényt az *Óriásmozaik* című riport. Elénk idézi *A bozót* című kötetének oknyomozó, tényfeltáró módszerét. Sőt annál is többet: belső azonosulását a témával, amint maga is végigszenvedi Zsigmond Márton kálváriajárását, fájdalmas stációit, sokszor magalázó küzdelmét a közönnyel, a bármily színezetű hatalomnak a kultúrával szembeni méltánytalan praktikáival, eléggé el nem ítéhető „szemléletével”: „ebből az értékből jobb lett volna egy darab útszakaszt megjavítani”. Egy csinovnyik balkáni megszólalása lenne? Az „egy évtizeden át »sajgó magánügy«” közösségi kérdéssé válik. Emberi/személyes vonatkozásai, keserves mozzanatai juttatják el a művészt abba a létállapotba, ahol már csak a természetfölöttiben lehet reménye: „Segíts Istenem, ha vagy!” Ugyancsak neki köszöni meg évtizedes álma megvalósulását: „Köszönöm, Istenem!” Mi vezette, mi éltette benne a lángot, nem hagyva kihunyni az alkotás hevét? Nemes szándék. Azok közé tartozott/tartozik, akik – Ferencz Imre sorait idézve – „akik jeleikkel otthonossá akarják tenni / az otthon-talan várost”.

A Hadiösvények tegnap és ma című kötet az előbbinél is szélesebb rendet vág az alkotók/művek/eszmék mezején. Egyenes folytatása ez a világ eseményeire, szellemi áramlataira, a történelem forgószelei hozta/kínálta témákra figyelő, azokra érzékenyen reagáló író munkáságának. Az e kötetben olvasható írásokról is elmondhatjuk: tájékoztatnak, elgondolkodtatnak, cselekvésre ösztönöznek – arra, hogy magunk idején/helyén mi se álljunk meg egy-egy esemény, olvasmányélmény befogadásánál, törekedjük arra, hogy mélyebbre ássunk, értelmezzük azt, szűrjük át, netán szembesítsük azt a magunk eszme- és érzésvilága értékrendjével.

E kötetre is a sokszínűség, a témagazdagság a jellemző. Az itt olvasható írások egy időben jelzik Cseke Gábor érdeklődési körének határtalanságát, a műfaji, írói megközelítés elmélyültségét, változatosságát, az író világszemléletét, az adott témához való kritikus, elfogadó vagy elutasító viszonyulását. Az írások többsége elmúlt évtizedek valóságába visz vissza, de korántsem öncélúan. „Nem annyira a múlt talajában, emlékeiben végzett ásás a célo, inkább a jelennel való, párhuzamosságok,

ismétlődések, visszahangzások keresése és fölfedése.” És, mint ilyenek, szándékosan vagy szándéktalanul, mai önmagunk, gondolkodásunk, világlátásunk alakítása is.

Méltatásunkban nem a leltári megközelítést követjük. Ez túl egyszerű lenne. A megközelítés szubjektív módja elkerülhetetlen. A bemutatást – önkényesen? – témakörökbe sorolva kívánjuk elvégezni. Oly módon, hogy, a részletes bemutatás helyett, fölmutassuk az egyéni viszonyulás, értékítélet sorait. Ez segíthet bennünket abban, hogy jobban belelássunk Cseke Gábor létérzékelésébe, világlátásába, értékszemléletébe.

Az első körben a kötet írásaiból az egy személyhez/személyiséghez kötődők révén követjük Cseke Gábor hadiösvényeit. Elsőként mindjárt azt, hogy Petőfi Sándor élete és halála kínálta rejtelmekre miként építhetők hipotézisek, kezdeményezhetők kutatások, szöhetők legendák. Egy bizonyos: „Nem is csak költő ő már a szemünkben, hanem jelenség, erkölcs, magatartás, sors. Szimbólum. Irodalmi téma, méghozzá gyakori s hálás.” A legendakeresés körébe tartozik Jókai Mór regényhőse, Fatia Negra is, kinek – „mint alkotó magam sem tudom megmagyarázni, mi az, ami tartósan megfogott a Nopcsa-féle személyiségben” – a nyomába ered, próbál fényt deríteni a rejtélyre. Ugyanez ösvényen találkozhatunk Görgey Artúr nevével, akire Vörösmarty Mihály sütötte rá az áruló lemoshatatlan bélyegét, amelyet a matuzsálemi kort megért hadvezérnek mindvégig el kellett szenvednie. A szerző, az írás záró soraiban, ez esetben is a témán túlmutató, távlatos gondolatot vet fel: „...az áruló jelző osztogatása továbbra is szerencsétlenül mindennapi gyakorlat; vagy legalábbis könnyen kéznél van – nem csak Magyarországon, de Közép-Európában is. A mutogatással, a vétkek másokra hárításával ideig-óráig lehet ugyan hangulatot és pozíciót nyerni, de nem illik sem a békeidőkhöz, sem a demokráciához.” Korban és időben nagyot lép előre, amikor emlékező tanulmányában a volt pályatárs, Matekovich János életét és munkásságát idézi elénk. Sorain átizzik a személyes ismeretségből fakadó kapcsolat melege, az azonos sorsközösségben elviselt, megszenvedett életérzés. Matekovich János idézett sorai – „bizonyos határokon túl a kompromisszum jóvátehetetlenül beszennyez, és kiölhet belőled mindent, amivel csak együtt érsz valamit” – nemcsak az ő áldozatos sorsát idézi, hanem egy kort, amely bilincsbe verte az alkotó szabadságot. Benne is, amint oly sok pályatársában is ott élt az írás felelőssége, mindvégig kereste a becsületes megszólalás lehetőséget, igyekezett feltárni „életünk jelentésszerű konfliktusait”.

Ilyen lehetőséget kínáltak az általa indítványozott Ifjúmunkás Matiné; ilyen lehetőség lett volna számára – ha a cenzúra nem gátolja meg – a drámaírás. Színművének bemutatója „elvetélt szándék” maradt. „Annál nagyobb tünik a veszteség, hogy egy ilyen ígéretes mű annyi évtizeden át gyakorlatilag szellemi karanténba került, a nyilvánosság számára olyan, mintha nem is létezne!” Költői kérdés napjaink színház-igazgatóinak címezve: vajon miért?

Ugyancsak a diktatúra éveire – „a romániai »aranykorszak« kellős közepe” – kötődik a városaink kényszerű metamorfózisát felidéző *Változó valóság* című szociográfiai kötethez fűzött, az általa gerjesztett gondolatkör is. Tömör összegzése: „a kötetbe foglalt írások mindenike a romániai magyarság önismeretéhez kíván hozzáadni egy-egy olyan részletet, amelyben nyoma marad annak a változásnak, ami

sorsában, anyagi és szellemi létfeltételeiben, közérzetében városaink vonzkörében bekövetkezett.” Ennél is tovább lép, még konkrétabb példát idézve: a kolozsvári Hóstát-negyed ledózerolását, annak tragikus következményeit megidéző kötet, valamint az atyhaiak bánási áttelepülése, továbbá a legényszállásokon élők otthonvesztése lelki traumáját feltáró tanulmányok ismertetésével.

A vérbeli újságírószimat minden témában lehetőséget lát. Szemléletes példája ennek a jó száz évvel előbb megjelent *Kincses Kalendárium*, egy, a békeidőkbeli szerelmes úrilány naplója, a párizsi magyar emigráncsorsot felidéző regény, a hatvanas években letöltött katonaidő, Cseh Tamásék bakonyi indiánkalandja, egy lektorálásra ajánlott kötet margójára írott tanulságos gondolatok...

Az időutazás legizgalmasabb momentumai az idősebb nemzedék által megélt/megszenvedett kort idéző, a közelmúlt és a jelenkor történelmi eseményeihez fűződő írások halmaza.

Az indítást – az időrendhez igazodva – a Gavrilo Princip sarajevo-i merénylet felidézése jelenti. Hős volt-e vagy terrorista? – tehetjük fel magunk is a kérdést, amint jeles történészek is, anélkül, hogy általános, „közös európai értelmezés”-t adnának/adhatnának/adhatnánk rá. Ha ők nem, megadják rá a „sorscédulák”, azon személyek, akik – hősök/áldozatok – végigszenvedték a négy éves háború poklát. És nemcsak ők! „...az irodalom színe-java kivétel nélkül megperzselődik a nagy háború bűvöletétől.” Ki így, ki úgy – tehetnénk hozzá. Cseke Gábor írása bőséges szemelvényt nyújt mindkét oldal, különösen a háborút ellenzők, a borzalmakat, szenvedéseket megidézők táborából. Akkor is, azóta is ott lebeg fölöttünk a kérdés: „hol hát a háború igazsága?” Kérdezhettük a második világháború idején s annak befejezése után is. Ez utóbbihoz kötődik az utóbbi borzalmas szegmensét – a zsidóüldözést – tárta a világ elé Anna Frank naplója. „Ki akarta írni magából a rettegést, a bizonytalanságot, a meg nem értést, a beléfojtott dühöt és lázadást, sok-sok tisztulni vágyó zűrzavaros gondolatát és érzelmét.” A második világháború hozadéka volt Erdély kettészakítása. „Észak-Erdély visszatérése” keltette tömegujjongást nemcsak a kor sajtója tükrözte le, hanem a kor magyar íróinak, különösképpen az erdélyiek megszólalásai köszöntötték a visszanyert szabadságot. Cseke Gábor a széllel szembe menő „józanabb hangokat” idézi, a természettudósét, aki szerint a bécsi döntés „megbontotta a régió természetes egységét, a történelem során megszilárdult eggyé forrottságát”.

A nemzetközi események sodrához tartozik a nemzetiségi sors, az erdélyi magyar nemzetiség kiszolgáltatott élete. Irodalmi megjelenítésének lelkünket ma is megbor-zongtató példája Dsida Jenő Psalmus Hungaricus című költeménye, amely átszakította „a sokáig elfojtott indulat gátját”-t, oly emblematikus poéma, melynek „minden sora, vonatkozása, motívuma nem egyszerűen csak szólam, propaganda, hanem a legmélyebben meg szenvedett költő- és embersors.” Nemcsak a Dsida Jenőé, hanem az erdélyi magyarságé is. Másfélszázados irodalma van – Bem József felhívásától kezdődően – annak a törekvésnek, hogy Erdély népeit, különösen annak román és magyar nemzettestét megbékélésre szólította, amint annak a politikai küzdelemnek is, amely ezt a szándékot célozta meg. Mélységesen igaz Cseke Gábor következtetése: „...ha alaposan szétnézünk magunk körül, gyakorlatilag ott állunk,

ahonnan elindultunk. Az elszabadult és visszahulló köveknél.” Az oldást és kötést szorgalmazók közt ott találjuk „a romának nem túl jó, magyarnak nem eléggé magyar” Groza Péter börtönvallomását, a benne megörökített őszinte, bár erélytelen gesztust az erdélyi magyarság felé, aki „kettős kötődésében odáig jutott kultúremberként mutatkozik be, aki a román és magyar nép érdekeivel azonosulva tud és mer pártatlan lenni egy olyan korban, amikor ez a képesség csak nagyon keveseknek adatott meg.” A küzdelem nemcsak „hazai vizeken” folyt. Szász Jánosnak az 1990-et követő esztendőkből a kettő ötvöződött: itthoni törekvéseit – a megbékélést, megismerést, közeledést szolgálni hivatott román és magyar nyelvű lap kiadása – európai, sőt amerikai régiókban is megszéllőztette, híveket, támogatókat keresett jogsérelmeink orvoslására.

Külön kosárba kerülhetnek azok az írások, amelyek a kommunista diktatúrát idézik, annak ikonját, Sztálint és a sztálinizmust, amely zsarnoki diktatúrába sodorták Közép-Európa országait is. A Gazda halála átmenetileg hozott ugyan enyhülést, de béklyóiból csak évtizedek múltán szabadulhattunk. „A letűnt világba óvakodó időutazás” dokumentumok hosszú sora megidézésével értékelheti/tudatosítja bennünk, mai olvasóiban, ama kor természetrajzát. Mindenike azt az elvárást igazolja, hogy „a múlttal nem csupán elvekben kell leszámolni, hanem a lehető legapróbb kérdésekben is”. Elevenen él bennem az a momentum, amikor a darai tanárságom petróleumlámpás éjszakába nyúló estjén olvastam a Nagyvilág című világirodalmi lapban Szoltsenyicin kisregényét, szembesültem a kommunizmus igazi arcával, melynek borzalmaitól engem megkímélt az élet. Az említett és a későbbiekben született sok más alkotás a megismerésen túl a változás vágyát/igényét is magában hordozta, segítette a „föltápaszkodásban”. A múlt század nyolcvanas éveiben érlelődő, a kilencvenes évek fordulópontján támadt európai tavasz fordulópontot jelent a Szovjetunió és a kelet-közép-európai népek/nemzetek körében. Cseke Gábor arra figyelmeztet, hogy ennek volt egy nem kívánatos hozadéka: „A széthullás, a szétfejlődés csak a térség nacionalizmusát korbácsolja fel, az eddigi látszategyetértés egy pillanat alatt elillan, s maradnak a viszály, az elégtételért lihegő bosszúállás szellemei.” S még valami: „a Gazda halott ugyan, de csontkeze, szelleme nem ereszt...”

A kötetben olvasható írások közt találunk olyanokat is, amelyeket a sztálini diktatúra kisugárzásaként, a szembenállás szimbolikus eseményeként tartunk számon. Hazai viszonylatban ilyen volt a Luka-ügy, Magyarország esetében pedig az 1956-os forradalom és szabadságharc, amelynek értelmezésében, méltatásában az irodalom is szerepet vállalt. A tiltás idején visszafogottan, 1990 után nyíltan, a pro és kontra elvek, állásfoglalások, értelmezések ütköztetésével. Egyet érthetünk a szerző ama megállapításával, hogy „a higgadt, valóban elfogulatlan ítékezés még várat magára”. A mélyen megosztott magyar szellemi élet nem garancia arra, hogy erre valamikor is valóban sor kerülhet. Az események értelmezésében a diaszpóra írói, történészei is hallatták, mindmáig hallatják hangjukat. És ebben a kórusban azokra is oda kell figyelni, akik a kommunizmus magyar arcára vetnek fényt. Közéjük tartozik *Vándor Györgyi A rémület éjszakái* című börtönnaplója, amelynek olvasásakor a szabadságba beleszületett nemzedék sem olvashatja – ha ugyan kíváncsi rá – elborzadás nélkül, kérdezve: ilyen embertelenség valóban megtörténhetett? (És az akkori börtönökben

szenvedetteknek, halálra kínozottnak – a hiányzó légköbméterekért, a zsúfoltság vagy a napfényhiány miatt – mely ügyvéd perelt kártérítést?!)

A világra szeizmográfként reagáló szerző figyelmét nem kerülte el korunk leg-égetőbb, legvitatottabb kérdése: a világméretű migráció, melynek hadiösvényein százezrek, milliók keltek/kelnek útra a háborúk elől menekülve vagy egy jobbélet reményében. Írásának műfaji megnevezése: „megközelítési kísérlet (...) napló és jegyzetfüzet formájában”. Vágya pedig: „ha végigolvasnak, és ezalatt egészséges, emberséges gondolataik támadnak”. Invokációként értelmezhetjük azt a megállapítást, miszerint „lassan minden globális, és egyetlen valóság létezik: a bolygó annak minden gondja és kínja, szépsége, múltja és jövője – összeboronálva”. (Ha ez nem tetszik valakinek, kereshet új Amerikát magának – hódítani és kivándorolni.) Mit vizionálhat ez a gondolat? Nyitott a világ, univerzális schengeni övezetként járhatunk-kelhetünk benne minden személyi okmány nélkül? Minek hát a fránya határok, különösen pedig a kerítések? A sorok olvastakor elgondolkozunk azon, hogy mely fogalom-meghatározás világosítja meg számunkra az emigráns és a migráns tartalmát/értelmét?! Hasonlóan gondolkodásba ejtenek a Hargita Népe hasábjain megjelent sorok: „a Nyugatra tartó székely fiatal a nyugati polgár szemében semmivel sem különb az Ázsiából, Afrikából érkezőknél. Ez is, az is bevándorló, jövevény.” Ez az összemosás elfogadhatatlan. Hallott-e valaki arról, hogy székely kivándorló, Nyugaton munkát kereső székely fiatal valamely nagyváros központjában, parkjában sátort emelt volna, nem arra törekedett, hogy integrálódjék, tisztelje az őt el- és befogadó ország törvényét, hogy megtanulja annak nyelvét, tisztelje kultúráját, gépkocsival rontott volna a békés lakosság közé, súlyos életáldozatokat okozva, késsel hadonászva, sebesítve meg járókelőket?! Ők integrálódnak, idővel pedig asszimilálódnak. Ezt megkönnyíti az a tény, hogy azonos kultúrkörből jönnek. Senki sem tagadja azt, hogy az útra kelőket segíteni kell, mint minden rászoruló. Ismeretes, hogy bőséggel akadnak negatív megnyilvánulások, ellenérzések. Akadnak vélt, gerjesztett, de akadnak valós félelmek is. Ám az sem tekinthető mellékesnek, hogy valamely nép félti identitását, félti országa évezredes kultúrkincsének elvesztését. Erről, ennek jogosságáról nem szól e naplójegyzet. Annak az érzését, gondolatszabadságát is tisztelni kell, aki ez elsöprő erejű migránsáradat láttán Európa elrablásának a szándékát vizionálja. Korántsem hasonlítható valamiféle hargitai medvejáráshoz. A gyűlöletkeltés semmiképp sem vezet megoldáshoz, a jelenséggel való megbékéléshez. Ahhoz két megértő fél kell! Láthattuk/láthatjuk: a willkommen-kultur Németországban sem hozott valóban elfogadható, eredményes megoldást. De mi a megoldás? Cseke Gábor témafelvetése, gondolatmenete épp ezt szeretné sürgetni a globalizálódó világban és az emberiség tudatában is.

Kavarognak bennem a gondolatok. Kenyeres pajtásként, pályatársként, hatvanöt esztendőnyi ismeretség alapján hiszem és vallom: Cseke Gábor mindenkor felelős gondolkodó volt, olyan ember, akinek volt bátorsága önhibáival, tévedéseivel is szembe nézni. Hisz „a múlttal nem csupán elviekben kell elszámolni, hanem a lehető legapróbb kérdésekben is”. Ezt, sokaktól eltérően megtette a 2009-ben kiadott Jelentések magamról című önvallomásban, megtette egy, tizenöt évvel előbb megjelent vezércikkében is – Érzékenyek vagyunk –, melyet e kötetében is közzé tett.

Jellemrajzához, személyiség-jegyeihez hozzátartoznak az 1994-ben született írás vallomások sorai. „...a jó szándékok is lehetnek ám tehetetlenek: hullámtörőknek csapódók, a lehetetlenség faláról visszapattanók, önmagukba bicsaklók. Fáj a meg nem értés, a nyilvános beolvasás, ugyanakkor oly könnyen fekszik mindenkinél a sértés, az odamondás szelleme. (...) Mindenki mondja a magáét, s miért is ne, amikor nincs tiltva, hallgattunk eleget, ha kellett, ha nem, nem mérlegeljük eléggé szavaink súlyát, de minek is, hogyha meghalt a cenzúra, egyik szó olyan, mint a másik, elvégre mindenik benne van a szótárban, s különben is, félre a tabukkal, a tilalomfákkal, hát nem ezt akartuk valamikor? Vajon, tudjuk-e még, mit is akartunk?” Lesznek olvasók, akik úgy érzik, hogy e kötet szavainak hullámai nem riadnak vissza a hullámtörőkről, a lehetetlenség falairól, szókimondó szándékának akkor is hangot ad, vállalva annak minden ódiumát. Bizonyára ő sem kívánja, hogy minden szavával, sorával egyet értsünk, de azt is sikernek könyvelheti el, ha a mi gondolkodásunkat is meglódítja.

A címként választott idézetben önkényesen megváltoztatott szó – várost/világot – nem a pontatlanság műve. Szándékos cselekedet, amellyel e kötetek szerzőjének szándékát kívántam érzékeltetni. Azt a szellemi otthonkereső/otthonteremtő, bennünket gazdagító szándékot, amely Cseke Gábor tollát vezette és vezeti ma is..., remélhetőleg még sok éven át.

(*) *Sorsok könyve. Hargita Népe Kiadó, 2016. – Hadiösvények tegnap és ma. Hargita Népe Kiadó, 2018.*

Tanúságtétel a kisebbségi sors „befejezetlen drámájá”-ról

A címbe foglalt „kisebbségi dráma” fogalmának megalkotása Gáll Ernő (1917–2000) nevéhez fűződik. Cseke Péter újabb kötetében(*) találkozunk vele, hivatkozásként az erdélyi magyar értelmiségi sors száz évre visszatekintő fejlődési ívére – a Trianon-szabta kezdetektől napjainkig. E kötet, egy Cseke Péter-trilógia részének – *Borongós ég alatt* (Sajtótörténeti tanulmányok 1980–2014), *A teljesség sóvárgása* (Irodalomtörténeti tanulmányok 1981–2016), *Trianoni hófogságban* (Eszmetörténeti tanulmányok 1918–1945–1990) – tekinthető, amelyet a budapesti Nap Kiadó 2015-ben, 2019-ben, illetve 2020-ban tett közzé, mérhetetlen szolgálatot téve a háromszori erdélyi magyar életkezdés magyarországi megismertetése érdekében, annak hármas megközelítési ösvényein haladva. A tanulmányok keletkezési ideje negyven évet ölel fel, de tematikájában száz esztendőre tekint vissza. Korántsem csak a múlt értékeinek a fölmutatása szándékával – bár az sem hasztalan igyekezet, hisz identitásunk, önismeretünk, felvérteztségünk anélkül félszárnyú madár csupán –, hanem egy, az újságíró, a nemzedékeket nevelő pedagógus, a társadalmi fejlődés menetét kutató és feltáró eszmetörténésznek az 1990-es években indult harmadik magyar életkezdés tapasztalata indíttatásából: „értelmiségi nemzedékek egész sora nőtt fel a totalitarizmus időszakában, hogy nem szerezhettek áthagyományozott ismereteket a két világháború közötti önvédelmi és társadalomépítési tapasztalatokról”.

Az újabb, a hármas tematikai dimenziót kiteljesítő kötet cím – *Trianoni hófogságban* – metaforaként jelzi, hogy a cselekvési tér nem csupán korlátot jelent, hanem a kitörés álma/vágya/akarata, az önmegvalósítás teljességének a lehetőségét. De az elmúlt század erdélyi magyarságának létküzdelme – Cseke Péter írásai megannyi bizonyosság rá! – mégsem volt reménytelen. Mindig voltak olyanok, akik az exodus helyett a helyben maradást, a sorsvállalást, a cselekvést, a küzdelmet, a helytállás éthoszát, az „új értelmű népszolgálat”-ot választották, a nemzettestből való leszakítottágot nemcsak drámaként élték át, hanem fölfedezték benne „a kisebbségi lét ajándékát” (László Dezső), a „sajátosság méltóságá”-t, (Gáll Ernő), a „lehet, mert kell” (Reményik Sándor) létparancsát. A három életkezdés – 1918, 1945, 1990 – más-más politikai, társadalmi körülmények közt bontakozott ki, vívja mindmáig a maga küzdelmét, a befejezetlenség – otthon lenni a szülőföldünkön, hogy azt tiszta szívvel hazánknak nevezhessük – kilátástalansága ellenére. Miként s hogyan? A hitet, a reményt, a küzdés értelmét sugalló alkotásokból nyújtotta erőforrásokból merítve. Idézzük magunk elé Kós Károly kiáltó szavának tette sarkalló üzenetét, Dsida Jenő költeménye, a Psalmus Hungaricus megrázó sorainak hűségre szólító drámai szavait, Farkas Árpád csodálatos versét – *Alagutak a hóban* –, annak hitet, optimizmust szolgáló sorait.

Cseke Péter e sorsküzdelem állomásait, a létküzdelem megannyi formáját és lehetőségeit/cselekvéseit tárja elénk e sok-sok, a mának szóló tanulságokkal szolgáló, az

említett kötetekben s az utóbbi évtizedekben megjelent könyveiben. Tették ezt elődeink olyan államkeretben, amelyben az 1918-as Gyulafehérvári Kiáltvány konkrét jogokat kívánt adni a nemzetiségeknek, amikor a párizsi kisebbségi szerződésben szövegszerűen megfogalmazott előírás – „Románia hozzájárul ahhoz, hogy az erdélyi székely és szász közületeknek a román állam ellenőrzése mellett vallási és tanügyi kérdésekben helyi önkormányzatot engedélyezzen” – mindvégig csupán írott malaszt maradt.

E kötetében is az eseményeknek irányt szabó vezérfonalként van jelen két kiváló személyiség élete és munkássága: a két világháború közötti időszak szellemi vezéregyéniségének tekinthető Jancsó Béla, valamint a „cselekvésképtelen időben”, a „szellemi ellehetetlenüléssel küszködő”, a kisebbségi humánus, kisebbségi etika, erkölcsi felelősség fogalomkörét definiáló Gáll Ernő. Két, egymástól oly sokban különböző élethelyzetben, de azonos eszmék – a megmaradás, az identitásörzés, az alkotó, értékteremtő cselekvés – parancsát követő szándéktól vezérelve. Nyilván: nem csak ők, hisz szolgálatuk, tanításaik maguk köré vonzották, tette serkentették azokat, kiknek gondoldása, eszmevilága az övékével rokon vonásokat hordozott.

A kötet témakibontása, a továbbiakban az idő folyásának medrét követve, időrendben tárja elénk azt a példatárat, mely elvezet bennünket „a szóban forgó korszak tanulságainak megismerésére”.

Elsőként az 1918 után induló paradigmaváltó kezdeményezések felvillantásával. Az új léthelyzetben, az impériumváltás sokkhatásából – „fuldokló némaság feküdt meg a lelkeket” – alig ébredő erdélyi magyarság hangja elsőként a sajtóban nyilatkozott meg: napilapokban, ideig-óráig működő folyóiratokban. Azt követték „az önszerveződő kisebbségi társadalom” fórumai: a Tizenegyek mozgalmától, a helikoni írói munkaközösségen át, a 29-es nemzedék szerveződésétől a Vásárhelyi Találkozóig. E sok irányú, változatos tagozódású közösségek háttérében ott találjuk azokat a személyiségeket – a „korszerű társadalmi tudat kimunkálását” sürgető Jancsó Bélától az „éleslátású vezető értelmiség kinevelését” szorgalmazó László Dezsőig, *Az erdélyi út* című tanulmány írójától, Krenner Miklóstól a *Magunk revízióját* meghirdető Makkai Sándorig... A maga helyét, szerepét, feladatait kereső új nemzedék tájékoztatói pontjait nagyszerű elődök életpéldája, munkássága képezte: „az ifjúságot öneszmélésre készítő Széchenyi István, továbbá Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső erkölcsi parancsolatai, valamint Benedek Elek, Kós Károly és Németh László tanítása. Együtt és külön-külön biztatták őket arra, hogy „nemcsak a kedvező viszonyok okos kiváráásával, hanem – ha a szükség úgy kívánja – kedvezőtlen feltételek közepette is próbálják szűkebb és tágabb közösségük javára fordítani a történelmi erőviszonyokat”.

Ez a törekvésük a nemzedéki és nemzeti közösségépítésben öltött testet, realizálódott. Mindenekelőtt a huszonkilencesek nemzedéke által létrehozott *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat megteremtésében, munkatársi gárdájának toborzásában, az általuk megfogalmazott életstratégiában, amelynek értelmében – Jancsó Béla megfogalmazásában – „csak úgy maradhatunk meg, ha kialakítjuk azt a gondolkodásmódot, és megteremtjük azokat a szervezeti formákat, amelyek önálló államiság nélkül is megtarthatnak szülőföldünkön magyarnak”.

László Dezső ennél is szélesebb, tágasabb kontextusban jelölte ki az előttük álló feladatokat: „a szétszakadt magyar politikai egység helyébe az országhatároktól függetlenül érvényesülő szellemi, lelki magyar egységet kell teremteni”; a későbbiekben hozzátette: „kisebbségi helyzetben csak annak a politikának van létjogosultsága, amelyik a megoldásra váró társadalmi és nemzeti gondokat egyaránt felvállalja”. Eszmerendszerük tengelyében ott találjuk az összmagyarsággal való szellemi, lelki, kulturális egységet, a demokratikusan kiépítendő román–magyar együttélés imperatívuszát, az új államkeret életének, életrendszerének, életlehetőségeinek a megismerését... Az Erdélyi Fiatalok belső egysége azonban hamar megbomlott. A soraikból kivált fiatalok Venczel József és Makkai László kezdeményezésére létrehozzák a *Hitel* című folyóiratot. Közös vonásuk, hogy „mindkét ifjúsági műhely a kisebbségi önmegismerést és önszerveződést akarta életre kelteni”. (Az utóbbi kiadvány történetét Szász István Tas írta meg s gondolja emlékére a Leányfaluban létrehozott emlékhelyen.)

Cseke Péter kötete részletesen ismerteti az Erdélyi Fiatalok közösségének más, kül- és belföldi szervezetekkel kiépített kapcsolatrendszerét. Köztük találjuk a szlovenszkói Sarló diákmozgalmat, mellyel Balogh Edgár révén teremtettek gyümölcsöző kapcsolatot, továbbá a Jancsó Béla által létrehívott kötődést a Szegedi Fiatalok és a budapesti Bartha Miklós Társaság tevékenységéhez, valamint a Bukarestben tanuló erdélyi diákok által a Koós Ferenc Körhöz, a Dimitrie Gusti professzor vezette falumozgalmához.

A napi politikától elhatárolódó, önszerveződő és saját arculatot kialakító közösségek számot vetettek azzal, hogy mily nagy veszteség az anyanyelvi egyetem hiánya, mily sok kérdést vet fel a tudományművelésben kialakult hiátus. Szabó T. Attila figyelmeztető szavai – „nincs az emberiségnek nevelőbb erejű, nemzeti, népi alázatosságra inkább kényszerítő szellemi tevékenysége, mint a tudományos vizsgálódás” – évtizedes adósságra hívják fel a figyelmet, 1939-ben. Ismeretes, hogy az erdélyi magyarság legmagasabb tudományos fóruma, az 1859-ben alapított Erdélyi Múzeum Egyesület tevékenysége is évekig akadályoztatva volt, az erdélyi magyar történelmi egyházak által 1920-ban létrehozott Magyar Tanárképző Intézet alighogy megalakult, betiltották. Az értelmiségnevelés elodázhatatlan feladatát az újraéledő EME, s a huszonkilences nemzedék vállalta fel. Az Erdélyi Fiatalok köré tömörült közösség „a fiatalság öntudatra ébresztését és a magyarság szellemi vezetésére való felkészülését tartotta legelső feladatának”. A Mikó Imre vezette kisebbségjogi szeminárium, a Balázs Ferenc, Debreczeni László és Demeter Béla kezdeményezte faluszemináriumok, a falukutató csoportok létrehozása, a tevékenység beindítása. Eme törekvések szorgalmazásában és irányításában – az előbb említettek mellett – Mikó Imre és Venczel József játszott meghatározó szerepet, hirdelve „az értelmiségi felelősségvállalás nélkülözhetetlenségét”. Ebben a folyamatban megkülönböztetett helyet kapott a tudományművelés, amely „az uralkodó politikai és nemzeti jelszavaktól” mentesen tárja fel Erdély múltját. Erdélyét, amely – Bíró Sándor szavai szerint – külön álló egység: „földrajzi, gazdasági, nemzetiségi, művelődési tényezők teszik történelmileg meghatározott, sajátos értéktartománnyá”. A kutatás feladatait főlvállalók sorából kimagaslik Tavasz Sándor, valamint az EME tudós levéltárosa,

Kelemen Lajos, kinek életútja és életműve Sas Péter irodalomtörténész által az utóbbi években közzétett naplója és levelezése révén vált ismertté a mai olvasók előtt.

A harmincas évek erdélyi magyar közösségei, a napi sürgős teendők mellett, legfontosabb, távlatos feladatuknak tekintették a kisebbségi létstratégia kidolgozását. Jellegként tüzték maguk elé Széchenyi István szavait, aki „a nemzeti önerőben látta meg a nemzeti sors titkát: »ne keressétek határaitokon kívül javatokat és híreket: magatokban hevernek a valódi arany- és ezüstmányák munkátlan, nyitatlan, sőt még a legjobb magyarok előtt is ismeretlenül.«” Legfőbb forrásként a magyar történelem nagyjait tekintették, a klasszikus magasságokba emelkedettekén kívül a kortársnak számítható Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Kós Károly, Makkai Sándor történelem-szemléletével azonosultak. Őket követve, tőlük tanulva rajzolták meg a kisebbségi kérdés „alpvonalai”-t, formálták magukban a románsághoz való viszony erővonalait, hitet téve az együttműködés demokratikus kibontakozásának szükségessége, továbbá a kölcsönösség elve mellett. Meggyőződéssel vallották: „...a másokkal szembeni egyoldalú elfogultság még nem tartott meg senkit, de másfelől a mások értékének az elismerése még nem jelenti saját értékeinknek a megtagadását.” Realitásérzékük jutott arra a felismerésre, hogy „a balkáni hatalomgyakorlás módszereivel szemben a hagyományos erdélyi toleranciára és törvénytiszteletre alapozó kisebbségvédelem semmiféle esélyre nem számíthatott”. (Nem számíthat ma sem!) A demokratikus alapon történő megújulás reményét, közte a székely autonómia gondolata megfeneklett – akkor és mindmáig.

Az ekkor kibontakozott – főleg az Erdélyi Fiatalok és a Hitel köré csoportosultak közt – nemzedéki viták polarizálódása egy időben vált a gyümölcsöző együttműködést hátráltató, fékező jelenséggé, másfelől serkentőleg is hatott, eszmei tisztázódást is eredményezett. Az 1937-ben megszervezett *Vásárhelyi Találkozó* lett volna hivatott megtalálni azt a közös platformot, amelyre Tamási Áron szólított a *Cselekvő erdélyi ifjúság* című írásában. Az erők megosztása, osztódása intő jel volt, káros hatásával mindannyian számoltak. Íme, három példa, melyek Cseke Péter megidézi, máig ható tanulságként: „Az igazi nemzeti egység nem az elvi álláspontok feladásában, hanem megvitatásában és a helyesebb elvek elfogadásában áll.” (A *Vásárhelyi Találkozó dokumentumközlés bevezetője*); „Kisebbségi társadalom még a legszélsőbb individualizmus idején sem engedheti meg tagjainak sem az önző különállást, sem a külön csoportokra tagolódást.” (Albrecht Dezső); „Széchenyi szigorú önvizsgálatára van szükségünk. Önvizsgálatra és belső okos építésre. (Vita Sándor).

A harmincas évek eszmetisztázó, -fölvető vitáiban újra előtérbe került a Duna-konföderáció eszméje. A gyűjtőszikrát Németh László *Magyarok Romániában* című útinaplója pattantotta ki, újólag polarizálta a különböző körökhöz tartozók nézeteit – a bírálattal egy időben jutva el a maguk vallotta nézetek hangoztatásáig. A Duna-konföderáció álomkép maradt, Németh László szép utópiájának eszméltető, tovább gondolásra készítő elmélete, amint a hozzá társított nemzetiségi kérdés becsületes rendezése is. A korabeli vita időtlenségének/időszerűségének jele, hogy a Németh László születési centenárium alkalmával a marosvásárhelyi Mentor Kiadó által újra megjelentett útinapló mai megítélése sem maradt visszhangtalan, a megszólalók/értelmezők új nemzedéke is a reális önismeret szükségességét szorgalmazta. Ugyanez

irányban hatott, hatalmas sajtóvitát gerjesztett Makkai Sándornak a *Magunk revíziója*, a múlt század húszas éveinek létparancsát feszegető kötetével eszmei összefüggésbe hozható *Nem lehet* című írása, amely másfél évtized múltán a kisebbségi lét lehetetlensége fölött tört lándzsát. Nemcsak a maga korában, hanem a közelmúltban is. Talán mondanunk sem kell, hogy a vitaanyag újbóli közreadása (1989), valamint az arról a kilencvenes években generált vita fölvezetése, ismertetése – társszerkesztőként, illetőleg egyénileg – Cseke Péter nevéhez fűződik, mai önismeretünk, identitástudatunk értelmezéséhez segítenek hozzá.

A Nap Kiadónál megjelent kötet címében szereplő három évszám – 1918–1945–1990 – egy fejlődésív koordinátáit, sarokpontjait jelölik. A benne olvasható írások azonban szinte kizárólag az erdélyi magyar életkezdések első szakaszára szorítkoznak, a másik kettőre, 1945-re és 1990-re csak utalásszerűen, közbevetőleg tér ki. „...a második világháború után »újratermelődött« a kisebbségi, illetve nemzetiségi kérdés.” Ismeretes, hogy 1945 után számos pozitív jel – a Bolyai Tudományegyetem létrehozása/megnyitása, a csángóföldi magyar nyelvű oktatás beindítása, a Nemzetiségi Minisztérium létrehozása... örvendetes kezdetet ígért. Azonban a kommunista diktatúra a megszilárdulásával párhuzamosan vontatott vissza mindezeket. A szerző joggal állapítja meg: „a helyzetfelismerés, illetve a helyzetmódosulás tudatosításához, az értelmiség hatékony önvizsgálatához oly nélkülözhetetlen közeg megteremtésére pedig, úgy tűnt, semmi esélyünk.” „Mégis voltak bátrak, akik mertek.” Meghatározó volt Gáll Ernőnek a kisebbségi létsorsot vizsgáló tanulmányainak közzlése, a sajátosság méltósága szintagma megfogalmazása, a korabeli írók és publicisták rejtett vagy nyílt bátor kiállásai. A nyolcvanas években napvilágot látott *Ellenpontok* című szemizdat lap megjelentetése és terjesztése, a *Limes Kör* létrehozása, a második szemizdat kiadvány, a *Kiáltó Szó* jelezte: a mélyben forrong valami, ami előkészíti egy jobb kor eljövételét.

A harmadik életkezdés – 1990 – új léthelyzetének feltárásával adós marad a kötet. Egy dolgot az utóbbi harminc évben biztosan megtapasztalhattunk: Trianon hófogsága – kisebbségi sorsunk javulásának még a reménye is jegelve van, nemzetiségi jogainknak még a fölvetése is ellenséges falba ütközik, kiváltja a többségi – román, szlovák, szerb, ukrán – nemzet ádáz szembenállását. Az időbeni távlat rövidsége/hiánya okozná, hogy Cseke Péter nem vállalkozik ennek a feldolgozására? Reméljük, egyszer erre is sor kerül!

(*) Cseke Péter: *Trianoni hófogságban 1918–1945–1990. Eszmetörténeti tanulmányok.* Nap Kiadó, 2020.

...és visszatérőben a MŰ

„...a könyveknek is megvan a sorsa”

Most, hogy kezembe vehettem Vonház István: *A Szatmár vármegyei német telepítés* című, rendkívüli jelentőségű monográfiájának harmadik kiadását(*), a késő római irodalom jeles alkotója, Terentius Maurus szavai jutnak eszembe: „(Pro captu lectoris) habent sua fata libelli”. Az olvasó emlékezetében, valószínű, hogy csak a mottóként idézett szavak jönnek elő, holott az előtte, zárójelben szereplő rész is igen fontos dologra hívja fel a figyelmet: arra, hogy mi is határozza meg a könyvek sorsát? Pro captu lectoris, azaz az olvasók fejében meglévő képesség, fogadókészség, igény. És hozzátehetjük: egyfelől az alkotó szándéka, a téma iránti elkötelezettsége, másfelől az alkotás utóéletének tovább folytatása, az olvasói igényt felismerő, az új s új kiadásokat finanszírozó mecénások áldozata által.

Elmondhatjuk, hogy Vonház István monográfiája esetében mindhárom tényező szerencsés találkozásáról adhatunk számot:

1. Elsődlegesen az alkotóról, a mezőpetri születésű dr. Vonház István egyetemi tanárról, aki nemzetisége iránti elkötelezettségből, anyanyelve iránti szeretetéből fakadóan kereste fel és találta meg azt a vidéket – Württemberg –, ahonnan Szatmár megyei ősei kivándoroltak; írta meg 1914-ben *A szatmármegyei német telepítés* című munkáját, amelyet könyv alakban 1931-ben adott ki, Pécsen. Bevezetőjében utal a kötet megírásának indítékára: „a szatmármegyei német nyelvjárás tanulmányozása indított arra, hogy kutassam azt a területet, ahonnan ezeknek a németeknek az ősei kivándoroltak (...) a Duna és a Bodeni-tó közt fekvő ú.n. felsősváb területről (Oberschwaben) származnak.” Kutatását, történeti/levéltári adatokra támaszkodva, kiterjesztette a gróf Károlyi Sándor által letelepített nemzetrész későbbi sorsára, életének alakulására, az általuk élettől és magasabb szintű gazdálkodási kultúrával telített régióra. A monográfia és a tudományos igényű és alaposan összeállított igen részletes okmánytár a szatmári svábok néven önállósult, identitását mindmáig híven őrző közösség életsorsának hű tükré lett, alapvetően meghatározta a szatmári svábok nemzettudatának tovább élését.

2. Évtizedek múltán Vonház István kötete kevesek tulajdona, könyvritkaság lett. Ezt kívánta pótolni/orvosolni az ugyancsak mezőpetri születésű, de már a németországi Bubesheim plébánosaként szolgáló Merli Rudolf, amikor 1997-ben, a nagy előd iránti tisztelet és megbecsülés, az őseihez való ragaszkodás jeleként, magánkiadásban, változatlan formában megjelentette a monográfiát. Nem hallgathatunk arról, hogy míg az első kiadás egy fejlődőben levő, nyelvét és hagyományait híven őrző közösségnek és közönségről szólt, a reprint-kiadás egy sorsában megtörtetett – háborúk által megtizedelt, deportálásokkal tragikusan sújtott, a hatvanas évektől kezdődött kivándorlásoktól vérszesen megapasztott –, az időközben bekövetkezett nyelvváltás révén, többségében ungardeutschá váló közösség lelki megerősítését kívánta szolgálni,

eredettudatát erősíteni, a hagyományait ápolni, tudatosítani az itt maradottakban s azokban is, akik repatriálás címén elhagyták szülőföldjüket, visszatértek az őket kibocsátó őshazába, ahol, maguk és utódaik Stefan Koch tanító fordításában ismerkedhetnek mindazzal, olvashatnak mindarról, amit maguk mögött hagytak.

3. Vonház István könyve sorsának újabb állomása a harmadik kiadás, amely újabb mecénás anyagi áldozatának köszönhetően a könyvespolcunkra kerülhet. Kiadóját, a Nagykárolyban született Blaskó Istvánt, a nagybányai Electro Sistem kft igazgató-tulajdonosát kettős indíték vezérelte. Egyfelől, az édesanyja emléke iránti tisztelet, a svábsághoz fűződő családi, származásbeli kötelék. A mérki születésű Mézinger Erzsébet nagykárolyi lakosként, 19 éves korában, a malenkij robotra elhurcoltak sorában három évig szenvedett szovjet munkatáborokban. Az érzelmi kötődés, e sokat szenvedett nemzetiség iránti tisztelet mellett, adott volt egy újabb indíték: az üzletfelekkel, az ismeretségi körben lévőkkel – különösképpen a románokkal (és nemcsak velük!) – folytatott beszélgetések során azt tapasztalta, hogy ez irányú tudásuk igen hiányos, sok esetben a nullával egyenlő. Ezért született meg az az elhatározás, hogy a Vonház István által írott kötet történeti anyagát egybe fűzve, mindkét nyelven közreadja, megjelentesse.

A kiadás előszava kihangsúlyozza, hogy „a Szatmár megyei sváb falvak élő példája Románia sokszínű kulturális örökségének. (...) A svábok gazdag hagyományvilága, népszokásai, munkaszelleme, rendezett és pontos életvitele, hatékony gazdálkodásukat biztosító találékonysága messze vidékre eljuttatta hírnevüket, azon közösségét, amely sokrétű virágzó térséget alakított ki észak-kelet Erdélyben. (...) A kötet kommunikációs eszköz, mely útján megismerhetjük és megtanulhatjuk tisztelni mindazt, ami egy értékes kulturális örökséget képvisel és képviselt az idők folyamán.”

A mostani kötet – könyvterv és tördelés: Pinter Visual – tartalmában kevesebb és több is annál, amit az előző kiadásokban olvashattunk.

Mitől kevesebb? Elmaradt belőle a Vonház István által összeállított Okmánytár – 197, a letelepítésekkel kapcsolatos levél és dokumentum, valamint a Családi névtár –, amely felbecsülhetetlen segítség a későbbi helytörténeti és családfa-kutatóknak.

Mitől több? Ama szándék megvalósításával, hogy – Csákay Zoltán fordításában – közreadja, a román olvasók és történészek számára hozzáférhetővé tegye, megelevenítse azt a „sokszínű kulturális örökséget”, amivel a szatmári svábok járultak/járulnak hozzá a régió, Erdély és Románia mai szellemi arculatának gazdagításához. Remélni szeretnénk, hogy e föl vállalt szolgálat révén ráléphetünk arra az ösvényre, amelyet Németh László aforizmává nemesedett gondolata jelölt ki a szomszédos népek – „tejtestvérek” – sorsközössége kiteljesítésére: „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet”.

A mai, sok szempontból értékvesztő, szellemi és erkölcsi válságban levő korban különösen fontos, hogy ne feledjük gyökereinket; a nacionalizmus fel-felizzó árama ellenében a közös sors elfogadásával és egymás tiszteletében, a közösen – egymás mellett és nem egymás ellenében! – vállaljuk fel, semmiképp se feledjük azt, ami a mienk; tiszteljük és kölcsönösen becsüljük azt, ami másé. Ebben segíti a ma élőket és az utánunk jövőket is ez a kötet. Hinni szeretnénk, hisszük, hogy az elvetett mag jó talajba hull!

A kötetből megismerhető történelmi folyamat évtizedeket ölel fel. Gróf Károlyi Sándor nem csupán egy háborúk, járványok okozta/előidézte népességfogyást állított meg, hanem, azzal egy időben, egy új kultúrát honosított meg, új perspektívát nyitott Szatmár vármegye gazdasági fejlődése előtt. Vonház István az oknyomozó történész alaposágával rajzolja meg azt a XVIII. századot átfogó folyamatot, annak egymásra épülő, egymást kiegészítő szakaszait, közösséget és embert próbáló eseményeit. Szemünk előtt tárul fel Krasznabéltek, Kaplony, Erdőd, Mezőpetri, Nagykároly betelepítésének folyamata, a helységek arculatának változása, gazdagodása. A folytatás – mint tóba dobott kő nyomán támadó hullámgyűrűk terjedése – új s új helységeket ölel fel: Krasznaterebes, Mezőpetri, Királydaróc, Túrterebe... Szólnunk kell, említést kell tennünk a kötetben olvasható azon helységekről is, amelyek – Krasznasándorfalu, Szokond, Alsóhomoród, Színfalu, Barlafalu – sváb lakossága szinte teljességgel kivándorolt, visszatért az őshazába. De mindenik helységben ott maradt az építészeti örökség – sajátos beosztású sváb házak, tágas csűrök, templomok –, amely a letűnt időkre utal. Joggal merül fel bennünk a kérdés: a gazdasági, szellemi elszegényedés folyamata ugyan hová vezet? A veszteség nemcsak a lélekszámában apadó falvaké, hanem mindannyiunké, akik e tájat szülőföldünknek tekintjük. Közös érdekünk, hogy a múlt tanulságaiból – életakaratóból, küzdőszelleméből, hagyományából, gazdálkodási kultúrájából, tárgyi és szellemi örökségéből – együtt és külön-külön is, erőt és biztatást nyerjünk jövőnk építéséhez!

A kötet értékét növeli a sváb falvak a történelmi, építészeti, néprajzi vonatkozású örökséget hivatott szemléltetni, érzékeltetni kívánó képanyag.

...és visszatérőben a MŰ – mondhatjuk dr. Vonház István alkotásáról, amit újra kézbe vehetünk. Az igaz értékeket nem fedheti, nem takarhatja el a feledés homálya. Szükségünk van rájuk! Önismeretünknek, önmagunk megőrzésének tartozunk azzal, hogy múltunkat ismerjük. E kötet is újabb jelképes téglát a spirituális építkezés, megmaradás bástyatornyában.

(*) Vonház István: *Colonizarea germană în comitatul Satu Mare – A Szatmár vármegyei német telepítés. Publicat de Stefan Blaskó – Kiadva Blaskó István által. Baia Mare, 2019 – Nagybánya, 2019.*

„A szenvedés is a nemzeti örökség egy formája”

„Ha ti kitartotok tanításom mellett, valóban tanítványaim vagytok, megismeritek az igazságot és az igazság szabaddá tesz titeket.”

(János 8:31-33)

Írásunk jeligéjét nem mi választottuk, hanem egy megrázó, rettentő korszakot idéző, szenvedésektől terhes, súlyos időkre emlékeztető könyv(*) szerzői sugallták. Benne a történelem golgotás léttörténeteiből kiragadott, de tőlünk csupán karnyújtásnyira levő, alig hat évet felölelő időkeretbe foglalt szenvedéstörténet ölt testet, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az igazság föltárása, megismerése hozzásegít, szabaddá tesz bennünket, hogy méltó módon emlékezzünk és emlékeztessünk a poklok poklára, arra, amivé a máramarosszigeti börtönt a kommunista diktatúra tette.

Az 1896–1897-es években épült fegyintézet egy volt a sok közül: a köztörvényes bűnözők elszigetelését, a társadalom nyugalmanak, békéjének megóvását szolgálta. Ha az marad, manapság senki sem beszélne, senki sem tudna róla. De 1945 után bekövetkezett Románia történetének leggyászosabb korszaka, amelyben az 1947 és 1955 között a politikai okokból, koncepciók perék vagy csupán belügyminisztériumi rendelkezések áldozataivá lettek „elkülönítő és elszigetelő” helye, „sajátságos fegyházintézete”, az ide hurcoltak kálváriája: miniszterelnökök, demokratikus pártok elnökei, a Román Nemzeti Bank kormányzói, volt miniszterek és államtitkárok, történelmi egyházak főpapjai és papjai, a beszolgáltatásokkal és a kollektivizálással szembemenők, a diktatúrával szembehelyezkedő értelmiség... lett „lakója” az itteni celláknak, közülük sokan itt lelték halálukat, földi maradványaik ma is a máramarosszigeti szegények temetőjében, ismeretlen sírokban nyugszanak.

Az itt szenvedők túlélői a kegyetlen bánásmódon túlmenően, szenvedésük stációi közül hármat emeltek ki: „éhség, hideg és elzártság” volt az, ami minden kint felülírt. A betegségben szenvedőkre adott orvosi válasz: „A gyógyszerek hasztalanok, hagyjuk, a természet hadd dolgozzék.” A természet? Mily álságos vélekedés! Ez okozta a nagyarányú halandóságot: „1950 májusa és 1955 júliusa közötti időszakban megközelítőleg 200 személyiség közül 53, azaz több mint a negyede meghalt”.

A máramarosszigeti börtön ajtajára 1977-ben végleg lakat került, bezárták. Az 1989-es politikai fordulatot, a kommunizmus bukását követően kelt új életre, 1993-ban. Ana Blandiana és Romulus Rusan kezdeményezésére, a Polgári Akadémia Alapítvány a saját kezelésébe vette az egykori fegyházat, benne hozta létre, alkotta meg – a világon elsőként – a Kommunizmus Áldozatainak és az Ellenállás Emlékközpontját. A projekt az Európa Tanács égisze alatt valósult meg.

Ana Blandiana utal arra, miszerint „a szenvedés is a nemzeti örökség egy formája”, amiről megfeledkeznünk nem szabad. Az emlékmúzeum megalkotóit kettős szándék vezérelte: „...a kommunista elnyomásnak szentelt múzeum létrehozásának ötlete az

áldozatok szempontjából nemcsak egy titkos törvényekkel és okkult létesítményekkel rendelkező társadalom működési mechanizmusainak feltárása céljából született meg, hanem inkább az új generációk számára, a múlt felfedezése által, a jelen maradványainak felismeréséért jött létre. A kollektív emlékezet rekonstrukciója számunkra nemcsak a múlt egy feltárási eszköze volt, hanem a megértésé és a jövő alakításáé.”

Romulus Rusan tanulmánya megrendítő és bőséges adattárra alapozva vezet végig bennünket a szenvedés stációin. Alapvetése: „a kommunizmus (...) nem volt más, mint az elnyomás”, amely, szovjet mintára, „bevezette a testi és szellemi gyilkosságot, mint saját életben maradásának taktikai eszközét” Kíméletlen, egyenlőtlen harc volt a társadalomra rátelepedő hatalom és az általa ellenségnek minősített, tehetetlen és kiszolgáltatott társadalmi rétegek, személyek között, a pribék és az áldozat között. És sorra jöttek/kerültek „a háborús bűnösök és az ország katasztrófájának felelősei”, „a fasizmussal vádolt történelmi pártok, katonák, tisztségviselők”, „az imperializmus javára kémkedők”, „az ellenzéki pártok tagjai, szimpatizánsai”, „gazdasági bűnelkövetők, szabotőrök”, „történelmi egyházak papjai”, „az egészségtelen szociális származásúak”. Megtorlandó véteknek számított „a munkásosztály elleni tevékenység”, „a feljelentés elmulasztása”... A hatalom megfogalmazta „bűnlajstrom” sora hosszú, nagyon hosszú volt, a terror áldozatai tízezres nagyságrendben kerültek börtönbe, kényszermunkatáborba, ítélettel vagy anélkül. És nem volt elég az éhség, a hideg, az elszigeteltség! Mindennapos volt a megalázás, a kínzás, a verés. Széles rendet vágott, aratott a halál. Csupán Máramarosszigeten névtelen sírban nyugvók százai közt négy püspök, miniszterelnökök, miniszterek, államtitkárok, tudósok, a szellemi élet jelesei „gyarapítják” a kommunista rendszer mártírjainak táborát. És Máramarossziget korántsem maradt a szenvedés „szigete”! A sorba oda kíváncsoznak a börtönhálózat többi gyászos emlékü helyei: Nagyenyed, Szamosújvár, Pitești, Râmnicu Sărat, a Duna-Fekete-tengeri csatorna... A szenvedés krónikájának része volt a kitelepítettek tízezreinek sorsa, az otthonaikból elüldözöttek, „kötelező lakhely”-re hurcoltak ezrei. Újabb és újabb terrorhullámok voltak hivatottak a leszámolásra, a megfélemlítésre. A hatalomnak azonban meg kellett tapasztalnia, hogy a társadalom mélyén tovább élt a szabadságvágy. A tiltakozások lángja lobbant fel a Zsíl-völgyi bányászok 1977-es, a brassói munkásság 1987-es megmozdulásában, a másként gondolkodók mind bátrabb megnyilatkozásaiban. És eljött a leszámolás órája is: 1989.

A máramarosszigeti börtön ma „60 teremből álló múzeum a kommunizmussal szembeni ellenállás áldozatainak emlékére szentelt emlékközpont, (...) ahol a látogató megkapja a szükséges adatokat annak érdekében, hogy megértse ezen történelmi időszak összetettségét és drámaiságát, az 50 évig tartó kommunista rendszerbeli Romániában és a többi kelet-európai államion belül”. És nemcsak a tárgyi bizonyítékok képében, hanem a zord falak sugallta, testet/lelket sorvasztó kisugárzásba. Az ide látogatók – kutatók vagy turisták – szemléletes, érzékletes képet kapnak egy embertelen, elnyomó rendszer természetrajzáról. A tematikus termek – térképek terme, a pitești-jelenség, a püspökök terme, a magyarországi 56-os forradalom, nők a börtönben, emlékező és imahely, börtönök Romániája... – egy időben lokális és országos jellegűek, szemléletes, megrázó vizuális dokumentumai annak a kornak, amelynek korifeusai nem átallozták azt a világ legtökéletesebb rendszerének nevezni.

Máramarossziget gyönyörű természeti környezetben fekvő, gazdag történelmi és szellemi múlttal rendelkező város, különböző nyelvű népek és kultúrák találkozó helye. A Kommunizmus és az Ellenállás Áldozatai Emlékközpontjának létrejötte a várost nemzetközi viszonylatban is ismertté tette, amely az Elie Wiesel-házzal szentesíti „a két, XX. századot megbélyegző totalitarizmust – az emberiség történetében előzmény nélküli bűncselekményekért felelős fasizmust és kommunizmust”.

A dokumentumkötet fotóanyaga a szövegekkel összhangban, azt kiegészítve és gazdagítva, a vizuális látvány eszközével segíti a múlt megismerésére törekvőket. A nagybányai Pinter Visual könyvterve, a budapesti Prime Rate nyomda igényes munkája alapvetően hozzájárult ahhoz, hogy a Electro Sistem 2019-es albuma méltó folytatása legyen az eddigieknek.

(*) Az emlékezés mint igazságszolgáltatás A Máramarosszigeti Emlékközpont, a romániai kommunista megtorlás története. A kiadvány támogatója: Electro Sistem; Felelős kiadó: Blaskó István. Nagybánya, 2019.

Évszázadok a Rozsálybérc fényében és árnyékában

*„Még nyílnak a völgyben a kerti virágok,
Még zöldel a nyárfa az ablak előtt,
De látod amottan a téli világot?
Már hó takarja el a bérci tetőt.”*

(Petőfi Sándor)

Ugyan miként is kerülnek, mottóként, Petőfi Sándor örökszép versének kezdősorai Heinrich Ferenc katolikus pap helytörténeti kötete elé? – kérdezheti az olvasó. A magyarázat mondhatnánk, kézenfekvő: a koltói Teleki-kastély erkélyéről megpillantott bérci tetőt a Nagybánya fölé magasodó Rozsály fémjelzi, melynek lábánál fekszik az a helység, Fernezely – ma Nagybánya egyik periferikus városnegyede –, ahol a kötet írója immár 45 éve plébánosként szolgálja hívei apadó közösségét.

Heinrich Ferenc az építő, egyházközségét gyarapító szolgálattevő lelkészek sorába tartozik. Templomokat, plébániákat épített, papi hivatásokat ébresztett és indított útjukra, s amint lehetőség adódott, sajtóapostolként is hirdette Isten igéjét, kötetek sorában adta közre elmélkedéseit – hívei és olvasói lelki épülésére, örömére. E kötete(*) „kilép” a sorból: az egykor önálló község – Fernezely – és a helység katolikus közösségeinek, a máter és a filia monográfiája megírására vállalkozott, segítve/táplálva a szülőföldhöz kötődést, az önismeret, az egyházhűség megtartó forrásait. Bevallott célja, hogy e kötet által „nemcsak a mai generáció, a mai fernezelyiek és innen elköltözöttek halljanak valamit szülőföldjükéről, hanem az utókor is.” Benne és általa kitűnik, igazolást nyer, hogy a világi és egyházi történelem mily szorosan egybefonódik, egymást kiegészítve jeleníti meg az évszázadok menetét, erővonalait – II. Géza király idején történt telepítésekétől, napjainkig. „Lapjain megelevenednek, tovább élnek azok, akik már kihaltak, illetve eltűnően vannak – szászok, szlovákok, lengyelek és magyarok.” Könyvét a szerző, nem tekinti tudományos munkának, csupán „helytörténeti olvasmányak”, amely mozaikszerűen, filmkockák egymás mellé helyezésével, egymást követő felsorakoztatásával pergeti az eseményeket. Vezérfonala, összekötő eleme a múltó idő, a Rozsálybérc pedig a kellő magaslát, ahonnan rálátás nyílik az ezernyi titkot rejtő tájra.

A kötet három alegységre tagolódik: a történeti rész írásakor segítségül hívta és fölhasználta néhai Sipos Ferenc – „szerény, jószívű (...) olykor bátor” – szatmári ordinárius kutatásainak adatait; a másodikban az elődei és általa vezetett/írott Historia Domus – a legértékesebb forrás – alapján bontakoztatja ki a plébániai közösségek életének alakulását, erővonalait; a harmadikban fekete/fehér fotók elevenítik meg az utóbbi évtizedek történéseit, eseményeit, az életfolyamat tárgyi és személyes emlékeit.

Fernezely története, eddigi ismereteink szerint, az 1141-ben II. Géza magyar király telepítésével vette kezdetét, amikor szász telepesek jöttek Nagybányára és környékére a gazdag erdő- és altalajkincs kitermelésére, értékesítésére. Az egymást követő századok eseménysora mind-mind ehhez kötődik, elsősorban az ércolvasztáshoz, a kohászathoz; örömei és gondjai egyaránt ebből fakadnak. Sikerek és megtorpanások, tatárdúlás és súlyos járványok jelzik a történelem útjait. Kemencében, a patakok által működtetett zúzóművekben kinyert színporból nyerik ki a nemes fémeket. Később a környékbeli bányakitermeléseket is: Erzsébetbányáról, Kapnikbányáról, Felsőbányáról drótkötélpálya szállítja olvasztókemencébe a nyersanyagot. Az itt alkalmazott elavult technológia, a környezetvédelmi előírások teljes mellőzése tette, hogy Nagybánya, Kiskapus után, az ország második legszennyezettebb városa legyen. A kohók leállása ezt az állapotot megszüntette. De ez azzal is járt, hogy az helybeli lakosság létalapja is megrendüljön, alvó várossá váljon, elinduljon a lejtőn, a hanyatlás útján.

A szerző, a monográfiák tematikus tagolódását követve teret szakít a természetföldrajzi leírásokra is: az állat- és növényvilág ismertetésére, a helységet körülölelő hegyek, a völgyekben lecsorgó patakok névanyagának felsorolására, természeti jelenségek, időjárási viszontagságok, a lakosságot megtizedelő járványok és éhínségekkel sújtott esztendőket fölemlítésére, világi és vallásos hagyományok és a népi hiedelemvilág felidézésére, a településnevek változásának követésére, a lakosság nemzetiségű összetételnek szemléltetésére.

A kötet törzsanyaga a fernezelyi plébánia/plébániák történetét tárja elénk. A katolikus restaurációt követően írott *Historia Domus* jelenti a követett irányvonalat, belehelyezve azt az általános egyházfejlődés keretébe, különösképpen a Szatmári Római Katolikus Egyházmegye 1804-ben történt megalakítását követő eseménysorba. A hitbeli kibontakozás nem szakítható, nem különíthető el a település történetétől. Ez magyarázza azt, hogy említést kell tenni a Zsidova völgyében, a Felső-kohónál, az Alsó-kohónál épült kápolnákról, az első, 1905-ben megáldott Szent Erzsébet tiszteletére szentelt kőtemplomról, az 1977-ben emelt új templomról; ide tartozik az előbb plébániaként működő, ma már filiaként számon tartott felsőfernezelyi Sárlos Boldogasszony templom, amelyben ma már román nyelvű pasztoráció folyik.

Fernezely 1790-ben lett önálló plébánia. Heinrich Ferenc felsorolja mindazon plébánosok nevét, akik a több mint két évszázad alatt itt szolgáltak, köztük Szögyény Lajost, aki huszonnégy, Jónucz Pált, aki negyven évig pasztorálta a helybeli híveket. A sort – valószínűleg véglegesen – Heinrich Ferenc zárja: őt a szatmári ordinárius immár negyvenöt éve rendelte az itteni hívek lelki gondozására.

Igen sokatmondóak azok az adatok, melyek a helybeli katolikus iskola történetére vonatkoznak, amely a plébánia alakításig, 1790-ig vezethető vissza. Az első csapást, amely e folyamatot megszakította, 1926-ban mérték rá: hatalmi szóval bezárták. Az állami iskola magyar tagozata 1980-ban szűnt meg. Külső ok az 1918-as impériumváltás, majd a kommunista diktatúra idején kicsúcsosodó elrománosító politika; belső ok: a magyar szülők hanyagsága, önfeladása, amikor is tiszta magyar családok gyermekeiket a későbbi „érvényesülés” szivárványos csábítására román iskolába íratják. Ehhez társul, úgymond kegyelemdőfésként, a vegyes házasság térhódítása. Következmény: 2000-ben a gyermekek java része már nem beszél magyarul. Fontos

történeti adalék a hívek számának alakulását követő statisztika, 1820-tól követően, valamint a hívek foglalkozási adatolása: kohónagyok, kohómesterek, érckémlők, kohóellenőrök, ércmérnökök, szénmérnökök, kohóőrök, kohókovácsok; főerdőmesterek, erdőmesterek, erdősfárok, főerdészek, erdészek, erdőírnokok, erdőgyakornokok, erdőőrök... mára jórészt kihaltak, megszűntnek tekinthető mesterségek, hivatások.

Az egyházi élet, mindennek ellenére, biztató jeleket mutathatott fel. Templomépítés, illetve -bővítés jelezte, hogy mind a máterben, mind a filiában igény van a hit gyakorlására, és ezért képesek voltak áldozatot is hozni, a megépült/korszerűsített létesítmények felavatása mindenkor valóságos népünnepélyé magasztosult. Azt is el kell mondanunk, hogy a legzordabb időkben is megtalálták azokat a helyi és központi személyeket, akik ellenszélben is segítettek nekik.

Így érkezett el 1989, a változás éve Fernezelyen – pontosabban a megyeszékhely, Nagybánya periferiáján, egy erejében fogyatkozó, nemzeti és nyelvi identitásában megrokkant, a nyelv váltás traumájában élő közösségre köszöntött rá. Az volt/lett a kérdés, hogy lehetséges-e gátat vetni a megindult erodálási folyamatnak: a beolvadásnak, a nyelv váltásnak/-vesztésnek, az elvándorlásnak? Továbbá az, hogy mit tehet ennek érdekében az egyházközség? A cselekvő emberek hosszú névsora jelzi, hogy a plébánosnak sikerült maga köré gyűjtenie, maga mellé állítania azokat, akik számára fontos volt a zavartalan hitélet tárgyi feltételeinek a biztosítása: a szükséges renoválások, felújítások sikeres lefolytatása.

E fejezet utolsó alcíme sokat sejtető kérdést tartalmaz: *A jelen siralmas, mit hoz a jövő?* Erdély szórványmagyarságának a sorsa tételeződik benne: apadás számban és lélekben egyaránt. 1928-ban még német misére is volt igény. „Volt. Nem sokára ezt mondhatjuk el a magyar miséről is: VOLT.” – olvashatjuk Heinrich Ferenc keserű kifakadását. Mégis, adott egy fix pont, ami életünk vezérfonalaként áll előttünk: „A világ állandóan változik, de a kereszt marad! Ez marad a mi reménységünk is! Amint a Rozsálybérc is, mely napsugaras arcával a lábánál fekvő helysége tekint.

A kötet harmadik blokkja fekete/fehér fényképekkel illusztrálja, szemlélteti mindazt, ami két-három emberöltőnyi időben, a helységben és hitéletében végbement, épült, létrejött, gyarapodott.

Aki a könyvek világában él, tudja, hogy a nyomda ördöge nem alszik, még a legjobb szándék megvalósulásban is megjelenik. E kötetre is ráfért volna egy kis exorcizmus, hogy köntösében is szebb arcát mutassa felénk. Ennek ellenére is mondjuk: Heinrich Ferenc kötete beépül katolikus egyházunk sorstörténetét felmutató dokumentumok sorába.

(*) *Heinrich Ferenc: Évszázadok a Rozsálybérc fényében és árnyékában (Fernezely monográfiája) 1142–2020. A nagybányai Árpád-házi Szent Erzsébet Római Katolikus plébániai közösség kiadása, Nagybánya, 2020.*

Egy kezdeményezés, amelyből hagyomány teremtődött

Az Electro Sistem egyike Nagybánya prosperáló ipari vállalatainak, része annak az újkori kibontakozásnak, melynek ösvényét magáncégek sokasága szélesbítette forgalmas országúttá. Létrehozása és fellendítése Blaskó István nevéhez fűződik, aki kiváló üzleti érzéssel és szakmai tudással teremtette meg, építette ki kapcsolatait országon belül és nemzetközi viszonylatban is.

Általános szokás, hogy a cégek évente találkozót szerveznek üzletfeleikkel – beszállítóikkal és vevőikkel –, személyessé téve azt, ami a kapcsolatépítés számháalmazain/kimutatásain túlmenően a kölcsönös megismerést szolgálja, fehér asztal köré ültetve azokat, akik – a cég profiljához kötődő szóképpel élve – az Electro Sistem áramkörébe kapcsolódva, kölcsönös érdekre alapozva, profitra váltják azt, amit az adás/vétel lehetősége kínál számukra.

Blaskó István, jó évtizeddel előbb, eltöprengett azon, miként is tehetné még emlékezetesebbé e találkozásokat, hogy az ott jelen levők ne csak egy szép, együtt töltött nap emlékével és ígéretével térjenek haza, hanem valami olyan többlettel, amely tágabb rálátást biztosít a cég létének és működésének tárgyi és kulturális univerzumára. Ő, aki az évek során oly sok nagybányai jó ügy anyagi támogatásában jeleskedett, elhatározta, hogy évente egy-egy művészi kivitelezésű, Nagybányához és környékéhez szorosan kötődő albummal lepi meg az évi üzleti találkozóra meghívott vendégeit. A megvalósításához megnyerte, tette készre, munkára szólította a nagybányai művészvilág és tudományos kutató intézetek/intézmények jeles képviselőit. Pintér Zsolt személyében és vállalatában olyan partnert nyert, aki/amely a végtermék míves tipográfiai kivitelezését garantálta. A tudományos igényeket biztosító/kielégítő háromnyelvű – román, magyar, angol – szöveg, a rendkívüli figyelemmel kiválogatott képi dokumentumanyag, reprodukció és művészfotók révén, neves budapesti vállalatok bevonásával kivitelezett kiadványként eleve sikert ígért.

Nagybányáról lévén szó, mi sem természetesebb, hogy az első album – *Nagybánya képekben* (2009) – a híres festőtelep múltját idéző album Véső Ágoston Munkácsydíjas festőművész ajánlásával indult útjára.

Kiváló kezdeményezés – kelt szárnyra a hír. Aztán – a következetesség szép példaként – évente jött a folytatás, amely hagyománnyá érett, mígnem az elmúlt télen kezünkbe vehettük a 10. kötetet: *Hagyományok és identitások* (2018), amely három néprajzi vonatkozású tájegység – Bányavidék, Kővárvidék, Láposvidék – leírásával ismertet meg, különös tekintettel a néphagyományok és -szokások ismertetésére.

De ne siessünk előre. A szép sorozat mindenképp megérdemli, hogy a legfrissebb kötet bemutatása előtt szóljunk a közbeesőkről.

Az első album sikere, a festőtelep gazdag múltja szükségképpen „követelte” a témához való visszatérést, más szemszögből, más időtérben teljesítse ki a témát: az első kötet szerzői – Boros Judit, Szűcs György és Nicolae Suciú – mellé a *Genius*

Loci (2014) tanulmányait Murádin Jenő és Szűcs György szignálta. Az 1945-től napjainkig kibontakozó képzőművészeti életet bemutató album – *Hagyományok és folytonosság* (2015) szövegeit Véső Ágoston és Nicolae Suciu jegyzi. A művészi reprodukciókat, fotókat (a kötetek sorrendjében elősorolva) Darabos György, Feleki István, Mester Tibor, Nicolae Suciu, Véső Ágoston; Bokor Zsuzsa, Darabos György, Fehér Katalin, Füzi István, Mester Tibor, Szűcs György, Rene Triebel, Véső Ágoston; Adrian Vasile Chira, Csurka Imola, Nicolae Suciu, Véső Ágoston készítette.

A másik, ismétlődő témakör Nagybánya város bemutatása. A Pintér Zsolt koncepciója alapján, létrejött *Nagybánya. Színek és hangulatok* (2010) című album alaphangulatát Zelk Zoltán versrészlete indítja: „...a világ közepe / ahol nem adja erdőnél alább / a szelídgesztenye, / ahol zöldnél zöldebb a zöld, / ahol az alma bévül is piros, / ahol a Zazar úgy szalad, / csempészve visz a víz alatt / homokszemekbe csukott aranyat...” E kötetben a képanyag kerül középpontba, az azt követő szöveg csupán eligazítás-képpen szolgál, segít betájolni magunkat a letűnt évszázadok építészeti és egyéb értékei gazdagságába. Az *ember és városa. Nagybánya élő meséje* (2013) a jelenbe szólít. A Deák László, Griga Krisztina, Madarassy Zsolt fotói uralta kötet különböző témakörökbe – *Séta a városban, Az ember és vára, A mese, mint élő bizonyíték, Nagybánya, a művészetek városa, Szórakozás és sport* – csoportosítva elevenítik meg előttünk a mai város hangulatát, buzdítanak bennünket is sétára az ódon hangulatot vagy modern jellemvonásokat magukon/magukban viselő utcákra, ismertetnek meg az ott élők mindennapjaival. A kiadó és a kötet szerkesztő joggal érezhette, hogy az előbbiekből nyert ismereteink úgy nyernek igaz értelmet és háttérrel, ha az idő és tér koordinátáira kivetítve is megismerjük. A *Rivulus Dominarum. Nagybánya, hét évszázad története* (2016) tudományos igényességgel létrehozott, objektív prezentációja a város történelmének. Ehhez kérték és megnyerték a Máramarosi Történelmi és Régészeti Múzeum, a Nemzeti Levéltár Máramarosi Kirendeltségének együttműködését. A kronológiai bemutatás 1327-től vezet el bennünket 2015-ig; Lucia Pop tanulmánya pedig eligazít a város történelmében, kiemelve annak meghatározó momentumait. A tudományos igényű, szakszerűen összeválogatott, rendkívül gazdag képanyag teszi szemléletesebbé számunkra az eseményeket, ismertet meg olyan dokumentumokkal, melyek múzeumok féltett és rejtett értékei.

Bányavidékről, bányászatról lévén szó, megkerülhetetlen volt a mélységek kincseinek „feltárása”, bemutatása. Az Európa-hírű nagybányai Ásványtani Múzeum kézzelfogható közelségbe hozza a bányavidék altalajkincseinek gyöngyszemeit, a bányavirágoknak nevezett kőületeket. A *mélységek csodái* (2012) a Turctól Erzsébetbányáig terjedő régió mélyszinti tárnáiból előkerült és a kiállításon megtekinthető varázslatos szépségeit Valentin Ganța fotói mutatják be, híven érzékeltetve a legnagyobb művész, a teremtő természet utolérhetetlen, fantáziadús alkotóképességét. A szakszerű leírás, a történelmi háttérrel bemutatja a vidék lakosságának évszázadokon át életteret biztosító, megtartó, fejlődést generáló és értékteremtő bányászat mesterségének hagyományát, s nem utolsósorban azt is érzékelteti, hogy a bányabezárások mily veszteséget jelentenek a vidék számára.

A 2001-ben készült album – *Idők végtelenségében* – a természet és az ember alkotta/formálta világba vezet bel bennünket, az előbbieknél tágabb körbe, a

megyehatárig vezetve/szélesbítve képzeletünk szemhatárát, a hegyek és folyóvölgyek szabdalta tájba, mely Deák László, Griga Krisztina, Madarassy Zsolt fényképezőgépe lencséjének fókuszába állítva hozza/idézi/varázsolja elénk azt, ami az Idők örökkévalóságában, a Teremtés csodájában, az ember és a természet együttléte harmóniájában, a hagyomány és a szellemiség összefonódásában ölt testet.

A tér és az idő, a szülőföld bennünket körülvevő világában bőséges kínálat csábította, ösztönözte az albumok megálmodóit, kivitelezőit arra, hogy látószögüket, azok horizontját hol szélesebb, hol tágasabb mederben/körben keressék, és mutassák fel azon értékeket, melyeket a magunkénak mondhatunk. Így szállt a képzelet Felsőbányára, a kezdetekben Nagybányával közös bíró irányította/vezette városba. *Mons Medius. Felsőbánya illusztrált története* (2017) a Nagybánya-kötettel azonos szerkesztési módot követve vezet vissza bennünket a történelem országútjára. Az albumot történelmi dokumentumok kópiái, fotótékák rejtett/féltett darabjai, tájképek és reprodukciók sokasága illusztrálja. Ezúttal is Lucia Pop, a Máramaros Megyei Történelmi és Régészeti Múzeum tudományos munkatársának tanulmánya segíti az olvasót abban, hogy Ismeretekben gazdag, élményt nyújtó időutazást tehessen.

A Budapesti nyomdákban készülő, különösen szép kivitelezésű albumok révén juthatunk el a jelenbe, a legújabbhoz: *Hagyományok és identitások. Részletek Bányavidék, Kővárvidék, Láposvidék monográfiája* (2018) című kiadványhoz, amely Máramaros megye déli/délnyugati részén található régiókhoz, melyeket – sorrendben – Deák László, Vasile Dorolți és Gabriel Motica művészi igényű képei és az azokon megidézett tájhaza természeti értékeit, építészeti emlékeit, néphagyományait rögzítő kísérőszövegek révén vetíti elénk. A különböző fejezetekben közös szerkesztési eljárásokra, tematikai tagolódásra – földrajzi, történelmi leírások, urbánus és főbb vidéki helységek bemutatása, turizmus, a tájegységek jeles szülötteinek elősorolása – épülő prezentáció, filmes szóval élve, közelképbe hozza azokat a kisebb régiókat, amelyekről az előző kötetekben csak nagy vonalakban, érintőlegesen esetleg olvashattunk/láthattunk. A bevezető sorok pontosabban fogalmaznak: „Diófalevél illattól átjárt utcácskák, ősrégi templomtornyok által megtört látóhatár, valamikor ragyogó csillagokkal telehintett magasságos ég hív minket egy hosszú időutazásra. Három különböző világ mesél nekünk hosszú évszázadokról, természetéről, emberi sorsokról.(...) könnyed és kellemes hangvétel tolmácsolásával tárja elénk mind a helyi lakosság, mind a szélesebb olvasóközönség elé régmúlt idők, illetve a jelen értékeit, pillanatokat, valamint helyleírásokat. (...) A kiadvány vezérfonala, annak megfogalmazási stílusa, illetve grafikai ábrázolása meghívás a minket körülvevő világ szépségeinek és csodáinak felfedezésére.” Biztató sorok: lépünk ki a négy fal közül, fedezzük fel, ismerjük meg, lássuk és gyönyörködünk a látvány szépségében.

Előbb a Bányavidék, a Nagybányát övező tájhaza tárul elénk. A történelmi levegő távolba vesző, időben felénk közlekedő misztikuma, atmoszférája, aztán a természet kínálta tiszta levegő, a virágos rétek szénaillata csábít sétára, hegyi ösvények a túrázásra, magasba törő havas csúcsok az elénk táruló horizont szépségében történő elmélyülésre. Építészeti emlékeink, évszázados templomaink eleink hitvilágáról, iskoláink a műveltségigényéről tanúskodnak. Közben meg-megakadunk egy-egy mondat szavain. Például ezen: „Hányan tudják például, hogy a polgári oktatásnak

Erdélyben legkorábról Nagybányán vannak dokumentumai, s a mai Erdély legrégebbi középiskolája, az 1547-ben alapított Schola Rivulina is itt működött...” Annyit pontosítsunk, hogy létrejött az itt gyökeret eresztett protestantizmus léleképítő és tudásgyarapító törekvésének, Kopácsi István református prédikátor iskolateremtő igyekezetének gyümölcse. A megyeszékhely körötti helységek – Felsőbánya, Kapnikbánya, Misztótfalu, Szinérváralja, Giródtótfalu, Láposbánya, Lacfalu, Dióshalom s mind a többi – bőséggel kínálják a látnivalót, az azokat övező természeti környék pedig a turizmus paradicsomi szépségű látványait: a Gutint, a Rozsályt. Folyóink, a természet ölelésében megbúvó tavaink csalogatnak megmártózni selymes simogatású lágy vizükben. E régió neves szülöttei sorából megemlíti a bibliafordító Sylvester Jánost, a nyomdász Misztótfalusi Kis Miklóst, a színész Lendvay Márton, jeles íróinkat: Tersánszky Józsi Jenőt és Németh Lászlót, továbbá román alkotókat, akik bölcsőjét ugyane régió otthonaiban ringatták.

Az album második tömbje a Kővár történelmi levegőt árasztó, középkori erődítményéhez kötődik, lapjai az azt övező falvakba kalauzolják az olvasót. A zömében románok lakta vidék ortodox fatemplomainak magasba szökő karcsú tornyai, a későbbi korokban épült kőtemplomok egy sajátos néprajzi jegyeket hordozó tájhazát idéznek elénk s a hozzájuk társuló jellegzetes népviseletet, szokásokat, hagyományokat. A lapokat olvasva, a képanyag szépségében elmerülve, a fontosabb helységek történetével ismerkedve, elénk tűnik, vissza-visszatér egy számunkra kedves név: a Teleki családé. Ha azt mondjuk: Koltó – akkor Teleki Sándor; ha azt olvassuk: Kővárhosszúfalu – akkor Teleki Blanka; ha tovább lapozunk: Pribékfalva és Nagysomkút – akkor Teleki Pál neve, szülőhelye, élete sokszálú kötődése. S mindhármuk bronzba öntött portréja ott díszlik a nagybányai Teleki Magyar Ház homlokzatán. A nevükhöz, családjukhoz köthető helységek közül kiemelkedik a szeptemberi Petőfi-ünnepségekkel megszentelt Koltó és a most megújulóban levő múzeum. Örömmel látjuk az ugyan magánkézbe került, de megmentett kővárhosszúfalui kastélyt és az annál ugyan szerényebb, de ma is szép nagysomkúti Teleki-kúriát. Szomorúság tölt el a pribékfavi kastély sorstalansága, szomorú látványa fölött, melyet szívesen ajánlanánk a Transylvania Trust Alapítvány kastélymentő szolgálatának figyelmébe. Az e régióhoz kötődő jeles szülöttek közé tartozik a Sárosmagyarberkeszen született Medgyes Lajos költő, a Nagysomkútról származó Bíró László szatmári római katolikus püspök és Szilágyi Domokos költő...

Egy lépéssel délre, dél-keletre haladva jutunk el az album által elénk tárt harmadik régióba, a hegyek s folyók határolta Láposvidékre, amely nemzetiségi összetételében, néprajzi jellegzetességeiben sokban hasonlít az előbbihez. „A vidéket erdők, alpesi legelők, kaszálók és gyümölcsösök tarkítják...” Ez határozta meg a századok folyamán kialakult gazdálkodási formákat is. A hegyek lábánál megbúvó vidéken sok ásványvízforrás buzog, tör felszínre, ami többlet értéket, vonzalmat nyújt/kínál a természet csöndjét és harmóniáját kereső, ide látogató turistáknak. Településhálózatát szétszórt, többnyire apró falvak alkotják. Ide kötődik, innen nyerte nevét a régészet egyik fontos tudománytörténeti értékű korszak definíciója: „A felsőszöcsi temetőben talált régészeti leletek egy új archeológiai kultúrát hoztak létre.” A nagyobb kulturális központoktól távol eső helyzete, fekvése igen kedvezett a népi szokások meg-

őrzésének, konzerválódásának, ápolásának. Kosztafalva, Kupsafalva, Drágosfalbóva, Oláhlápos, Nemesbudafalva... fatemplomai a román népi szakrális építészet remekei közé tartoznak, ortodox kolostorai a népi vallásosság tovább élésének éltető forrásai. Népviselete egyedi és eredeti jegyeket hordoz. E régió területén két város – a közigazgatási központként számon tartott Magyarláros és a hegyek közt megbúvó Erzsébetbánya – található; magyar lakossága is többnyire e két helységhez, továbbá a zöldségtermesztéséről nevezetes Domokoshoz kötődik. Valóságos nyelvszigetek, kultúrájukat, hagyományaikat őrző közösségek a román nyelvi környezetben. E vidék, jelesen Magyarláros magyar szülötte: Benkő Ferenc lelkész, az első magyar ásványtani könyv szerzője és Kovács Dezső író, költő, kritikus.

Időben és térben nagy utat jártunk be. Köszönet Blaskó Istvánnak, munkatársainak, mindazoknak, akik a különböző művészeti ágak – írás- és fotóművészet, tipográfia – és a technika eszközeit tudományos igényességgel társítva és magas színvonalon hasznosítva teremtenek új, maradandó értéket. Hisszük, hogy a maguk teremtette hagyomány folytatódik, új s új értékkel gyarapodik...

Felsőbánya a festészetben – Festészet Felsőbányán

„Adósa vagyok e földnek. Örök adósa, mint gyermek a szülőnek. Nyugtalanít a gondolat: törleszthetem-e valaha? (...) Adósa vagyok e földnek – gyermekkorom örömeiért, mindazért, amit tőle kaptam. Kitől? Kiktől? Mindazoktól, akik századok során a Bányahegy kincsei után kutattak a lámpák gyér fényénél, akik a sötétből a világosságra vágytak, hogy a környező természettől csikarják ki a reményt.”

E szavakkal/sorokkal indítottam a Művelődés 1970. májusi számában, *Felsőbánya, kisvárosi művelődési körkép* címmel közölt tudósításumat. Adósságom beváltatlan maradt. Miért/miként is jutott, évtizedek múltán is eszembe a lelkiismeretemet terhelő adósság? Most, hogy kezembe került Hitter Ferenc által írott/összeállított, igényes nyomdai kivitelezésben megjelent munkája: *Felsőbánya művészettörténete*(1) című háromnyelvű, rendkívül bő műmelléklettel ellátott kiadványa. Különösképpen örvendtem annak, hogy, amit én nem tettem meg, évtizedek múltán, konok és kitartó igyekezettel megtette/megteszi az ugyancsak felsőbányai születésű Hitter Ferenc helytörténész. Míg az én hajdani írásomban csupán egy Popp Aurel-reprodukció – *Felsőbányai táj* – utalt a városhoz kötődő képzőművészeti emlékekre, e kiadványban pazar bőséggel tárulnak eléink a város természeti/építészeti öröksége ihlette képzőművészeti alkotások.

Ki is e mutató kiadvány szövegének szerzője, a több százra rúgó – pontosan számolva: 450 – műmelléklet reprodukcióit hangyszorgalommal összegyűjtő, csokorba szedő munkása? Hitter Ferenc személyét, tevékenységét már több ízben bemutattuk a Művelődés olvasóinak. [Lásd: „*Sors, nyiss nekem tért*” (2013/7), „...*nekem szülőhazám*” (2015/6), *Helytörténet – két tételben* (2018/2)].

A méltatásra kiszemelt kötet címe olvastán sokan felkaphatják fejüket: képzőművészet Felsőbányán, illetve – pontosabban szólva – Felsőbánya művészettörténete? Ki hallott róla? Nagybánya – az igen: a Hollósy Simon által közel 125 éve alapított festőtelep történetének ismeretében már nem cseng oly idegenül Felsőbánya neve.

Mielőtt rátérnénk Hitter Ferenc ez újabb kötetének bemutatására/méltatására, említsük meg, hogy Felsőbánya, a történelmi dokumentumokban első ízben 1329-ben Mons Medius néven említett város, eddig ismert első művészi megjelenítései a századokra nyúlnak vissza az időben. Egy 1773-ban készült nyomat, valamint a XIX. század első feléből származó rézkarc-reprodukciók jelzik: a táj szépsége az ismeretlen alkotókat is megihlette. Művészettörténeti adalékként kell említenünk a római katolikus templom oltárképét, Lotz Károly alkotását.

Visszatérve az előbbi bekezdésben indított gondolatmenetre, legelőbb is Murádin Jenő kolozsvári művészettörténész – a nagybányai festőtelep történetének kutatója, kiváló ismerője – nevét kell említenünk, aki az elsőként vizsgálta és tárta fel tudományos igényességgel azt a folyamatot, amely a nagybányai festőiskolából

alkalmilag kirajzott képzőművészek indítottak el, a múlt század húszas éveinek elején. Legelőbb is, nem csupán érintőlegesen, hanem témaválasztásában is kifejezésre jutott tanulmánya(2) – *Felsőbányai nyarak* – hívta fel a figyelmet a Nagybányával szomszédos városka ez irányú értékeire. Annak alapján idézzük fel a kezdeteket.

„A felsőbányai megtelepedés gondolata Litteczky Endrétől származik” – állapítja meg. A továbbiakban elősorolja: kik is jöttek Felsőbányára? A kezdeményező hívására Krausz Ilona – Litteczky Endre későbbi felesége – és Krausz Albert Temesvárról, Róth Ferenc Brádról, Romul Ladea Bánságból, Tibor Ernő Nagyváradról, a Felsőbányához élete végéig hű Nagy Oszkár Aradról, valamint Litteczky Endre felfedezettje, az alig tizenkilenc éves Pirk János alkotott rövidebb-hosszabb ideig Felsőbányán. Illusztris névsor! Felsőbánya szeretettel fogadja, a város hatósága segítőkész figyelemmel övezi művészvendégei megtelepedését. A szerző által „csoportnak, spontán társulás”-nak nevezett kisközösség csakhamar ismertté tette a város nevét: 1923-ban Nagybányán, Kolozsvárott és Nagyváradon, 1924-ben Kolozsvárott jelentkeznek csoportos kiállítással. „Nagybánya nem szívesen vett tudomást a szomszédságában működő csoportról. (...) De a felsőbányai nyarak emlékei nem múlnak el nyomtalanul. Felsőbánya divatos lesz, egyre többen keresik fel. S ez kétségtelenül a csoport érdeme.” Kik is voltak „egyre többen”? A húszas években ideig-óráig a Felsőbányán dolgozó Aba-Novák Vilmos, Patkó Károly, Fleischer Miklós, Borgida Pál, Ferenczy Valér, Mikola András, Shakirov Sebestyén, Mohi Sándor, Boldizsár István, s a Felsőbányán 1932-ben műtermet építő Popp Aurel... Mi is vonzotta, mi is készítette őket vissza-visszatérni Felsőbányára? „Kimentek a Gutinra, a Bódi-tóhoz, a Borkút nevű savanyú-forráshoz, a közeli falvakba, Giródtótfaluba, Kapnikbányára. Festményeiken, rajzaikon megjelennek a zsindeletetős felsőbányai házak, s a házak frontját barokkosan megtörő félköríves pincelejáratok, a manzárd tetejű műemlék-városháza. Figurális képeken a nyüzsgő felsőbányai vásár, bányásztípusok. Különösen vonzotta a társaságot a Hegyes-hegy, mely, mint óriási cukorsüveg – egy korabeli leírásból vesszük át a hasonlatot – »úgy néz farkasszemet a Bányahegygel, mint egykor Dávid Góliáttal. Jókedvében félrekapott sapkás fejfel még néhai Kneip pátert is híven utánozza, amennyiben folytonosan lábvizet vesz a Zazarban«”.

Murádin Jenő negyedszázad múltán újabb, részletezőbb tanulmánnyal, a *Felsőbányai Kalauz* című kötetben (3) állít emléket a városhoz kötődő képzőművészeknek/képzőművészetnek. Indoklásképpen tesz említést arról, hogy „Felsőbánya páratlan természeti szépsége, a kisváros különleges bája vonzotta oda a felfedezőket, a telep művészeit”, majd Litteczky Endre szavaival ad hangsúlyt a megállapítás hitelességének: „művészre nézve érdekesebb, megrázóbb, festőibb terület el sem képzelhető. A szelíd lírától a drámáig minden feltalálható, csak meg kell látni”. A tanulmány szerzője megindokolja, hogy a felsőbányai kirajzás, az 1922–23-ban ott alkotó művészek miért is nem váltak valódi művészteleppé: „hiányzott az elkülönítő cél, a közös program. Éppen a lényeg, ami hosszú távon együtt tudta volna tartani a csoportot.” A Felsőbányára látogató, ott alkotó művészek közt – a fentebbiekben felsoroltak mellett – megemlíti Ferenczy Valér, Fialka Olga, Pászky Jenő nevét. Tanulmányának zárógondolatai megelőlegezik az újabb kutató munka ígérését: az ott

készült művek „Felsőbánya művészeti hagyományait képezik. Ez az örökség XX. századi kultúránk része. Számbavételét ezért láttuk fontosnak. További föladat a lappangó művek föl kutatása, sorsuknak földerítése.” A kiadványban húsz alkotó huszonhat reprodukciója nyújt ízelítőt a felsőbányai fogantatású képzőművészeti alkotásokból.

A téma iránti érdeklődése tovább érett. Új s újabb dokumentumokkal, adatokkal gazdagítva, fényképekkel, fekete-fehér és 32 színes művészeti reprodukcióval színesítve könyv alakban is megjelent, *A felsőbányai művésztelep* címen (4). Ezzel – a megtisztelő művésztelep minősítéssel – a szerző mintegy beemelte, kanonizálta azt a művészettörténetbe. Az ott létrejött „laza szerkezetű művésztelep” tagjait, s a később Popp Aurel és a budapesti Patkó Károly hívására/ösztönzésére oda ellátogató, vissza-visszatérő, ott alkotó képzőművészeket a város és vidéke csodálatos varázsa, a változatos és színgazdag képtémák, motívumok – városkép, utcák és házak, műemlékek, a bányaváros urbánus szépsége, hegyek, távolabbi tájak – vonzották, ihlették az egyetemes magyar képzőművészet történetében is számon tartott értékes alkotásokra. A Litteczky Endre által szervezett művészközösség 1922–1924 közötti kiállításai – Nagybánya, Kolozsvár, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Kolozsvár – Felsőbányát beemelték a korabeli művészvilág térképére. Ha szervezetileg fel is bomlottak, műveikkel „egy vidék mélyreható művészeti felfedezését eredményezték”.

Murádin Jenő tekintélyes névsorral – harmincöt alkotóművész lexikonszerű bemutatásával – igazolja egyfelől a városhoz kötődő alkotók sokaságát, rangját, másfelől a folytonosságot, amely immár közel száz éve jelzi a város és vidéke kiapadhatatlan ihletadó forrásként van jelen a művészeti életben. „Az egykor rivális felsőbányai festőtelep, az Aba-Novák és Patkós Károly köré szerveződött csoport munkásságát és a kárpáti bányavárosban korábban vagy később megfordult festők számba vehető hagyatéka 20. századi képzőművészeti kultúránk értékes része.” A folytonosságot hivatott biztosítani – utal rá záró soraiban a szerző – a Véső Ágoston, Munkácsy-díjas festőművész kezdeményezésére 1996-ban alakult Nagybánya Tájképfestő Telep” vitt/visz tovább azáltal, hogy 2000-től Felsőbányát választotta nyári táborozása telephelyül”.

„További föladat a lappangó művek föl kutatása, sorsuknak földerítése” – idézhetjük vissza magunkban Murádin Jenő szavait. És hozzátehetjük, hozzátesszük: a föladat, Hitter Ferenc személyében, megtalálta emberét.

Mindennek ismeretében, számbavételét követően vettük kézbe Hitter Ferenc kötetét. E méltatás olvasójában fölmerülhet a kérdés: lehet, van-e még lehetőség újat mondani e témában? Megelőlegezzük a választ: igen, lehet, sőt kell is, hisz mind az esemény történetisége, mind az ott született alkotások megszámlálhatatlan volta további kutatásra ösztönöz. És ne feledkezzünk meg az azóta eltelt időről sem...

A gyermekkori emlék – a felsőbányai utcákon festő művészek látványa –, továbbá a helytörténetben elmélyedni törekvő szándék, igyekezet, kutatás – a mélység bányavirágaira, a természet utolérhetetlen szépségű alkotásaira rátaláló bányászhoz hasonlóan – új s új értékeket hoz felszínre, tár a város és a téma iránt érdeklődők közössége elé... Az előtte járók munkáira épülve, azt hasznosítva rója sorait, hogy a mai nemzedékben s az utána jövőkben is felismertesse, tudatosítsa mindazon

ismereteket, amelyeket a gazdag és hányatott sorsú történelemmel rendelkező város polgárainak tudniuk kell, tudniuk érdemes.

E belső indíték tartja örök szellemi mozgásban, különösen az utóbbi harminc év ideológiai dogmáktól, kalodáktól mentes időkben. E mind tartalmában, mind nyomdai kivitelezésében rendkívüli kötet tovább mélyíti a helybeliek lokálpatriotizmusát, kötődését a szülővároshoz, szélesbítheti azok körét, akik a művészet révén ismerik fel értékeit. A három nyelven útra bocsátott szöveg nem csupán a téma helyi, országos megismerésének a lehetőségét kínálja. Adott, kiérződik a sorokból az az érzelmi többlet, amely a megközelítésben, az értékelmutatásban – az írásban és a korabeli fotók, reprodukciók felkutatásában, gyűjtésében – vezette: ez a mienk, a felsőbányaiaké. De ne siessünk előre! Idézzük fel azt az ösvényt, amely a megismerés kezdetétől, az első impulzusoktól e szép alkotásban csúcsosodott ki.

A téma a helytörténetíró Hitter Ferenc figyelmét sem kerülhette el. Kutatásai első gyümölcse a *Felsőbánya története* (5) című monográfiája *Művészet* címmel jegyzett alfejezetében tér ki az ide ellátogató, a később itt megtelepedett művészek munkásságára. „Szerették a kék eget, a hegyeket, réteket, a város különös bányászházait, a Zazar-partot, templomokat és gesztenyefákat...” Név szerint említi, sorolja a Litteczky Endre köré csoportosuló művészek nevét, s azokét is, akik később csatlakoztak, ideig-óráig hozzájuk. Figyelmét nem kerüli el a Felsőbányán megtelepedett Nagy Károlyné Hajós Ilona, aki a nagybányai festőiskolában Krizsán János és Mikola András irányításával sajátította el a művészet alapismereteit, később a budapesti Képzőművészeti Főiskolán Réthy István, Lyka Károly mesterek tanítványa volt, továbbá a helybeli születésű – ugyancsak a nagybányai festőiskola növendéke – Nyisztor Amália sem. Mindezek kisugárzásaként tesz említést a városban később felvirágzott, Véső Ágoston, Apostol Nicolae és Sainelic Sándor irányítása alatt kibontakozott amatőr festészeti mozgalomról.

Kutatásai, a téma kibontása itt nem ért véget. A városhoz kötődő személyekről szóló írásokat felölelő kötet (6) – *Felsőbányai arcképcsarnok* – tíz év múltán tér vissza a témára: „fontos ismerni az utókornak azon híres festőművészeknek a nevét, akik Felsőbányát úgy adták tovább a »világnak«, mint a természet egyik leggyönyörűbb foltját.” Művészettörténeti munkák alapján gazdagodik az a névsor, mely a Felsőbányához kötődő, szépséges tájait vásznaikon megörökítő művészeket veszi számba. A fentebb említetteken túlmenően a kötet oldalain találkozhatunk Jándi Dávid, Glatz Oszkár, Maticska Jenő, Krizsán János, Gáll Ferenc nevével. A Karácsony Emmy kötetéből kiragadott idézettel a művészi miliőt is megidézi: „Milyen szép az a Felsőbánya! Mindig csodálkoztam a Svájcba rohanó embereken, amikor nekünk itt van egy Felsőbányánk, amelyet olyan kevesen ismernek. Festettünk egész nap ebéd nélkül, mert ki fog azért lemenni a hegyről? Estére egy-két képpel tértünk haza...” E kötet többleteként kell említenünk azt a két írást, amely Nagy Károlyné – született Hajós Ilona, illetve egy magányos művészlélek – Nyisztor Amália művészetét immár bővebb terjedelemben ismerteti meg az olvasókkal.

A téma hangsúlyozottan, külön fejezetként – *Felsőbánya művészvilága* –, reprodukciókkal gazdagítva/színezve, jelen van az újabb helytörténeti kiadványban.(7) Az előbbi kötetekben olvasható történeti áttekintés bővebb változata idézi elénk az

indulást s a művészvilág további, a második világháború utáni évekre is jellemző, lankadatlan érdeklődését. A kötet cím az általaj kincseire utal, a bányavirágokra, amelyek hírét vitték városunknak a világban. E mellé sorolja, joggal, hogy az itt „korábban vagy később megfordult festők számba vehető hagyatéka 20. századi képzőművészeti kultúránk értékes része” lett. A következő mondat azonban már hírül adja: „A felsőbányai táj varázslatos szépsége máig tartóan kínál témát és motívumokat az ott megforduló festőknek. Korántsem véletlen, hogy az 1996-ban alakult Nagybánya Tájfestő Telep 2000-től Felsőbányát választotta nyári táborozása állandó színhelyéül.” A Királyhágó-melléki Református Egyházkerület segítségével, a Nagybánya Képzőművészeti és Kulturális Egyesület által életre hívott, Véső Ágoston Munkácsy-díjas festőművész által irányított festőtelep az elmúlt két évtized alatt számos neves erdélyi és anyaországi magyar művészt hívott meg; alkotásaik, a nagybányai csoportos kiállításokat követően eljutottak a magyar fővárosba, valamint Pécsre is. Képeiken a nagybányai iskola legszebb hagyományai élednek újra, a felsőbányai kirajzás reinkarnációjának lehetünk tanúi. Hitter Ferenc tudósításainak csokra jelzi a gazdagodást, a mellékelt reprodukciók pedig a táj varázslatos szépségét, festőiségét idézik elénk. A sok-sok információ közt felbukkan az a hír, miszerint Felsőbányán, az említett mellett, újabb festőtábor vert sátrat: 2016-ban Hitter Ferenc kezdeményezésére létrejött Monte Medio Értékei egyesület tevékenysége súlypontját az évente két ízben – nyáron és ősszel – megszervezett tábor képezi, amelybe ismert képzőművészeket hív meg, azzal a nem titkolt reménnyel, hogy megalapozza egy jövőben létrehozandó helyi képzőművészeti múzeum állományát.

Az évtizedek során felhalmozott tudásanyag készítette, indította Hitter Ferencet arra, hogy egy impozáns kötetben foglalja egységes keretbe, egy közös cím alatt – *Felsőbánya művészettörténete* – fölmutassa, jelenítse meg a száz évre visszavetíthető folyamatot, melynek ezernyi gyümölcse – a színesfémbányászat megszűnése után – egyedüli értékhordozóként reprezentálhat bennünket a világban.

A kötet szövegrésze egyfelől a Murádin Jenő tanulmányaira alapozva, másfelől a maga vágta ösvényen haladva ismerteti a történeti háttérrel, folyamatot, amely napjainkig elvezet. Az előbbi kötetek ismeretanyaga – mint turistát a színes jelzések – biztos tájékozódási pontokként állnak előttünk, a sok-sok mozaikból egyé áll a kép, tágabb perspektívában tárul elénk. A művészek visszaemlékezései jelzik számunkra: életterünk a nehéz élet tükre, ugyanakkor a csodák világa, a természet szép ajándéka. „A hajnali órákban egy különös hangú kalapács monoton verését alig nyeli el a kisváros mélységes csendje, amikor a távolból a májusi éjszakák tüneménye, a szentjánosbogár fényéhez hasonló mozgó lámpácskák elszórtan megjelennek a hegyoldalokon és húzódnak, tömörülnek a nyugati és keleti irányokban. Bányász népség. Koravének és sápadt, sárga, agyagos színnel megfestett, tépett ruhájú fiatalok. Szótlanul, lehorgasztott fővel, bánatosan mennek a korai hús, tiszta levegőből a forró, nehéz atmoszférájú mélységbe. (...) Ragyogóan süt a nap. A tiszta kék égbe a megsebzett, összevissza turkált Bányahegy ezernyi zöldje terpeszkedik, háttérben a kopár Rozsállyal. Apró, színes falú, jellegzetes, virágos ablakú kis kertés házikók bontják meg a zöld kolosszust, le egészen a szeszélyes, szaggyatott, néha vad folyású Zazar-partig. A házak vonalát itt a legnagyobb mérnök, a Zazar jelölte ki, mely ellen

erős küzdelem folyik minden talpalatnyi földért...” Litteczky Endre sorai egyfelől elénk vetítik a néhai felsőbányai plébános – Czumbel Lajos – *Bányamunkás* című könyvének komor szövegét, másfelől a Felsőbányán alkotó művészek természetimádó, szépsége előtt hódoló visszaemlékezéseit. E kettősség adta – mintegy a nehéz mélyszinti munka ellentételezésül felkínálkozó, a reményt adó zöld környezet, a hitet tápláló kék ég ellentétpárosában megtestesülő – életkeret egyaránt téma lett a festők vásznain.

Kérdezhetnénk magunktól: lehet-e még hozzátenni valamit is a Murádin Jenő által oly alaposan feltárt, leírt, bemutatott képhez? Igen: lehet! Hiszen a teljesség csupán igény lehet, vágy, amihez hozzátehetjük a magunk meglátásait, a más szemszögből történő rálátást, a saját kutatás, meg- és felismerés gyümölcseit. Ezt tette Hitter Ferenc is, amikor helyi vonatkozású adatokkal példázta Ady József fafaragó művész, Deák János festőművész, és a helyi születésű Barkóczi Vera szobrász és grafikusművész munkásságát, életrajzi és témabeli kötődéseit a városhoz. Ezt tette akkor is, amikor részletezi s a rendszerváltás utáni eseménysorban felidézi az 1996-ban létrejött, 2000-ben pedig Felsőbányán megalapított Tájképfestő Telep művészeinek jelenlétét, miáltal – Sümegi György szavait idézve – „Felsőbánya újra visszatért, vagy visszatérhet a magyar művészettörténetbe”. Hosszú lenne a névsor, amely a telepen alkotó hazai és anyaországi művészek törekvése – amint nevében is hordozza – a nagybányai iskola legszebb hagyományait kívánja folytatni: a tájképet, újra előtérbe állítani. Hazai és külföldi kiállításuk sikere jelzi: jó úton járnak!

A megújulás, a Felsőbányához kötődés szándéka teremtette az újabb kezdeményezést: a Hitter Ferenc által létrehívott „Monte Medio Értékei” Egyesület, amely „örökségünk őrzését civil szervezeti hozzájárulással és kimagasló festőművészeti tevékenységgel igyekszik folytatni”. Az egyesület 2016 óta évente két festőtábor rendezésével járul hozzá Felsőbánya újrafelfedezéséhez – más-más szemléletmódban, más-más művészi perspektívában ábrázolni azt, ami az évszakok kínálatában eléjük tárul. A táborban vissza-visszatérők, új meghívottak – a hazaiak közül: Kovács Emil Lajos, Kovács Bertalan, Talpos Elizabet, Mile László, Suciú Nicolae, Györi Sánta Kinga, Gájer Papiu Grrety, Czirjék Lajos, Katona György...; az anyaországból: Balló Andrea, Katona György, Both Teodóra, Gonda Zoltán; Kárpátaljáról: Kopriva Attila, Prykop Adrian – „a régi törekvések folytatását igyekeznek megvalósítani”, a kitaposott ösvényeken haladva, friss, életteli szemlélettel dúsítva jelenítik meg azt, amit a természet, a hagyományos városkép arca kínál számukra.

A városvezetőség a kétezres évek elején szobrásztábort szervezett. Az akkor és ott született alkotások évekig szunnyadtak, méltatlan körülmények között, mígnem a város új negyedében szoborparkot létesítettek, ahol Dumitru Paina, Gavril Abriham, Ioan Deac Bistrița, Traian Moldovan, Ion Mihele, Mircea Bochiș alkotásai immár méltó környezetre leltek. Ezt egészíti ki Rusu Mircea Cornel Szűz Mária szobra, melynek révén a római katolikus templom védőszentje immár kilépett a szakrális körből, s mintegy a város fölé magasodva óvja/védi hívő népét.

A kötet legértékesebb része a *Galéria* címszó alatt, azt követően – kiegészítve a szövegek közé iktatott reprodukciókat – hatvankét alkotó több mint 450 művének reprodukciójával gazdagítja ismereteinket, kínál kiapadhatatlan esztétikai élményt

számunkra. Hihetetlen szorgalom és elköteleződés vezette Hitter Ferencet arra, hogy e rendkívül értékes adattárat létrehozza, korszakokra tagolva, virtuális kiállításként elénk tárja. És még e gazdag sereglés sem teljes: több százra rúghat azon művek – Felsőbánya művészi tükörképeinek – száma, melyek nem kaptak helyet a mostani kötetben. Bizonyosak vagyunk abban, hogy Hitter Ferenc katasztere/leltárkönyve további műalkotásokat is számon tart, sőt a jövőben felfedezetteket is fölveszi adattárába. A művészettörténet panteonjában örök helyet foglaló alkotók, ismert és már-már elfeledett nevek, emlékeink képzeletbeli vásznain felidézhető, oda kíváncsozó művek sorjáznak oldalakon át a hőskortól mind a mai napig terjedően. Ki tudná megítélni, hogy e szépségáradatból ki nyújtja a legmaradandóbb hatást?! És még mennyien hiányoznak onnan! (Ehhez fűznénk egy javaslatot: akinek birtokában – a kötetben felsoroltakon kívül – felsőbányai témájú képzőművészeti alkotások (olajfestmény, tempera, akvarell, linómetszet, szénrajz) található, annak alkotója nevét, a kép méreteit küldje el e kötet szerzője/összeállítója e-mail-címére: ferenc.hitter@gmail.com.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy napjaink, a Tájképfestő Telep, illetve a Monte Medio Értékei által összehívott művészek alkotásai hűségesek a nagybányai hagyományokhoz. Kevésnek bizonyulnak a szavak, méltatlanok a reprodukciókról elénk táruló látványhoz. Ha azt mondjuk: szép, csodálatos – keveset mondtunk, szürke sorokat írunk mindarról, amit a festők múzsája – az örök természet – ihletett. Egy mondat a fényképekről: dokumentumértékük maga is dicséretet érdemel.

Becsukjuk a könyvet. De nem rejtjük a többiek közé. Nap mint nap kézbe vesszük: emlékeztetőként, szépségszomjunk oltása végett. Felsőbányaiként pedig a büszkeség többletével: ez a mi üzenetünk, ez a mi ajándékunk a világnak!

A szerző nem titkolt álma, reménybeli terve, hogy a „Monte Medio Értékei” Egyesület táborlakóinak/meghívottainak munkáiból valamikor létrejöhet egy állandó Képgaléria, ami „méltóképpen hordozná a nagy örökséget, a történelmi és kulturális hagyományok megőrzése és bemutatása céljából”.

(1) Hitter Ferenc: *Istoria artelor la Baia Sprie – Felsőbánya művészettörténete – History art of Baia Sprie Eurotip, Baia Mare, 2018.*

(2) Murádin Jenő: *Felsőbányai nyarak. Művészet, 1972/6. szám, 20–23. old.*

(3) Murádin Jenő: *A felsőbányai művésztelep. EMKE Füzetek 15–16. Felsőbányai Kalauz. A Misztótfalusi Kis Miklós Közművelődési Egyesület kiadása, Nagybánya, 1998., 74–91. old.*

(4) Murádin Jenő: *A felsőbányai művésztelep. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006.*

(5) Hitter Ferenc: *Felsőbánya monográfiája (Részletek), 1993.*

(6) Pain Lajos – Hitter Ferenc: *Felsőbányai arcképcsarnok. A szerkesztő (Hitter Ferenc) magánkiadása Nagybánya, 2002.*

(7) Hitter Ferenc: *Könnyező aranytellérek. Helytörténeti gyűjtemény Felsőbányáról Eurotip, 2016, 181–241. old.*

A szülőföld-szeretetből fogant szavak

„Nem tudhatom, hogy másnak e tájék mit jelent,
nekem szülőházam...”

(Radnóti Miklós)

E sorokkal indítja *Nem tudhatom...* című költeményét Radnóti Miklós. A ragaszkodás és szeretet hangja szólal meg benne. Az elszakítottság, a hiány, a szenvedés diktálja a szívből fakadó érzést hordozó sorokat.

Mi kínálja az olvasó számra – bár valahol minden hasonlat sántít! – a párhuzamot a klasszikus magasságokba emelkedett vers és Kiss Kálmán túrterebsi tanár újabb kötetét olvasva? Szerencsére, nem holmi háborús kataklizma! Szülőfalujától sem erőszak szakította el, de pár kilométernyi távolság is, a sok évtizednyi idő teszi, hogy „rálátása” új perspektívát nyerjen, a belső ábrázolás, az ismeretek mélysége, a feledéssel, az emlékek elhomályosodásával ellentétesen kibontakozó mind alaposabb megismerés vágya együtt és külön-külön is segítette abban, hogy fölmutassa szülőfaluja – Egri – történelmét, tárgyi és szellemi értékeit, megismertesse velünk a hozzá kötődő jeles személyiségek életét és munkásságát. A helytörténet-kutatás szép példáját/gyümölcsét adja kezünkbe a *Partiumi füzetek* 88. köteteként megjelent *MEGÍRNI AZ IGAZSÁGOT Egri történelméről és neves személyiségeiről* című kötetében.(*)

Közel négy évtizedes újságírói pályafutásom alatt mindig előszeretettel fordultam azon, falun élő értelmiségiek – orvosok, mérnökök, tanárok – felé, akik a napi kötelező, a létfenntartó munkán túlmenően valami többletet nyújtottak, otthonteremtő igyekezetükön túl életelvükként követték/vállalták Németh László örök értékű felismerését: „a megismerés: megértés; a megértés: szeretet”.

Ez a gondolatüzér volt/maradt mindenkor Kiss Kálmán pedagógusi ars poeticá-ja: beilleszkedni abba a közegbe, ahova jó sorsa vezérelte, megismerni annak történelmét, hagyományait, értékeit s arra építkezni a mindennapi oktatásban és azon is túl. Ez vezérelte akkor is, amikor több éves kutatómunka gyümölcseként megírta Túrterebs egyház- és iskolatörténetét, amikor összegyűjtötte és kiadta Túrterebs földrajzi neveit, azt tette akkor is, amikor – virtuális hazatérése jeleként – könyvet írt Csúry Bálintról a szamosháti tájszótár megalkotójáról, amikor – ez újabb kötetében – „visszanyúlt” szülőföldje történelmébe, elénk sorolja azon személyiségek életútját, akik közvetve, vagy közvetlenül kapcsolódnak hozzá, szülőfalujához.

Mit is rejt, tár elénk Egri 800 éves történelme? Küzdelmes évszázadokat, helytállást. Honnan a megtartó erő, az az életforrás, amely lakóit mind a mai napig elvezette? Elsőkét talán a munka szeretete, a történelmi csapásokat elhárító konok szembeszegetés, a család- és gyermekszeretet, a történelmi csapások utáni újrakezdés képessége. Mily jó olvasni a sorokat, miszerint itt, ma, megyei viszonylatban is „a legmagasabb a születések száma”, „a legnagyobb a népszaporulat” – ezek a vitalitás,

az élni akarás legszebb, legbeszédesebb példái. Tegyük hamar hozzá, hogy e létfolyamatban, közösségi önmegvalósításban, mily meghatározó szerepet játszott a református egyház s az általa fenntartott iskola.

Életakaratum, küzdésük szép gyümölcsként említhető, hogy a kollektivizálás – a szerves fejlődést megtörő, a parancsra történő gazdálkodás, esztelen pártutasítás – sem törte meg a helység gerincét, hogy a közelmúltban, konok és kitartó küzdelem árán sikerült visszanyerniük az önálló községi státust, a helyiek a múlt példaadó és értékteremtő hagyományira alapozva és építve kormányozzák mai életüket.

Kiss Kálmán sorait a melegség és szeretet érzése szülte és hatja át, szép ellenpéldájaként a ma dívó gyökértelenség, a világ kohójában való beolvadás divatjával szemben, mindazon személyek érzésének ellenpéldája, akiknek mindegy, hol élnek, kiszakítva a szülőföld éltető talajába fúródó gyökereket, kiknek csak térkép a táj, vagy még az sem.

A faluközösség, így Egri is „kitermelt” magából oly személyiségeket, akik tágabb régióban, a szülőháza szellemi égboltján ragyogva hirdetik életrevalóságukat. Egrinek is léteztek nagy személyiségei, akikre, mint az önismeret fontos forrásaira hivatkozhatunk, akik ma is példaként élnek előttük, emlékezetünk filmszalagjain. Ilyen személyiség volt id. Visky Ferenc, aki évtizedekig volt lelki vezetője e kicsiny, életerős közösségnek, és fia, az innen elszármazott ifjú Visky Ferenc, a Bethánia Szövetség sok megpróbáltatást megélt jeles képviselője, hithirdetője. Ilyen volt Papp Antal, a nehéz időkben a falu sorsát irányító gazdasági vezető, a másoknak is világító „református hithős”, aki hitéért, a falu iránti elkötelezettségéért súlyos börtönöveket szenvedett, aki „a nagyváradi állambiztonsági hivatal föld alatti pincéiben” sem tört meg.

Kiss Kálmán panteonjában, bár csak közvetetten, a költő felesége, barátai révén kötődik Egrihez, előkelő helyen szerepel Gellért Sándor, aki, számára, mindenkor atyai jó barát és tanári példakép volt. Kit is szorított ki a városi katedráról a szabad szellemet, öntörvényű akarattal megáldott/sújtott személyiséget nem tűrő hatalom? Azt, akit a kritikus szigoráról ismert Németh László, Gulyás Pálnak írott levelében „csakugyan nagyon tehetséges”, másutt „lobogó szemű” költőnek ítelt, aki Gulyás Pál, Erdélyi József, Sinka István révén a magyar népi irodalom javához kötődött. Azonban az önálló, öntörvényű személyiséget nem tűrő diktatúra a perifériára sodorta/kényszerítette, ahol a Beke György riportjában kimondottak szerint: „szellemi társam nem akadt majd negyven esztendeje”. Ez sem térítette le a maga választotta útról, visszatekintve is nyugodt lélekkel jelenthette ki: „én csak a valót írtam mindig, komám!” Mi adott ehhez erőt számára? Az, hogy a magyar irodalom hiteles személyiségei – többek közt Nagy László és Kormos István, a hazaiak közül Szilágyi Domokos és Páskándi Géza –, valamint az önszorgalomból kiépített finn kapcsolat oldotta a magányt, gyújtott gyér fényt a mikolai magányban, amely élethelyzetben a „menekülés közben hátra nyilazó magyar lovas, az vagyok én...” attitűdjével védte önmagát, őrizte szellemi függetlenségét, a legzordabb időkben is kiállt a tornác küszöbére. Kiss Kálmán sorai tudatosítják bennünk, ennek az éltető háttérére, erőforrására mutatnak rá: „a költői sors vállalása nála egy a nemzeti múlt és jelen vállalásával. Igaz, azzal is tisztában volt, hogy »ki a mindenséget magára

lázítja«, végzetét hívja ki: magányos lesz, csak alkotásai hozhatják meg számára az elismerést és a társakat.” Társítsuk ezen értékelő sorokhoz a kötetben megidézett, Gyöngyösi Gábor által írott, Gellért Sándor habitusát jellemző, sorsát kényszerpályára szorító erőkre adott válaszát: „Hitében megingatni, útjáról letéríteni, megfélemlíteni, elhallgattatni semmilyen hatalom nem volt képes. Hatalmakhoz, hatalmasakhoz sohasem dörgölődött. Hamis hang nem szólalt meg költészetében, sem prózájában... volt egy szent szándéka, igazat írni.” Az igazat, amelyet már az indulás éveiben, ars poeticaként tűzött önmaga elé: „Megírni az igazságot / a leghősibb cselekedet.” És ő írt, írt rendületlen akarattal és kitartással: helytörténeti, nyelvészeti, irodalmi tanulmányokat, verset és prózát – sokuk mindmáig kiadatlan maradt. Adósságaink súlyát/terhét fogalmazta meg sírfeliratában „Én nem maradtam adósa az életnek, / az élet maradt adósom énnekem.” Az „alkotó magány” költője volt, aki intő példaként állhat előttünk, a síron túl is üzente számunkra az általa megélt létparancsot: „helytállni a továbbélésért”. A tovább élőkben visszacsengenek a pályatárs, Kányádi István által a nyitott sírnál elmondott *Krónikás ének* című költemény megrázó záró sorai: „Messziről szólnak a szatmári harangok / Gellért Sándor gallérijára / fölvarrták a tisztí rangot.” Fájdalmasan mondhatjuk: mindmáig késünk azzal, hogy valóban megtegyük, hogy a közlemélyezetben elfoglalja végre az őt megillető helyet.

A Gellért Sándorról rajzolt portrét vendégsszövegek egészítik ki. Köztük Bú Juliannáé, ez a költő születése 100. évforduló–ünnepségén hangzott el, 2016-ban, Mikolában. E sorba illeszkednek a költőhöz oly sok szállal kötődő ifjúkori barátjáról, a dabolci ifjú Kürthy Károlyról írott sorok.

Appendixként olvashatók a kötetben a Kiss Kálmán munkásságáról írott/megjelent méltató, elismerő szövegek, továbbá a kötet tárgyán, tartalmán messze túlmutató, Erdélyi Magyarok Tízparancsolata címen terjesztett, a szülőföldünkhöz, az anyanyelvünkhöz, nemzetünkhöz való ragaszkodás, a helytállás és megmaradás feltételeként parafrázálható erkölcsi/etikai kódex.

Említésre és elismerésre méltó a kötetborító fényképeket – az elsón látható, Egrit ábrázoló légifotót Fodor Csaba, a hátsón megjelenített, környékbeli református templomokat elénk idéző felvételeket Sárosi Máté, a szerző unokája készítette.

A kötet cím – *Megírni az igazságot* – az egészséges történelem szemléletet, a Gellért Sándortól tanult erkölcsi parancs szavát követi, váltja valóra.

Méltatásunkat költői gondolatokkal indítottuk, zárjuk is azzal. Jelesen Ady Endre örökszép soraival: „Ez itt falu, az én falum. / Innen jöttem és ide térek.” (*Séta bölcsőhelyem körül*) E tartalmas kötet is valamiféle szeretetteljes ragaszkodás, szellemi hazatérés Egribe, melynek harangzúgása, derűs időkben a Túr partjáig is elhallik. Kiss Kálmán hallja – e kötet is szép példa rá –, sorokba önti annak hívó/megtartó üzenetét.

(*) *Kiss Kálmán: MEGÍRNI AZ IGAZSÁGOT. Egri történelméről és neves személyiségeiről. Partiumi Füzetek, 88. Nagyvárad, 2019.*

Egy újszülött és ami mögötte van

Új irodalmi lap Szatmárnémetiben: Szamos

Szamos. Politikai, társadalmi, közéleti, kulturális folyóirat 2019. január – I. évfolyam 1. szám. E tájékoztató, önmeghatározó szavak olvashatók a frissen megjelenő, havi megjelenést ígérő új lap címlapján, természetes folyamatként annak a szellemi kibontakozásnak, amelynek alaphangját tíz évvel ezelőtt néhai Bura László ütötte le a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon *Szatmárnémeti magyar irodalmi és művelődési hagyományai* címszavában: „1990-től a megváltozott társadalmi viszonyok folytán megélnékült az irodalmi-művelődési élet.”

Azóta – mondhatnánk – sok víz lefolyt a Szamoson. Hozott – képletesen szólva – szellemi megújulást, ébredést, kiteljesedést az itt élő magyarság életében. Sorra jöttek létre azok a kulturális közösségek – Kölcsey Ferenc, Szent-Györgyi Albert, Szent István, Ady Endre névvel fémjelzett szellemi műhelyek (körök, egyesületek, társaságok) –, amelyek kezdeményezői, éltető katalizátorai voltak/lettek olyan irodalmi, művelődési rendezvényeknek, mint a Kölcsey Ferenc, Petőfi Sándor, Ady Endre, Dsida Jenő, Páskándi Géza, Szilágyi Domokos emlékét, kultuszát ápoló/őrző ünnepek/tanácskozások/zarándoklatok; a történelmi hagyományokat felidéző Rákóczi Napok, a kisebbségi létünkhöz, sorskérdésünkhöz kötődő Jakabffy Napok... E törekvésekhez köthető a *Gellért Sándor szavalóverseny*, valamint a *Hajnal akar lenni...* népdalverseny, melyek híre-neve túllépte a megye, az ország határait... Ehhez kötődnek, más-más dimenzióban, a szintén hagyományossá váló komolyzenei fesztiválok, országos vonzatú színházi rendezvények, az utóbbi években pedig a tízezres tömegeket megmozgató Partiumi Magyar Napok... Mindezek sikere, külön-külön és együttvéve is jelzik: a szatmári magyarság híven ápolja a tájházához fűződő irodalmi, történelmi és művelődési örökséget, mely örökség visszaható erővel élteti és erősíti nemzettudatát, kötődését a helyhez, amelyet szülőföldjének vall.

A város gazdag irodalmi/művelődési kötődései ellenére sem rendelkezett hosszabb életű kulturális sajtóval. Az ott megjelenő napilapok, vagy más kiadványok elszórta közöltek ugyan verset, prózai alkotást, zene- és színházi kritikát, de önálló szerveződésű irodalmi, a kulturális élet szolgálatába szegődött, tartósan meggyökeresedett lapokról nem beszélhettünk, mígnem épp a bevezető sorokban említett „megváltozott társadalmi viszonyok” ezt lehetővé nem tették.

Az új tavasz keltette pezsgésben indította útjára Gál Elemér és Farkas Elek a *Szamoshát* című, időszakonként megjelenő kiadványt, amely mozgósítólag hatott a helybeli és az onnan elszármazott alkotókra egyaránt. (Biztos anyagi háttér miatt, élete szűkre szabott: csupán 1990–1994 között jelenhetett meg.)

Hosszú éveknek kellett eltelniük ahhoz, hogy valami újra megmozduljon e tájon, e városban. A Szatmári Magyar Hírlap mellékleteként *Szamos* címmel megjelenő kiadvány „jelzéseként, buzdításként hatott egy szolidabb alapra építkező értelmiségi vállalkozásra”. E sorok írója a szomszédvár – Szilágy megye – *Hepehupa* című

művelődési folyóirat 2016. 1. számában jelezte: „Már híre jött, hogy a múlt években elvetett gondolat magva jó talajba hullt. Ady Endre sorai tolulnak elő az emlékezetben: Négy-öt magyar összehajol... Nem a keservek fölötti könnyhullatásra, nem a búsulásra, hanem a régóta vágyott irodalmi, művelődési folyóirat fogantatására, előkészítésére, megteremtésére. Soha ennél jobb szellemi kaland, merész vállalkozás!” Nyomában létrejött a *Szatmári Műhely* s annak édes gyermeke a *Sugárút* című, 132 oldalas periodika. A felelős szerkesztő – Végh Balázs Béla – ekképp fogalmazta meg a lap krédóját: „...értelmezni szeretné korunk/régióink jelenségeinek kereszteződési pontjaiban történeteket az egyetemes életérzés és gondolat jegyében. A szatmári értelmiség újabb intézményteremtő kísérlete ez, szellemi műhelye a magyar nyelvű kultúrának és társadalomtudománynak. Olyan teremtő energiák halmozódtak fel és olyan alkotó ambíciók munkálkodnak ismét itt a szatmári régióban, amelyek negyedéves nyomtatott fórumot tudnak létrehozni és működtetni.” Teszi ezt az immár V. évfolyamához érkezett, igényes szerkesztésű, gazdag tartalmú, szép nyomdai kivitelezésű, nagyszámú és hírneves, hazai és külföldi szerzőgárdát maga mellé állító lapban; teszi oly szellemi magaslaton, amely egy időben nyújt képet a napjainkban kibontakozó irodalmi/művészeti áramlatokról, teremt kapcsolati szálakat Szatmár megye és a magyar nyelvterület más régiói, műhelyei, alkotói között.

És most, 2019 januárjában megszületett az újabb *Szamos*. Impresszumában, amint már fentebb is jeleztük, politikai, társadalmi közéleti, kulturális folyóiratként határozza meg önmagát. Célkitűzéseiről vallanak az indító lapszámban közölt gondolatok: „Az újrainduló Szamos folyóirat szerkesztői és munkatársai arra vállalkoztak, hogy az olvasóval való állandó kapcsolattartással olyan témákat dolgoznak fel, amelyek az online felületeken nem találhatóak meg, de azok egyaránt fontosak a fiatalok és az idősek számára is.” Pataki Csaba, a Szatmár Megyei Tanács elnöke szavai elének vetítik azt a tematikát és ösvényt, amelyet föl vállalnak, amelyen haladni kívánnak. Ebből is kitűnik: a Szamos nem a Sugárút ellenlábasa szándékával jött létre! Annál is inkább nem lenne/lehetne az, mert mindkét kiadvány támogatói közt – a Szatmár Megyei Tanács, a Szatmár Megyei Kultúrát Megőrző és Támogató Központ – közel azonos fórumok húzódnak meg. Külön szellemi ösvényeken haladva – más-más spirituális magaslatról letekintve –, ugyanazt a célt szolgálják, elének tárva azt, hogy Szatmár megye mit adhat a világnak, jelezve azt is, hogy Szatmár megye mit kaphat a világtól. Elek György, az induló lap főszerkesztője, nem kevesebbet tűz maguk elé, mint „a közös gondolkodás lehetőségei”-nek keresését, föltárását, fölmutatását. Kimondja: a lapot a közösségépítés szolgálatába kívánja állítani. Súlyos feladat, hisz maga is vallja: a közösségek lazulnak, a kapcsolatok felbomlanak. Ellenszélben kíván munkálkodni? Kocsis István monodrámája hőségnek, Bolyai Jánosnak a szavai – „válaszd mindig a legnehezebbet” – vezették? A pedagógus Németh László axiómája jut eszünkbe: „minden kör varázskör, ha megtalálja emberét”, azáltal válik/válhat azzá, ha felsorakoztatjuk azokat, akik alkotással, a társadalmi jelenségek számbavételével és értelmezésével, tartalommal töltik meg azt.

Most, írásunk megszületésekor négy – január–február–márciusi–áprilisi – szám alapján már rálátásunk nyílik arra, hogy a nemes cél miként konkretizálódik, mely úton-módon valósul meg. Élet-közeli témaválasztás, aktualitás, a napjaink embert

foglalkoztató kérdések fölvetése és sokirányú megvilágítása/megközelítése, a jövő építése..., amelyben egyaránt helyet kap az Ady Endre halála centenáriuma, a fakadt gondolat és az elektromos gépkocsik térhódítása, az azzal történő közlekedés; Március 15-ről szóló történelmi megemlékezés és jeles szatmári személyiségek életútja, pályakezdők ígéretes „belépője”; a Költészet Napja és a turizmus; az érdekvédelem és az olvasási kultúra; történelmi emlékhelyeink, műemlékeink bemutatása és közérdeklődésre számot tartó tudományos kérdések fölvetése; a város múltjáról, életéről valló százéves hirdetések üzenete és a világjáró útirajzok; a személyiségformálódás és a szociális felelősség; a nemzeti identitás és intézményeink belső életének bemutatása...

A főszerkesztő vezércikkei – *A közös gondolkodás lehetőségei, Otthon és haza a szülőföldön, Kultúrharca – érdekek harca* – egy-egy közérdekű kérdésre, társadalmi vagy kulturális jelenségre hívják fel a figyelmet. Jó látni, hogy számról-számra bővül a munkatársak gárdája, a megszólalók és a megszólítottak névsora. Külön érdeme, hogy bevonja, írásra, megnyilatkozásra serkenti/sarkallja a diákságot, megízleltetve velük a megnyilatkozás ízét, fölkelte bennük az írás örömét, hozzászoktatva őket, hogy merjenek megszólalni, vállalni önmagukat, kimondani rejtett gondolataikat, ezzel is tudatosítva bennük eljövendő életük feladatait, felkészülve a nemzeti közösségükért rájuk váró szolgálatra. A jó témaválasztás, a kiváló írások sora híven érzékeltetik: Szatmár megyében tartalmas és gazdag művelődési, szellemi élet folyik, hogy egyre többen annak, akik a maguk helyén keresik, vállalják és teszik feladataikat azért, hogy szavaik, munkájuk révén cselekvő részt vállaljanak honfitársaik szellemi horizontja bővítése, a közösségépítés, nemzeti sajátosságaink őrzése, hagyományaink ápolása, a közös jövő építése szolgálatában. Megannyi magvetés a szűkebb tájhaza szellemi felvirágoztatása érdekében. Figyelemre, méltatásra érdemes a lap fotóanyaga – illusztrációk, dokumentumképek, portrék, fakszimilék – sokban hozzájárulva ahhoz, hogy vonzó hatást keltsen az olvasóban. A címkép és fejléc megálmodója: Varga–Telegdy Evelyn grafikusművész.

Méltató, érdeklődést ébresztő sorainkat nem zárhatjuk anélkül, hogy ne szóljunk a lap megálmodójáról, főszerkesztőjéről: Elek Györgyről. A kilencvenes évek elején nyílt számára tér, hogy a *Szatmári Friss Újság* munkatársaként valóban az írásnak éljen. Pár év és 1997-ben két verseskötettel – *Kiáltás Bermuda felett* és *Keretek nélkül* –, valamint egy drámakötettel – *Én, Saulus* – és az azóta megjelent újabbakkal jelezte: több is rejtőzik benne a napi hírek robotjánál. Az említett könyvek hátsó borítóján olvasható egy-egy vallomás akkori önmagáról: „Nincs olyan kérdés, amelyre határozott választ adhatunk. De van lehetőség megtalálni az utat, amely a cél, a célok felé vezet.” (*Én, Saulus*) „A költészet lélek: / hitet és törvényt teremt; / megfejt a titkokat, hogy a lét / gazdagabb legyen.” (*Kiáltás Bermuda felett*) „most ismerjétek meg a gondom, ami lelkem mélyén rejtve volt.” (*Keretek nélkül*)

Húsznál több év telt el azóta. Elek György útkereső írásai, az általa szervezett, moderátorként vezetett összejövetelek révén kereste a célt, amely felé haladni kívánt – nem öncélúan, csak magát kiteljesítve, hanem szolgálatként értelmezve azt; kereste a költészet, az írás mögött rejlő, azt éltető, annak igaz értelmet adó titkokat, hogy a közösségi lét valóban gazdagabb legyen; kereste a kifejezés legadekvátabb, leg-

időszerűbb útjait, lehetőségeit, hogy feltárhassa lelke rejtett titkait, a szándékot, melynek minden sora – jegyzetei, interjúi, riportjai – mögött ott rejtezett az igazság keresése, a közösség iránti elkötelezettség, a magyarság szolgálatának őszinte szándéka. Nem tévedünk, ha azt feltételezzük, kimondjuk: köztük volt egy önálló, örálló lap indítása. Egyik „kérdő-kötete” végén azt írta: „úgy érzem, a holnap kulcsa nem az én kezemben van”. A Szamos kiadói/támogatói által megadott lehetőség kezébe adta a kulcsot, s ezzel megnyílt az út, hogy feltárja mindazt, mi lelke mélyén eddig rejtve volt; sikerült olyan szekértáborot toboroznia, jó tollú alkotó, gondolataikat másokkal is megosztani kívánó személyiségeket maga mellé állítania, akikkel elindulhatott az áhított kalandra. Beigazolódott, hogy az általa magánkiadásban megjelentetett *Szatmári Kalendárium 2019* „nemcsak egy alkalmi fellobbanás, hanem egy alap, amire lehet majd építeni”. A gondolat szülte cselekvés gyümölcse ím a kezünkben van.

A négy lapszám bizalmat keltő: a folytatáshoz is lesz ereje! Bízunk benne, hogy a Szamos című folyóirat valóban varázskör lesz, amely Elek György és munkatársai személyében megtalálja emberét, együtt szolgálják majd Szatmár megye, Szatmárnémeti, azon túlmenően pedig az erdélyi magyar nemzeti közösség kulturális–művészeti életének kiteljesedését, gazdagítását.

Ad multos annos! – Sokáig éljen!

„Ez volt az én történetem”

– Széljegyzetek egy politika-viselt vidéki újságíró jegyzettöredékeihez –

Az unokák óhaja elől igen nehéz a nagyapáknak kitérni. Ezt érezte, hordozta magában Kopka János nyugalmazott újságíró is, amikor a születésnap ajándékként kapott szép naplóhoz fűzött szavak arra biztatták: „írd tele életed fontosabb fordulóival!” Gondolhatnánk: mi sem könnyebb ez egy olyan személynek, akinek az írás nem csupán kenyérkereső forrás volt, hanem életének értelme, hivatás, elhivatottság. Sok-sok nekirugaszkodás dacára is lassan teltek az oldalak. Ő, aki oly magabiztossággal igazodott el a társadalom dolgaiban, rájött, mily nehéz az idő, a múltó életévek tükrébe nézni, önmagunkat faggatni, megvallatni, unokák óhajának megfelelni. Aztán maga is elfogadta a kihívást: az évtizedekbe „sűrített tapasztalatot bűn lenne magunkkal vinni az elmúlásba. Nélküle nagy ismerethézaggal szembesülne a holnap embere.” A kedves felkérésre vállalt feladat, a vívódás éve során, újra élesztette benne az írás ördögét, amely belső indíttatásként már új tartalmat nyert: „tudni akarom, ki vagyok, honnan eredtem, hogyan lettem azzá, amilyen vagyok”. Feltárultak a levéltárak rejtekei, felkereste ősei szülőhelyét, föllapozta a megsárgult, porlepte kollektiókat, kordokumentumokat... és megszületett a várva várt kötet.(*)

Címe – *Önkiadás* – kettős tartalmat jelöl: egyfelől az önmagáról való kendőzetlen kitérkezés szándékát, másfelől bármiféle kiadói elvárás/előírás megkerülését. Írás közben meg-megakadt a toll: az az ember, aki az évtizedek során oly magabiztossággal, hittel és önbizalommal szólt a világról, történészi precizitással rajzolta meg az események hátterét, mozgató rugóit, most kérdések özönével találta szemben magát: mi és miért történt úgy az életében, ahogy történt? Hiszen a történelem forgataga előtte is felvillantotta a csongori hármast út – és még hányat vetett elé az idő?! – lehetőségét! Ő is föltehetette magának kérdést: „melyik az, mely célra jut?” Előbb talán ösztönösen, aztán mind tudatosabban rajzolta maga elé az egyedül lehetségest: „nekem Nyíregyháza minden! (...) itt születtem, itt nevelkedtem, itt dolgoztam”. Mindezek mögött ott volt a családi otthon melege, ott volt tanítóinak/tanárainak útra bocsátó szava, ott volt a kora gyermekkorban csírázó igyekezet: megtudni, értelmezni „miért történik mindaz, amiről hallok és olvasok”? Az évtizedek fölött ott vannak azok a felhők is, amelyek törleszthetetlen mulasztásként halványítják a nap fényét: „ha volt, ha nem volt lehetőségem, nem köszöntem meg, vagy nem eléggé szüleim, nagyszüleim s az életemet jó irányba fordító közeli hozzátartozóim jóságát”; azon, 1953–1956 között született írások terhe, amelyek máig visszakísértik. Az összegzéshez azonban az is hozzátartozik, hogy – saját szavai szerint – „hibáztam máskor és másban is, de visszatekintve azt vallom: tudatosan senkit meg nem bántottam, senki vagyonát nem kívántam, nem vettem el, kárát nem okoztam.” Ez adott számára komoly erkölcsi tartást a hosszú évtizedek során. A megélt idő, a sok-sok tapasztalat, az indíttatásában és életvitelében alapvetően közösségi ember szomorúan szűri le azt a következtetést, hogy az individualizáció mind jobban

eluralkodó árama a mai társadalomban mennyire eltávolítja az embereket egymástól. „Miért? Miért? Miért?” Kötetével, kimondva vagy kimondatlanul azt szeretné, hogy a kisebb s tágabb közösségünk megőrizze mindazt, ami családjunk, munkahelyünk, társadalmunk életető, megtartó erejét táplálja. Írás közben meg-megakad a toll: „Nem azon tűnődöm, mit írjak meg életemről, inkább azon, mit hagyjak ki. Meg persze azon, kell-e ez az iromány az olvasónak, elhiszik-e mindazt akár saját unokáim, dédunokáim – egy teljesen más világban. Mit remélhetek? Szeretnék még élni, amíg megkapaszkodnak az életben a ma ifjai, megtapasztalni az igazi békét, a szabadságot, az emberséget. A másik ember tiszteletét, az ellenségeskedés eltűnését a közéletből és otthonainkból.”

Honnan fakad ez az erő? Kopka János ezt keresve kutatja, fedezi fel a maga számára – és nekünk is – azokat a családi kötődéseket, amelyek az évszázadok homályából bontatoznak ki. Azt a sokszínű világot, amelyet a Duna-medencében megtelepedett népek, évszázadok óta tartó szüntelen keveredésben alakítottak, formáltak, olvasztottak testvéri közösségbe. Az övét a tót/tirpák ükapa, a lengyel szépanya, a morvaországi nagyanya, a rác/szerb eredetre visszatekintő édesanya... És a sok kis csermely e tájon egybetorkollott: „Őseim – kiket közlelről ismerhettem – másoktól származtak, de eszükbe sem jutott nem magyarnak vallani magukat.” De életvitelükben, szokásaikban, jellemükben magukban hordozták mindazt, amit eleiktől örököltek. „A nemzetiségi élet így lesz az a televény föld, amelyen összhangzatos munkára kelhet a társadalom minden csoportja. E nélkül gyökértelen lesz minden törekvés, gyökértelenek leszünk magunk is.” Nyíregyháza népének lelkületében kitörölhetetlen az a hagyomány, amit a tirpákok jelentettek/jelentenek számukra: a munkaszeretet, a templomépítő mély hit, a család bölcső-melegét megtartó egybefonódás, melyet átörökítettek utódaiknak, az utánuk jövő nemzedékeknek.

Előre sietett? Előre siettünk? Térjünk vissza a legbensőbb körbe!

A Nyírszölösön és Nyíregyháza peremén élt nagyszülői házba, a Bujtosi láposra, a Hunyadi utca 54-be, a Kemecsei úti házba, mely a gyermek világlátását, világszemléletét megalapozta: sok munkával, belső békével, melyet beárnyékkolt édesanyja betegsége, korai halála, az édesapa háborús távolléte, melyet ellensúlyozni igyekezett a nagyszülők szeretete, az áldott nagynéni gondoskodása.

A második kör: a katolikus elemi iskola, a „mezítlábas egyetem”-nek titulált polgári, a KEFE néven emlegetett kereskedelmi iskola. A kiváló tanítók és tanárok hatása, biztatása egymásra épülve egyengette/kínálta számára a kiemelkedés, a kitörés lehetőségét. Nem a bizonyítványokban értékelt jegyek révén! Sokkal inkább azzal, hogy „soha nem a lexikális tudást, a magolást tartották az iskola feladatának, hanem a lényegét, a dolgok megértését, az összefüggések keresését”.

Az iskolai évek országos és világeseményei, élményei tágították a kört a nagyszülők megélte „boldog békeidők”; az első háború „mire a levelek lehullnak” emlékké szelídült borzalmi mellé lassan-lassan odatársultak a kisdíák megélte évek országok/népek sorsát tragikus irányba terelő előzmények és következmények: az igazságtalan társadalmi megosztottság, a háború okozta szenvedések, az ezeket megsemmisítő holokauszt, egy demokratikusnak ígérkező, majd diktatúrába torkolló politikai berendezkedés... Korabeli emlékeit azonban felülírják, átértelmezik a

történész képzettségű felnőtt, élettapasztalattal telített/dúsított értékelései, az „ahogy én láttam”, „az én olvasatomban” rögzült, nem egyszer vitára ingerlő megítélései. Ez már korkép, az egymásra épülő évtizedekről, rendszerekről, eseményekről kiszűrte, diagnosztizált kórkép, történelmi tabló, a súlyos veszteségeket, borzalmakat őrző egyéni emlékezet, melyben az idősíkok, a múlt és a jelen történései, a mozikban látott filmkockák módjára pörög tovább, egymásba fonódva, egymást felülírva vezetnek a jelenbe. A diákra zúduló élményeket az évtizedek tapasztalatával bíráló idős ember értelmezi, helyezi el az életfolyamat határköveit, a megtett út kálváriás stációit követve, azok sorában, melyekben az egyéni és közösségi sors, a szubjektum és a társadalom létértelmezése vezeti az emlékező, az író tollát.

Az olvasó felfokozott érdeklődéssel lapozza azt a fejezetet – *Szerkesztőégi élet* –, amely Kopka János újságírói és szerkesztői évtizedeit hivatott visszaidézni, értékelni, mérlegre tenni. Hisz életének, évtizedeinek ez adott igazi tartalmat. Tudjuk, az előbbi fejezetekben fölillantotta, hogy már kisiskolásként – vajon mily belső sugallatra hallgatva? – ösztönösen elkötelezte magát egy életre: „...amikor megkérdezte Ella tanító néni a második elemiben: ki, mi szeretne lenni? – én a tudatlan ember módjára azonnal rávágtam: újságíró. Rám kérdezett: miért? – én nem tudtam.” A sors különös kegyelme által – kitérőkkel ugyan – végül mégis eljutott az áhított hivatás varázskörébe, végigjárva a hivatásgyakorlás skáláját... a gyakornoki évektől a főszerkesztői szobáig. Milyen is volt az indulás? Arról álmodozott, hogy „egyszer majd Ady Endre és Móricz Zsigmond nyomdokain járom Szatmárt, meg Szabolcsot, felfedezem korom igazságát, miközben tollamat egy ifjú misszionárius küldetéstudatával sercegettem a kicsiny formátumú, ötvenháromban mindössze hétezer példányszámú, négy oldalas újság papírjára”. Társadalmi/politikai háttérként ott lebegett a „Nagy Tanító” halálát követően feltámadt remény: „hazánk fölött is kiderült az ég”. Az álmok helyett azonban a hétköznapok, a politikum elvárásai diktálták a témát: begyűjtés, munkaverseny, a köztestermesztésű bab..., írásaiból a dogma szellemőrei gyomlálták ki az oda nem illő gondolatokat, sorokat, igazították azokat a hatalom elvárásai szerinti rendbe. „Mikor már azt hittem, hogy napról-napra jobbra fordul a világ (1953-54-ben), az álom csupán vágy maradt.” Új reményt ébresztett 1956. Érthető, hogy az arra való visszaemlékezés tartalmában, arányaiban is helyet kívánt a kötetben. A forradalom leverését követő, a következményeket felillantó *Társaim, barátaim sorsa* című rövid felsorolás jelzi, mily széles rendet vágott a hatalom retorziója, bosszúja. Hitét az sem rendítette meg, amikor, 1957-ben újra kioktatták: „az igazságot nem úgy kell írni, ahogy látjuk, hanem ahogy a proletárdiktatúra kívánja!” Nem tört meg akkor sem, amikor egy időre eltanácsolták a laptól; amint lehetősége adódott, készségesen tért vissza. Minden külső körülmény ellenére hitt „az emberarcú szocializmusban”. A harminchat évi újságírói munkára visszatekintve összegzi magában annak hozadékát: „Nem voltak könnyű évek. Ezzel együtt igyekeztem nyugodt, (tót) természetemnél fogva (vagy annak köszönhetően) lelkiismeretesen, neveltetésem, s tapasztalataim alapján, a lehetőségek szerinti belső korlátok szerint élni.” Nem rajta múlt, hogy „sokáig kielégítetlen maradt a vágyam: közhírré adni olyasmit, ami túlmutat a redakciós »favágás« lehetőségein”. Ennek ellenére is megállapítható, hogy az évek folyamán a Dózsa György úti szerkesztőség s mind a többi, a korárammal együtt, annak ellenében valódi szellemi műhely lett,

maga köré gyűjtötte, ideig-óráig munkatársai sorába fogadta a megye írói képességekkel megáldott, kiváló személyiségeit, köztük Váci Mihályt, Sipkay Barnát, Galambos Lajost, Mester Attilát, Lázár Ervint... Együtt virágoztatták fel a lapot, juttatták azt a megyei újságok élvonalába. Évek múltán is fájdalommal gondolt vissza arra, hogy 1989 után nem sikerült azt „önálló politikai műhely”-ként tovább működtetni, amely „nyíltan vállalja a haladást szolgáló baloldali értékek hordozójának szerepét”; megtartva, részvénytársaságként működtetve maradjon a helybeliek kezében. Miként, hogyan? „Az olvasó iránti végtelen alázattal, a sok éven át magunk elé állított mércével, a lehetőség szerinti tisztességes munkával. A környezetével naponta szembenéző újságírónak csak ez lehet az ars poétikája.”

Az idő kereke pedig pörgött tovább. „Így jött el a nyugdíjas kor, vele az, ami számomra kellemes elfoglaltság”. A futballista, amikor obsitot kap, szegre akasztja cipőjét. A vérbeli újságíró sosem teszi le kezéből a tollat. Kopka János sem tette.

Élettapasztalata, a felhalmozott tudás, ismeretanyag készítette arra, hogy gondolatait, immár minden kötöttség nélkül papírra vesse, hogy általa írott/szerkesztett, közreadott könyvek sorában segítse kora olvasóinak tájékozódását, tárja fel azokat a humán, szellemi és tárgyi értékeket, amelyek a szülőföldre való kötődést erősítik, tudatosítják az olvasóban. Ezt kívánta szolgálni *Márkus Mihály A bokortanyák népe* című munkájának reprint kiadásával (1993), a *Zsidó emlékek a Felső-Tisza vidékén* (1994), a *Középkori templomok Szabolcs–Szatmár–Bereg megyében* (2000), a *Tisztelet az ősöknek* (2003), a *Keleti Panteon* (2006), a *Nyíregyháza templomai, kápolnái, imaházai* (2008)..., s több más kötet megírásával/szerkesztésével.

Ezzel egy időben figyelő szemmel követte az élet eseményeit, rövid glosszákbán, tömör jegyzetekben reagált rájuk, bennük az idők során fölhalmozott tapasztalat és az idős ember bölcsessége kéz a kézben, az újságírói erények kamatoztatásával, olvasmányos stílusban bontja ki gondolatait. Ezekből válogatott s közölt e kötetben – *Gondolatok* címen – egy csokorra valót, segítve bennünket abban, hogy olvasásukkor egy-egy képzeletbeli ceruzavonással egészíthetjük ki Kopka Jánosnak a memoárból kiszüremelő szellemi arculatát. Az íráskor tárgya, a véleményalkotás, az olyan, elvont kérdésnek tűnő fölvetések – „ha semmim sincs, akkor mi a szabadság?”, „vajon ki itt az igazi magyar?”, „mi is kell ma a boldogsághoz?”, „mit jelent kereszténynek lenni?”, „hová is tartozunk”... – jelzik, hogy a napi problémafölvetéseken túl, általános, mondhatjuk, egyetemes, az élet értelmét és célját kutató kérdések is foglalkoztatják. Maga is tudja, hogy az emlékezés, a véleménymondás szubjektív és szelektív. „Tudom, objektív nem lehetek, legfeljebb törekedhetem rá.” Tanulságos sorai nem öncélúak. Az „ahogy én láttam, megéltem” alapállásra építve születtek meg a jó szándékból fakadó sorok: „Ha bármilyen kevéssel, de hozzá szeretnék járulni egy nagyon bonyolult korszak megértéséhez. Nyolc és fél évtized viharával a hátam mögött – tudatában lévén természetesen tévedéseimnek is.”

Az író személyiségrajzát egészítik ki a *Portrék*. Az emberi értékeket, a közösségért végzett munkát, a szülőföld iránti elkötelezettséget és az ahhoz való hűséget, ragaszkodást, a társadalmi haladás szolgálatára szegődött személyiségek jellemrajzát idéző sorokat a tisztelet és megbecsülés hangja ihleti és íratja vele. Sorsukba

megmerítkezve, velük azonosulva körvonalazódik az ő pozitív életérzése, optimista életszemlélete is, ami személyességén túl, kihatott a lap irányvonalára is.

A kötet képanyag nem csupán illusztráció, nem csupán vizuális adalék. Jelzésértékű abban a viszonyrendszerben, amelyben életútja, szakmai kötődése formálódott, alakult.

A könyvben vissza-visszatérő gondolat: mi az írás értelme? Lev Tolsztojt idézi, „miszerint szomorúan éli meg, hogy bár írt számos regényt, amelyeket olvasott szerte a nagyvilág, az emberek mégsem lettek boldogabbak általuk”. Tudjuk, pesszimista megítélésére rácsáfolt az idő, műveit ma is olvassák. Kopka János véleménye ennél pozitívabb töről fakadt. Bár sokszor érezte maga is, hogy az én „nem ezt a lovat akartam”-féle tapasztalás ambivalens érzést keltett benne. Egyfelől hitte: „amit csinállok, bármilyen picinyke lépésekkel is, előreviszi a mi szűköcske világunkat”, másfelől „egyre többször adtam igazat Tolsztoj grófnak”. Változó idők, változó széljárások. Fogadjuk el azt s amiként ő viszonyul az életúthoz, az életét betöltő, az életművet jelentő íráshoz. „Tévedtem, nem is keveset, de hiszem, jóvátehetetlent soha. (...) Nem bántam-e meg, hogy úgy alakult az életem, ahogy? – kérdezték unokáim. Mit válaszolhat erre a szegény fuvaros gyermeke, hogy megértsék mindazt, ami a nyolcvanöt esztendő első öt évét követően történt – azóta emlékszem a háborúra és a békére. Van, amit bánok, de legtöbb velem történtet természetesnek tartom. Ez volt az én történetem – másokéval – sokakkal együtt. Az események közötti rosszat se sajnálom, hiszen nincs olyan rossz, amit jó nem követ, különben is, abból lehet igazán tanulni.” A kötet megírásában, az unokái által fölvetett óhajon túlmenően, kódolva van egy másik üzenet is: „ha bármilyen kevéssel, hozzá szeretnék járulni egy nagyon bonyolult korszak jobb megértéséhez”. Olvasásakor hittük, megtapasztaltuk, mindkét célját elérte!

(*) Kopka János: Önkiadás. Egy politikaviselt vidéki újságíró jegyzettöredékei. Nyíregyháza, IMI-Print Nyomda, 2019.

„...megmaradni magyarnak itt, Kárpátalján...”

„Ungnak és Tiszának
Örök a járása.
Mint konok szíviünknek
Szilaj lobogása.
Szilaj sodorása
Ungnak és Tiszának,
őrzői vagyunk még
Ezeréves lángnak.”

(Tárczy Andor: Ungnak és Tiszának)

A budapesti Nap Kiadó által indított új vállalkozása – *Magyar szemhatár* – szerkesztője, Pusztay János elgondolása szerint a „sorozat köteteiben az érintettek beszélnek helyzetükről, arról, hogyan gondolkodnak önmagukról, hogyan ítélik meg helyzetüket és jövőjüket, s teszik ezt – szándékunk szerint – pártsemlegesen. (...) Terveink szerint minden határon túli magyar közösségről készül kötet, majd a diaszpóra magyarságáról is.”

Évente egy-egy kötetel kívánják kiteljesíteni a bemutatást, fölhíva az anyaország olvasóinak figyelmét az elszakított nemzetrészek életére, kevéske örömeire s még több gondjára, arra a szándékra, amit az írásunk címéül választott gondolat – megmaradni magyarnak! – kötet egyik írásából kiragadott létprogramot, jövőt élhetővé, megvalósíthatóvá acélozza, amiképp azt a kárpátaljaiak esetében, Tárczy Andor megrendítő költeményének záró sorai vizionálják.

A cím és a jellegeként választott sorok elárulják, hogy a sorozat első kötete(*) a létében, megmaradásában, jövőjében leginkább veszélyeztetett nemzetrészt, a kárpátaljai magyarok sorsát tárja elénk. Az a cím és azok a sorok egyaránt utalnak arra, hogy a kötet szerzői közössége egy tájhaza életébe kívánnak betekintést nyújtani, ám minduntalan visszatérnek, utalnak arra, hogy ők is részei a Duna-medencében létrejött magyar hazának/nemzetnek, őrzői az ezer éves lángnak, mely fényével bevilágítja, melegével élteti az Illyés Gyula által megfogalmazott költői kép – „haza, a magasban” – eszmei tartalmát.

E sorok írójának a kötet iránti felfokozott figyelme évtizedekkel ezelőtti élményre alapozódik. 1975-ben nyílt alkalma arra, hogy szatmárnémeti újságíróként – maga is kisebbségi magyarként –, a *Kárpáti Igaz Szó* meghívására, ellátogathatott, majd ismételen visszatérhetett Kárpátaljára, megismerhette annak történelmi nevezetességeit, bejárhatta szépséges természeti tájait, s az akkori idők ideológiai/politikai korlátai között is, betekinthezett annak életébe, napilapi riportokban – az akkori korlátok adott keretében – szólhatott róluk, a *Korunk* 1980/4. számában – *Sorok*

Kárpátontúl magyar irodalmáról címmel –, tudósíthatott az ottani irodalmi életről, a későbbiekben is írhatott az ott megjelent kiadványokról, antológiákról.

A Pusztay János jegyezte *Előszó* előre vetíti a köteten végigvonuló legfőbb sorskérdés – a gazdasági fejletlenségből, a vegyes házasságok és az iskolarendszer korlátaiból fakadó legfőbb veszély: a szétszórás, a nyelvi asszimiláció kérdését, amely „az eredeti (anyanyelvű) egynyelvűségtől a kétnyelvűségen át az új, az államnyelvi egynyelvűséghez vezet”. Ellenszereként „a kulturális minőség védelmét, illetve az anyaországban tapasztaltnál erősebb nemzeti tudatot” említi. Ez túlmutat Kárpátalja határain, általános jelenségként tételezhető. Mi lehet a megoldás? „A kisebbségi magyarság érdekében az asszimilációt gátló disszimilációs politikát kell folytatni, elősegíteni a helyben maradást, támogatást nyújtani a demográfiai helyzet kedvezőbbre fordítása érdekében”. E szavak igazságtartalma megkérdőjelezhetetlen. De honnan jöhet, honnan várható segítség? A belső, szerves fejlődés, növésterv folyamánként vagy külső – európai és anyaországi – védernyő létrejöttétől? A kötet tanulmányainak, esszéinek olvastakor József Attila sorai jutnak eszembe: „Ím itt a szenvedés belül, / ám ott kívül a magyarázat. / Sebed a világ – ég, hevül / s te lelkedet érzed, a lázat.” (*Eszmélet*) A kötet lapjairól a belső gondokról, szenvedésről kapunk autentikus kórképet. Sok sebtől vérzik, szenved e világ, s benne leginkább a lélek sérül, a veszélyekkel szembeni immunitás gyengül.

A kisebbségben élők sorsát meghatározó tényezők közt a többségi politika és a gazdaság bír meghatározó jelleggel.

A világpolitika – esetünkben a sorsunkat végzetesen befolyásoló béketárgyalások érzéketlen, igazságtalan döntései –, valamint a kisebbséget magába tagoló, közhatalmat gyakorló állam nemzetiségi politikája. Az utóbbi száz év igazolja: mindkettő mostohán bánt a magyarsággal. Az előbbi szétszaggatta az ezer éves múlttal bíró nemzetet, az utóbbiak (csehszlovákok, románok, szovjetek, ukránok) pedig a lehető leggyorsabb asszimiláció sorsára szánták őket. Sokat mondó, a kárpátaljai magyarság hányatott sorsát példázó adat, miszerint „a 20. században 17 féle impériumváltást, belső berendezkedést, fordulópontot, katonai megszállást” ért/élt meg. Legbeszédesebb következmény: az 1910-es népszámlálás szerint e vidéken 267 091 magyar élt, lélekszámuk, mára, mintegy százezerrel apadt.

E hányatott, bizonytalan élettérben a gazdaság, mint legfőbb létforrás, nem tudta megteremteni azt az alapot, amelyre tartósan lehetett volna jelent s jövőt építeni. A térség mindvégig periferiális helyzete, folyton változó erőterei, országhatárok szabta korlátai meggátolták abban, hogy a rész és az egész – a többség és kisebbség – viszonya harmonikus, valóban gyümölcsöt érlelő, gyümölcsöt termő tényezővé, hathatós megtartó erővé váljon.

Rezes József, Zubánics László, Bacsó Róbert, Balogh Csaba gazdagon adatolt tanulmányai feltárják előttünk mindazokat a politikai, gazdasági összetevőket, amelyek gátolták/gátolják a kibontakozási körülményeket, korlátokat, azokat az okokat, amelyek a mai helyzetet előidézték. Mindannyian kihangsúlyozzák az anyaország sokrétű segítségét, amelyek pályázatok, alapítványok, anyagi támogatások révén az utóbbi évtizedekben minden tekintetben reményt ébresztenek – gazdasági és politikai, közösségi és személyes vonatkozásban egyaránt. De ahhoz, hogy erőfeszí-

téseik valóban lendületet adjanak a gazdasági kibontakozásnak, ahhoz, hogy a politikai légkör valóban a fejlődés keretivé váljon, mindenképp szükség lenne arra, hogy az ukrán törvények valóban megteremtsék a fejlődés feltételeit, biztosítsák azt a gazdasági, spirituális miliót, amelyben a többség a nemzetiségekre valóban államalkotó polgárokként tekint; ellentétben a mostani, mesterségesen felszított, ellenséges közhangulattal szemben, amely ezeket, tízezreket készlet szülőföldje elhagyására.

Kárpátalja természeti adottságai közt meghatározó vonás a folyók – Tisza, Latorca, Ung, Borzsa – sokasága. A vizek járása, évszakonkénti változásai, a gyakori árvizek indokolják az odafigyelést, a határokon átívelő összefogást, egybehangolt cselekvést; a védművek építését és karban tartását, az operatív előrejelzést, a saját és nemzetközileg összehangolt anyagi ráfordítást, kárelhárítást, helyreállítást. Erről tájékoztat, fest nem sok optimizmust sugalló képet Revallo Nikoletta.

A régió egészségügyi ellátásáról, annak fontos szegmenséről – a szülészeti helyzetről – szól Bocskor Szedlákovics Zita tényfeltáró írása. Elszomorító kép, amely bizalmatlanságot ébreszt, negatívan hat vissza a gyermekvállalás alakulására.

A kárpátaljai magyarság közérzetének, a megmaradást szolgáló/segítő összetevői nem csupán a gazdasági élet függvénye. Adott az ezer éves történelemből fakadó nemzettudat, az a spirituális tér, melyben a szülőföldhöz való kötődés, az anyanyelvhez való ragaszkodás, az oktatás, az egyházak, a sajtó, a művészetek, a család- és gyermekszeretet... egyaránt fontos szerepet hordoz. Megannyi erővonal, heroikus küzdelem színtere, immár száz esztendeje! Az erdélyi, sorstárs költő, Reményik Sándor soraival ők is elmondhatják: „Testvéreim, bizony nem élünk jól mi, / Nem apáinknak tetsző életet. / De aki másképp tehetné helyünkben, / Az vesse ránk az első követ! / Minden percünk kínzó kiegyezés: / Ahogy lehet...” (*Ahogy lehet*) Tették ezt „démoni dühvel és örült örömmel”, elszántan védve karszti sorsukat.

A sorozat- és kötetszerkesztő figyelmének köszönhetően ezek az összetevők is hangot és teret kapnak e kötetben.

Dunda György a magyar sajtó múltját, jelenét és jövőjét térképezi fel. A napi- és hetilapok bár évtizedeken át a propaganda eszközeként/szócsöveként jelentek meg, de magyarul szóltak, s amint rés támadt a falon, egyre inkább magukra találtak. Különösképpen érvényes ez a megállapítás a kilencvenes években s azután megjelent – *Hatodik Síp, Pánsíp, Együtt* – irodalmi-művészeti kiadványokra, az egyházi lapokra.

Kovács Péter a magyar nyelvű iskolai oktatás helyzetére vet fényt. A hozzá való ragaszkodás mellett szól az azt veszélyeztető tényezőkre is: az oktatási törvények kisebbségellenes paragrafusaira, a tankönyv-ellátás anomáliáira, a tanulólétszám vészes apadására, továbbá arra a teret hódító torz nézetre is, miszerint „a gyermekem csak akkor fog majd boldogulni az életben, ha államnyelven tanul”. Spenik Sándor a felsőoktatás állapotát, helyzetét elemzi, annak lehetőségeit, távlatait és korlátait, két intézmény – az Ungvári Nemzeti Egyetem és a Beregszászon magyar állami támogatással létrehozott II. Rákóczi Ferenc Magyar Főiskola – vonatkozásában. Fölvívja ugyanakkor a figyelmet arra, hogy „a Kárpátalján érettségiző, felsőoktatású képzésre jelentkező diákok 75%-a tanulmányait Magyarországon kívánja folytatni”, amely azzal a következménnyel járhat, hogy azok a diákok valószínűleg nem térnek vissza

szülőföldjükre. E témakörhöz sorolható Bence Norbert egyetemi hallgató írása, aki a diákélet lehetőségeit és távlatait vetíti elénk, megfogalmazza a legfőbb célt: „a kárpátaljai magyar végzősök itthon folytassák tovább tanulmányaikat és itthon maradjanak meg igazi kárpátaljai magyarnak”. Mindezek fölött ott lebeg az új s újabb ukrán nyelvtörvényeknek az anyanyelvi oktatást és anyanyelvhasználatát korlátozni szándékszó réme.

Pogány István római katolikus, Nagy István református lelkész az egyházak nyújtotta, a hitre épített és alapozott nemzetmegtartó törekvéseiről számol be: a hitélet, a karitatív tevékenység, a felekezeti oktatás... viszonylatában, hirdetve a krisztusi parancs lényegét: „Szeretni, szeretni, szeretni – SZERETETTEL. Ez a megmaradás, a nemzetépítés egyetlen záloga.” Ugyanakkor figyelmeztetnek egy igen káros, önmagán – és a kárpátaljai tájhazán is – túlmutató jelenségre: a család hanyatlására: „ennek felbomlása a nemzet hanyatlását, szétmorzsolódását is hozza maga után.”

Zékány Krisztina a szellemi élet legfontosabb műhelyét, a Kárpátalján kibontakozó magyar irodalmi törekvéseket, jelenségeket tette elemzése tárgyává. Mi sem természetesebb, minthogy az irodalmi fejezet élére, jeligeként, a kárpátaljai magyar irodalom ikonikus alakja, Kovács Vilmos sorai kerülnek: „Ez hát a hon... Ez irtatlan / hegyek közé szorult katlan. / S az út... Kígyó vedlett bőre. / Hány népet vitt temetőbe. / S hozott engem, ezer éve, / Árpád török szava, vére / bélyegével homlokomon... (*Verecke*) Tér és idő keresztútján, kálváriás stációin haladva élte e magyar töredék-nép, zaklatott életét. Kárpát-medencei perifériális helyzete rányomta bélyegét az irodalmi élet alakulására: előbb a főváros, a csehszlovák éra alatt Kassa vonzókörében; az „önállóvá”-válás, „a harmadik államfordulat” hozta el jókora késéssel, a hatvanas évektől, számára a saját arculat lassú, viszontagságos körvonalazódását, mindvégig a szellemőrök éber ellenőrzése és felügyelete alatt. Két ellenpólus – később, „a rendszer kiszolgálójaként jellemzett” Balla László és „a szellemi ellenállást képviselő” Kovács Vilmos – köré, jelesen az általuk fémjelzett Forrás Irodalmi Stúdió, illetve a József Attila Stúdió műhelyéhez, holdudvarához kötődően, azok vonzókörében nőtt/vált valóban nagykorúvá, amely – a Holnap is élünk című regény megjelenését követően – már össznemzeti vonatkozásban is figyelemre méltó értéket teremtett. A „hegyek közé szorult katlan” szóképet a rendszer jellemzőjeként is értelmezhetjük: a szellem béklyóba verését. Mely úton járhatott az e korban megszólaló író/költő? Járhatott a Balla László által fémjelzett ösvényen: „Az én nemzedékem életében / minden út Damaszkuszba vezetett, / s voltam, / ma Saulus, holnap Paulus, / majd ismét Saulus s megint Paulus, / vagy Saulus-Paulus egy időben.” (*A damaszkuszi úton*) Tudathasadásos állapot. Élete alkonyán viszont felismeri/beismeri: „Ma már értem: / bukás volt minden vélt diadal s érdem.” (*Nullszaldó*) Járhatott Kovács Vilmos útján, aki a rendszer valódi arcát feltáró, címében mégis reményt keltő regényével utat nyitott az „új hullám” áramlatában kibontakozó tehetségeknek, annak az írói szándéknak, amely „ki tudja mondani az emberi és nemzetiségi problémákat, írásaiban folyamatosan megjelenik az egyén és a társadalom konfliktusából adódó érzelmi feszültség, az ebből szabadulni próbáló egyén lázongása”. Mi lett az ő sorsuk a szovjethatalom alatt? Elhallgattatás/elhallgatás, kényszerű emigráció.

1989 után kiszabadul a szellem a palackból. A Balla D. Károly által szerkesztett *Hatodik Síp* megjelenése (1989), a Magyar Írószövetség Kárpátaljai Írócsoportjának megalakulása (1992), a *Pánsíp* (1993), később pedig az *Együtt* (2002) című folyóiratok megjelenése, a *Kovács Vilmos Irodalmi Társaság* létrejötte (2014) katalizátor-ként hatott a helyi irodalmi életre, az írói pályák kibontakozására. Ezek együtt jelentik, teremtik meg azokat az értékeket, amelyek a szülőföld szeretetének ápolását, az anyanyelv védelmét, az egyéni feladatvállalást, a kárpátaljai sors kiteljesítését kódolják műveikbe. A sorozatos nyelvtörvények ismeretében eszünkbe idézhetjük Vári Fábián László 1984-ben írott költeményének sorait: „Hazámtól távol, / Hozzád sírközelben / Tőled kérdezem, / mi végre hát? / S ha nem mondtad elégszer, / hiába mondtad, / hogy ezerszer jaj / a nyelvelhagyottnak, / mert biccen a szó már / a száj szögletén. (...) Makacs szánkra fegyelmet / izzó jogarral égess, / csak őrizz meg bennünket, édes, / édes anyanyelv!” (*Illyés Gyula fejfája előtt*) Írók, költők, a nemzetért felelősséget érző publicisták magvetése mégsem hiába való, hisz – Vörösmartyt idézve – az elszakítottság száz éve után Kárpátaljára is érvényesen elmondhatjuk: „Megfogyva bár, de törve nem / Él nemzet e hazán.” Társítsuk hozzá a tanulmányíró pedagógus diákja versének strófaindító sorait: „Máshol jó a levegő, de itt ízlik a legjobban. (...) Máshol szabad vagyok, de itt sincsenek láncok. (...) Máshol is megélek, de itt születtem.” (Ponz Máté: *Otthon*)

A tartalmas, gondolatébresztő írásokból kialakuló képből hiányolom a kárpátaljai magyar képzőművészeti életről szóló ismertetőt. Hisz Erdélyi Béla, Boksay József, Koczka András, Soltész Zoltán, Kassai Antal, Balla Pál, Horváth Anna neve és alkotása abból a világból nyerte ihlető forrásait. Alkotásaik igen nagy mértékben járultak hozzá a kárpátaljai szellemi élet, a szülőföld iránti szeretet elmélyítéséhez, e nemzetrész helyi kötődése erősítéséhez.

(*) *A kárpátaljai magyarság a 21. században. Esszék, tanulmányok. A kötet összeállító szerkesztője: Zékány Krisztina. Nap Kiadó, 2018.*

Isten megváltó tervének munkatársa

„Legyetek az igazság védői és a szeretet apostolai! Közvetítsetek az Isten és ember között! Legyetek a bénának lába, a vaknak szeme, az árváknak, szegényeknek, az elesett és szenvedő emberek tömegének gondviselő atyja! Vállaljátok a gondjaitokra bízott hívek küzdelmes életét, sorsát és bajait!”

*Márton Áron
püspök*

*„...Berszán Lajos (...) nagyot álmodott,
és álmának megvalósítására tette rá életét.”*

*Tamás József
püspök*

A Toldi Éva, veszprémi tanár, újságíró könyvéből(*) kiragadott két idézet ötven évnél is túlterjedő intervallum: 1966–2019 – a pappá szenteléskor elhangzott útravaló és a beteljesedés, de korántsem a bevezetés méltatása – Berszán Lajosnak a katolikus egyház és hívő népe szolgálatában eltöltött évtizedeinek idejét foglalja keretbe. Egyszerre egyedi/személyes és az erdélyi viszonyokat, a katolikus egyház küzdelmét megelevenítő általános példázat egy áldozatos életútról, amely mindvégig hív maradt szentelő püspökének a papi hivatás lényegére utaló intelmeihez, méltán érdemelte ki az erdélyi egyházmegye egykori segédpüspökének elismerő sorait.

Miként is lehet keretbe foglalni, híven érzékeltetni azt az utat, melyet Berszán Lajos kanonok úr az évtizedek során bejárt? A legkézenfekvőbb, ha külső krónikásként követjük az idők fonalát, életrajzot írunk, behelyezve azt a külső világ által adott körülmények „forgatókönyvébe”. Ezt teszi Toldi Éva is, írói bravúrral vezetve bennünket végig az Berszán atya életútján: az első személyben történő megszólaláson, interjúkba sűrített eseménykrónikákban, narrátorként vezető elbeszélésekben, személyes történetek beiktatásával, egyháztörténeti események megidézésével, prédikációkkal, laudációkkal, életrajzi áttekintéssel színezve az eseménysort... Minden sora, mondata fölött ott lebeg a főpásztori gondolat: „Isten megváltó tervének vagytok a munkatársai.” Ez az életprogram –, amelyet Márton Áron kálváriája, Scheffler János és Bogdánffy Szilárd mártíriuma, a sok-sok bebörtönzött katolikus pap szenvedése hitelesített – adott/teremtett szilárd alapot, erőforrást ahhoz, hogy a nehéz időkben legyen esélyük küldetésük teljesítésére.

Kik teheték/tették/teszik megvalósíthatóvá? Azok, akik mögött ott volt, és ott van egy mély hittel megáldott család: imádkozó édesapa, imádságos lelkületű édesanya, egy hivatástudattal megáldott, életpéldát sugárzó lelki vezető, ott van a szűkebb/tágabb plébániai közösség. És mind e fölött ott lebeg a Szentlélek kiáradása, amely

gondolataikat, tetteiket vezérli, a sok kicsi életcsermelyt közös mederbe tereli. Kedves sorok, aranylapok, megható emléksorok olvashatók a székely család szeretet-közösségéről, a kicsiny gyermeket útra bocsátó fészek-melegéről. Az édesapa korai elvesztése megkettőzi, megsokszorozza az édesanya erejét. A félárva gyermekre kiáradó szeretet fizikai és spirituális értelmet nyer, biztos kézzel vezeti a papi hivatás felé.

Az út, indulása idején, igen rögzös volt: az ateista világ ellenszelében vezetett Gyulafehérvárra. Hálás szívvel gondol vissza általános iskolai tanáira, akik „csak a jóra tanítottak”, akik közt akadt olyan is, aki az „ideológiai megkötözöttség” paravánja mögül biztatta: „ott jó nevelést kapsz, fiam!”

A kántoriskola és a teológia spártai nevelése mögött meglátta és felmutatja a tanítás, a hivatásra történő felkészítés lényegét: a megacélozott akaratot, szilárdságot, amely Berszán Lajos újmisési jelmondatában is – „Isten ígérését ünneplem, nem félek, ember mit árthat nekem?” – alapot, kifejezést nyert.

A teológia zárt falai mögül kikerülve szembesülhetett a valósággal. De nem az akadályokra figyelt, hanem arra a lelki szükségletre, elvárásra, igényre, ami a hívek felől sugárzott. Nem véletlen, hogy az indulásra, az első évekre emlékezve, két arc fénylik felénk a kötet lapjairól: az édesanyáé, aki „az élet hőse volt”, aki „áldozatvállaló életet élt”, kinek minden cselekedetét a szeretet hatotta át; a másik az „emberfeletti ember”, „a szelíd mosolyú” főpásztoré, Márton Ároné, aki – élteben és holtában is – lelki bátyaként óvta és őrizte hűségese szolgálja útját, küzdelmeit.

Az út változatos volt. A különböző szolgálati helyek – Görgényüvegcsűr, Uzon, Csík-szentgyörgy, Magyarszarvaskend, Feltorja, Teke – megannyi kezdet és kibontakozási lehetőség, mondhatni: felkészülés arra a feladatra, amely, 1981-et követően „a patakok országában”, Gyimesfelsőlokon várt rá. Papi habitusának plusz töltete volt a szándék: „örömmel szolgálni”, az a törekvés, hogy a lehető legmélyebbre ásson, azonosuljon hívei örömeivel és gondjaival, a lelki vezetésen túl oly többlettel tegye azt, ami a lelkieken túl a mindennapok világában is fáklya lehessen, aki „nagy lendülettel mindent meg akart újítani”, aki a több nemzetiségű helységben is felismerte: „a különböző népek közössége olyan, mint Isten virágoskertje”, amelyet ápolni kell, nemcsak lelkieken. Ilyen terep volt számára a „hagyományápolás és a magyarságtudat erősítése”. Elvégre, kisebbségi helyzetben, ezek segítenek abban, hogy megmaradjunk őseink hitében, nemzeti hovatartozásunkban. A lelkipásztori teendőit példásan végző Berszán Lajost ez indította arra, hogy a Gyimesbükkön szolgáló, a templomépítő Dani Gergely életpéldájából és elszánásából is erőt merítve, az 1989-es politikai fordulatot követően, lelkigyakorlatos ház építését kezdeményezze, hogy a gyimesi és a csángó gyermekek részére katolikus iskola építésébe kezdjen. Álmai valóra váltását példás összefogás segítette. A jeles szándékot fölkarolta a Katolikus Értelmiségiek Szövetségének debreceni szervezete. Létrehozták a Sziklára Épített Ház Alapítványt, amely a későbbiekben a bővítés, a gyarapítás katalizátora, legfőbb támogatója lett. Az elvetett mag jó talajba hullt. A saját erőforrás és tenni akarás mellé felsorakozott sok más jószándékú személy – köztük Kiss-Rigó László szeged-csanádi megyéspüspök, Jáki Teodóz bencés atya, erdélyi és anyaországi egyházi és civil vezetők és szervezetek. Segítségükkel hozzáláthattak Berszán

Lajos atya álma megvalósításához: lehetőséget biztosítani a helybeli tanuló ifjúság, a moldvai csángók továbbképzéséhez. Bolyai János szavaiból merítve, maga is elmondhatta: a semmiből egy új világot teremtettem. Az eladdig viszonylag zárt világban kaput nyitott, valós kiemelkedési perspektívát tárt a szerény anyagi körülmények közt élő, tehetséges gyermekek elé. Azt sem feledi megemlíteni, hogy ebbeli igyekezetében – mily jó ezt hallani/olvasni! – „a román hivatalosságok részéről soha akadályt nem éreztem később sem”. Az Árpád-házi Szent Erzsébet líceum, az évek során, túlnötte falait – „a valamikori kicsiny mustármag terebélyes fává növekedett”: otthona az általános iskola felső tagozatának, a humán- és reál gimnáziumi osztályoknak, esti tagozatnak, agrárturisztikai szakközépiskolának, kollégiumnak, óvodának – 2010-ben már több mint négyszáz növendéke van az intézménynek. „...Megtartó erő lett a patakok országában”, otthona mindazoknak, akiknek – köztük a csángóknak is – anyagilag nem jutott volna lehetőségük a tanuláshoz. Az elmúlt negyed évszázad alatt ifjak százait indította az életbe, tudással és szilárd jellemmel vértézve fel őket személyes vágyaik/álmaik megvalósításához, a szűkebb és tágabb közösségi feladatok vállalásához/végzéséhez. A nevelés része lett a hagyománytisztelet, a néphagyományok ápolása is. A ballagók lovas felvonulása nem csupán látványos kuriózum, de a helybeli létformához, foglalkozáshoz való kötődés, ragaszkodás kifejezője, szimbóluma is. Mindezzel, együtt és külön-külön is azt szolgálta, hogy visszaadja a gyimesi csángók identitását, felismertesse és elmélyítse bennük nyelvi és kulturális hovatartozásának érzését, annak gondolatát és bizonyosságát, hogy ők is a magyar nemzet nagy családjába tartoznak.

A Berszán Lajos atyáról rajzolt képet árnyalják, gazdagítják, színesítik a különböző ünnepi alkalmakkor – aranymise, iskolaavatás, iskolai ünnepek – elhangzott visszaemlékezések, méltatások, a sajtóban megjelent írások, szentbeszéd, laudációk. Közülük ragadjuk ki a volt tanítvány, Ambrus István kapnikbányai plébános Lajos atya élete lényegét tömören megfogalmazó szavait: „Isten szeretetének megtestesítője a Gyimes völgyében.”

Berszán Lajos papi életének értékeire világítanak rá a *Silva rerum* fejezetben közölt írások. A lélek csöndjében megszületett gondolatok, vallomások csokra ez, belülről világítva rá életének egy-egy mozzanatára, oly történetek, melyek szépírói tehetségre vallanak, szólnak arról, ami nem csupán része, hanem alakítója is volt papi életének. Sorait olvasva Babits Mihály *Sunt lacrimae rerum* című költeménye jut eszünkbe. Lajos atya sorai nem a tárgyakból fakadó könnyeket idézik. Szavai lélekből gyöngyöznek elő, az őt körülvevő, a vele kapcsolatba került világból szűrve le azt, ami mind-mind arra vall, hogy mily érzékeny lélekkel járt-kelt a világban, vallanak a szeretet kötelékeiről, amelyek létének meghatározó, másokat is magával ragadó erővel sugárzott szét, mindenütt, ahol élnie, járnia adatott.

Szolgálatát nem csupán figyelem követte; nem maradt el a társadalmi elismerés sem. Fő művéért – a gyimesfelsőlaki Árpád-házi Szent Erzsébet kollégium létrehozása – Magyar Örökség Díjjal jutalmazták. Áldozatos munkáját Márton Áron-díjjal (1990), Julianus-díjjal (1996), Pro Hargita-díjjal (2005), Árpád fejedelem-díjjal (2007), Mindszenty-émlékéremmel, Gróf Klebelsberg Kuno-díjjal, több más állami kitüntetéssel ismerték el.

A kötetet kiegészítő képanyag még közelebb, látóközelségbe hozza azt a személyt, aki e kötet szerzőjét megihlette, az életút állomásait összefűzte.

Amikor bezárjuk a kötet lapjait, elgondolkodtunk azon, mily címet is adjunk méltató írásunknak? A legtalálóbbnak azt éreztük, ha az őt szentelő áldott emlékű püspök, Márton Áron szavait parafrazálva állítjuk: Isten megváltó tervének lett s maradt mindvégig kitartó munkatársa.

(*) *Az aranymisés Papbácsi, Berszán Lajos. Írta és szerkesztette: Toldi Éva, 2019.*

Az önismeret tövises ösvényein

A XX. században két diktatúra – a német nemzeti szocialista és a szovjetek által létrehozott kommunizmus – söpört végig Európán, áldozatok millióit hagyva maga után. Mindkettő súlyos csapás volt az emberiségre, azon országok népére, amelyekben uralomra jutott; s nemcsak ott, hisz hódításaival mindkettő világhatalomra tört, évekre, évtizedekre gyászos sötétségbe rántva Európát. Elvakultságuk, dogmáik és ideológiájuk kizárólagosságot kívánt megteremteni, annak nevében elpusztítani, megsemmisíteni mindent és mindenkit, aki – fizikailag, életszemléletében, a keresztényi hit és erkölcs nevében... – útjukban állott. A másképp gondolkodás, annak akár a gyanúja is elég volt ahhoz, hogy börtönökbe, megsemmisítő táborokba hurcolják/zárják emberek millióit.

Az emberiség, a humánus elemi parancsa, hogy, egyfelől, elítéljük az emberek életét pokollá tevő diktatórikus rendszereket, másfelől emlékeztessünk, főhajtással adózzunk az áldozatok emléke előtt.

Az elmúlt évtizedekben tanulmányok, kötetek hosszú sora tanúskodik a borzalmakról, a szadista kegyetlenségről, mely a hitlerizmus, a kommunizmus nevéhez fűződik; tanulmányok, kötetek hosszú sora emlékeztet az áldozatokra – nemzetekre, népekre, közösségekre, egyéni sorsokra lebontva.

Beszédes példa erre a Csirák Csaba szerkesztette *Otthonom Szatmár megye* című könyvsorozat legújabb, 52. kötete(*). Benne az általános és egyedi jegyek révén nyújt betekintést az olasz költő, Dante Alighieri víziójának legmélyebb bugyrainak borzalmait, az ott megtestesülő szenvedést is fölülmúló világba: a román kommunista diktatúra börtönviszonyaiba, a szekuritáé vallatókamráiba, illetve egy tragikus sorsú papi életáldozat, Pakocs Károly pokoljárásába.

A kötet első korpusza – *Tempfli Imre: Börtönvilág a kommunista Romániában (1945–1964)* – hatalmas könyvészeti anyagra alapozva idézi elénk legújabb kori történelmünk gyászos éveit, azt a világot, mely a kései olvasót is borzadállyal tölti el. A kötet szerkesztője – Baumgartner Bernadette – bevezető sorai jelzik: „nem lesz könnyű olvasmány”. A szerző a történelmi etikát követően, tárgyyszerűen, tömören, távol-ságtartóan, a tényekre szorítkozóan, mondhatnánk a száraz adatközlésre alapozva araszol előre az időben. Tanúi lehetünk annak, miként épül ki, mily alantas politikai eszközökkel, a szovjet példát követve, a kommunista államhatalom hozza létre azt az elnyomó gépezetet, mely eszközeiben nem válogatva hajtja terroruralma alá az országot.

A tanulmány írója folyamatában ábrázolja az eseményeket, a népi demokrácia létrehozása reményének szétzúzásától a jogvesztések/szűkítések révén egészen a börtönök, munkatáborok, megsemmisítő lágerek hálózatának kiépítéséig. Mindezek fölé sötét felhőként borul, a szekuritáé kezében összpontosuló, senkinek számadással/felelősséggel nem tartozó hatalma. Az áldozatok, az elítéltek százezrei közt ott találjuk a régi hatalom politikusait, a letűnt társadalom tagjait, a nemzeti identitásukhoz ragaszkodó kisebbségeket, ott találjuk az erőszakos kollektivizálással

szembeszegülő földműves társadalmat, a másképp gondolkodó értelmiségi réteg prominens képviselőit... s ott vannak az egyházak, különösképpen a magyar történelmi egyházak papjai, hívei, mindazok, akikre az elnyomó gépezet rásüti „a népi hatalom ellensége” bélyegét. Elszörnyedve olvashatjuk, hogy szadista pribékek miként bírták szóra – pszichikai ráhatással vagy minden képzeletet felülmúló kínzásokkal –, „vallomásra” a kezükbe került áldozatokat. (Elvértve találni példát, arra, hogy vallatóik, őreik közt „akadt emberséges” is.) Elszörnyedve ismerkedhetünk a börtönviszonyokkal, az emberi méltóságot semmibe vevő, bevallottan is halálra szánt emberi sorsokkal. A megtorló intézmények – fegyházak, börtönök, kényszermunkatáborok, deportálási központok, pszichiátriai intézetek, fogdák... – behálóztak az egész országot. Köztük külön említés történik azokról, melyekben egyházi személyek százai szenvedtek súlyos börtönéveken át... a Duna-csatornánál, Felsőbányán, Jilván, Máramarosszigeten, Nagyenyeden, Râmnicu-Săraton, Szamosújváron...

A szenvedők, a bebörtönzöttek közé, a börtönök falain, a munkatáborok kerítésein túl is üldözöttek sorába tartozik Pakocs Károly szatmári kanonok, püspöki helynök, aki két ízben került börtönbe, életét egy „ismeretlenek” által elkövetett brutális verés oltotta ki.

E kötet második korpusza Pakocs Károlynak a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban megőrzött emlékirata – *Háromszáz nap a föld alatt* – szövegét adja közre. Mielőtt ennek olvasásába mélyednénk, mindenképp ajánlott kezünkbe venni és elolvasni *Tempfli Imre: Sárból és napsugárból* című monográfiáját, amely oszlatni kívánja a homályt, amit az utókor vont Pakocs Károly élete, tettei köré.

Tempfli Imre tudományos igénnyel, rendkívül bő bibliográfiai adathalmaz áttanulmányozásával, kortársak megszólításával és megszólaltatásával, korabeli dokumentumok közlésével nyújt képet egyfelől a kommunista uralom első két évtizedének egyházpolitikájáról, nemtelen gyakorlatáról, a Rómához hű római katolikus egyház megsemmisítésére törekvő szándékáról; másfelől az egyház szenvedéséről, a megmaradásért, túlélésért folytatott küzdelméről, arról a belső harcról, amelyet legjobbjai vívtak, sok esetben életük árán is, hitük megőrzéséért, az egyház fennmaradásáért. Ez utóbbiak közé tartozott Pakocs Károly szatmári kanonok, kinek személye, szándéka, cselekvése mindmáig megosztja a fölötte ítélezők sorait.

Tempfli Imre kötete fél évszázad távlatából kíván segíteni abban, hogy világosabban lássunk a sok éves börtönt szenvedett főpap köré szövődött vélekedések tengerében, közte a legsúlyosabb kérdésben: „áruló volt-e vagy sem”? Következtetése korántsem kívánja felmenteni az objektív rálátás hiányából, az események és személyek téves megítéléséből, a jóhiszeműségből, hiszékenységből, félelemből fakadó, ahhoz köthető téves nézetei okozta lépések káros következményei alól. Pakocs Károly – írja a szerző – naivul hitte, hogy „a kommunizmust is meg lehet majd »keresztelni«”. Javára írja, hogy „az Egyházi Törvénykönyv és a lelkiismerete ellen soha nem cselekedett”, tetteit az egyház, egyházmegyéje szeretete és féltése, az érte érzett felelősség irányította, vezette egy olyan – sokszor egyenlőtlen, kilátástalan – küzdelemben, amelyben a római katolikus egyház léte vagy nem léte volt a tét.

A Szatmárnémetiben kiadott kötet közli Pakocs Károlynak az első bebörtönzésének szenvedéseit megőrző emlékiratot/naplóját, megörökítvén a „történelmi vihar” ama

részét, amelynek elszenvedője volt. A kéziratban, levéltárakban fennmaradt írásának már a címe is mellbevágó: *Háromszáz nap a föld alatt*.

A szerző, előszavában, „történelmi vihar”-ról beszél, amely átzúgott Erdély, az erdélyi római katolikus egyház fölött, olyan viharról, amely őt is magával ragadta, s 1949. december 17. és 1950. október 14. között a belügyminisztérium börtönébe, majd a jilavai kazamaták celláiba sodorta. A börtönnapló eseményei két síkon bontakoznak ki: az általános, egyháztörténeti vonal és a személyes sors fonódik egybe, nyújt érzékletes képet a korról és hitében állhatatos főpap szenvedéséről. Egy időben nyújt számunkra hiteles képet a korról, amelyben élt, a rendszerről, amely a diktatúra eszközeivel kívánja szétzúzni a vele szembehelyezkedő egyházat és annak szolgáit/híveit, mindazokat, akik másképp gondolkoztak, akik egy másabb társadalmi berendezkedésről, egy igazabb világról álmodtak. Miként élte át, miként élhette túl Pakocs Károly az első letartóztatása háromszáz napjának – s majd az évekkel későbbi, szabadságától esztendőkre esztendők – tetet/lelket sorvasztó megpróbáltatásait? Mi adott erőt hozzá? Maga adja meg rá a választ: „Nem egyszer gondoltam Szent Pál apostol római fogságára s a fogságban is betöltött hivatására. Fájt neki a rabság. Sok szomorú levélbeli kijelentése tanúskodik arról, hogy égett lelkében a szabadságvágy, mint ahogy az én lelkem is tele volt e vággyal. De a Lélek megadta éreznem azt a természetfölötti örömet is, amelyet ez a világapostol érzett, valahányszor az evangéliumot sugallhatta rabtársainak, vagy látogatóinak lelkébe, bilincsei között.” A hit, a remény, a szeretet evangéliuma volt ez. Erőt adó forrásként erősítette, növelte benne annak hitét, hogy a szenvedés, az áldozat nem hiábavaló. Jézus Krisztus szenvedése és kereszthalála örök, időtlen példázata segítette abban, hogy a börtönből nem egy megtört ember, hanem a hitében megerősödött lélekkel örvendezhetett az októberi őszi napfénynek.

A kötetet kiegészítő bőséges életrajzi adalék, a forrásmunkák megjelölése segít bennünket abban, hogy jobban megértsük, korban és időben elhelyezhessük az eseményeket, megismerhessük a szenvedéseket okozó és azokat elviselő életrajzát, tetteit. Kik voltak ők? Az *Utószó*ban említett néhány példázat utal rájuk: „Az a püspök, aki a máramarosi börtönben csak azért szenvedett, mert kettős kisebbséghez tartozott; az a történész, aki a nagyenyedi börtönben azért halt meg, mert nem vonta vissza korábbi írásait; az az ezredes, aki a világháborúban hazáját védve a fronton harcolt, majd vérmérgezésben halt meg a kapnikbányai munkatáborban; az a tudós, aki mindig csak a tudományának élt, de nem revideálta kommunista szájíz szerint felfedezéseit, és a Duna-csatornánál agyonlőtték; az az egyetemista, aki öngyilkos lett a Pitești-i fegyházban, mert nem bírta az átnevelést; az az öreg pap, akinek a vétke csak annyi volt, hogy hívei erőszakos kollektivizálás ellen fellázadtak... mind vádolják a gyilkos rendszert, amely hosszú évekre megfosztotta őket szabadságuktól, és sok esetben az életüktől is. Ugyanakkor felkiáltójelek, mert ha nem is voltak mind vértanúk, az égből csak arra kérlelhetnek bennünket, hogy emlékezzünk rájuk!”

Mielőtt pontot teszünk írásunk végére, magunk is úgy érezzük, hogy az a tény, miszerint az 1966. október 23-án, súlyos bántalmazás következtében elhunyt főpap hamvait a kilencvenes években hazavitték s a szatmári székesegyház kriptájában örök nyugalomra helyezték, post mortem meghozta számára a megbocsátás és kiengeszte-

lődés kegyelmét. „A tékozló fiú, akit olyan hosszú ideig nem várt az atyai ház, végre hazatérhetett.”; Kálváriás élete megismerése bennünk is azt a vélekedést erősíti, amit a monográfia záró soraiban Tempfli Imre szavai sugallnak: – „mindennek ellenére nem őt kellene elítélnünk, hanem azokat, akik olyan dologra kényszerítették, amit ő szabadon, szíve szerint soha nem tett volna. Mert lelkiismerete szerint cselekedett, az nem kétséges. Ezt az is bizonyítani látszik, hogy Isten megadta neki a vértanúság kegyelmét. Ezzel nem szentesítette ugyan mindazt, amit tett, de megengedte, hogy vérével lemossa. (...) ami nagy kegyelem.”

(*) *Tanulmány és visszaemlékezés a romániai kommunista börtönviszonyokra*

Tempfli Imre: Börtönvilág a kommunista Romániában (1945–1964).

Pakocs Károly: Háromszáz nap a föld alatt.

Otthonom, Szatmár megye, 52. Szatmárnémeti, 2019.

Minden élet szolgálat

Máriás József 80 éves

Máriás József rendkívül ügyszerető és tanulékony írástudó. 1965 óta írja irodalomnépszerűsítő cikkeit, széljegyzeteit, recenzióit, szaktanulmányait. Amit a hírlapírás keretében végzett, azt irodalmi lapokban elmélyülten folytatja. Az elmúlt öt évtizedben több száz könyvről publikált könyvajánlókat, ismertetéseket, bírálatokat. Aligha van még egy olyan újságíró, aki a jó ügyek reményében ennyi könyvismertetést tett az olvasó asztalára.

Hivatását ministráns-korának oltárszolgálatához hasonlítja. Életre szólóan lenyűgözte a színpompás katolikus liturgia, a szentmise szertartásának fénypontja: az Úrfelmutatás. Bizonyára a szakrális dimenzióból sugárzik át, hogy Máriás József nagyon tudatosan figyel az irodalmi művek eszmeiségére, világ- és értékszempléletére, a művészi emberfelmutatásra.

Sorsa úgy hozta, hogy abbahagyta – szerinte „cserbenhagyta” – a tanítást. Amikor elszegődött újságírónak, a *hivatal-váltást* feladásnak érezte, amely lelkiismeretfurdalást okozott neki. Közben felébredt benne az igény, hogy könyvekről írjon ismertetéseket. Végül azt vette észre: ő már *damnatus ad litteras* – írásra ítéltetett kritikus és irodalomtörténész.

Ebben a váltásban segítségére voltak a Kriterion 1969 utáni időszakának bőséges termései, a két világháború közti erdélyi magyar irodalom, bár csonkán, de újra kiadott, számára fontos, megszólító erejű könyvei. Megismerte Németh László műveit, nemzetnevelő példáját. Ő „indította el” a folyóirat-közlések útján, „juttatta el” konferenciákra, adott újabb célt újságírói, irodalomkutatói tevékenységének.

Hálás szívvel emlékezik azokra, akik pályáján segítettek: Görömbei András, Bertha Zoltán, Jánosi Zoltán, Karádi Zsolt, Sarkady Sándor, Bolvári-Takács Gábor, Oláh András, Bobory Zoltán, Bakonyi István... A *Korunk* és a *Székelyföld* szerkesztői is lehetőséget, bátorítást nyújtottak neki. Ez hozta el 1990 után a máig tartó kritikusi-irodalomtörténeti kibontakozás lehetőségét a *Hitel*, a *VÁRHELY*, a *Zempléni Múzsá*, a *Szabolcs–Szatmár–Beregi Szemle*, a *Pedagógiai Műhely*, a *Partium*, az *AGRIA*, a soproni *VÁR* fórumain, újságok lapjain.

Az értékkereső és értékelő műértelmezés érdekli. *Korunk* irodalomkritikája nagyon hiányos, vegyes arculatot mutat – sokszor az egyes lapszámok minősége, a szerzői korosztályok, ízlésformák tekintetében is. Örömet leli abban, hogy szabadon, előírás, szigorítás nélkül értékelheti az irodalmi műveket, hagyatékot. Senki sem határozza meg, mit kell szépnek, jónak és követendőnek tartania. Empatikusan műveli ezt a ritkuló publicisztikai műfajt. Kritikai és irodalomtörténeti munkássága nem *apologetikus*, hanem *elemző*. Nem vélekedik, hanem érvel, filológiai pontosságra törekszik. Válogat, tudatosít, közvetít. Feltárja a művek sokrétű jelentésrétegeit. Népszerűsíti az irodalmi megértést. Az alkotó, a mű és a befogadó között eleven, ízlést formáló kapcsolatot teremt.

Látóköréből nem hiányzik a felvidéki, kárpátaljai, délvidéki és a nyugati magyar diaszpóra irodalma sem. Tudja, mennyire *Adósai vagyunk Németh Lászlónak*.

Máriás József külön érdeme, hogy elemzéseibe rendszeresen bevonja a művek szakrális dimenzióját: „A magnak meg kell halnia, hogy kalász legyen belőle” (Németh László arca a *Korunk* tükrében 1932–1940) Sütő András példája nyomán ő is a magyarság gondját vállalja. Nem „vidám és szomorúságos”, hanem *igaz* könyvekről ír: „nem vigasztalónak, hanem tanúskodásképpen egyről és másról, ami megesett velünk.”

Álma nem lett könnyebb, gondja nem oldódott meg, de leróttá patrióta, partiumi-erdélyi adóját. Adja az Ég, hogy Máriás József életében kiteljesedjék mindaz, amit benne a Lélek Felsőbányán elkezdett, és most már 80 éves jubiléusként Nyíregyházán folytat. Élete maradandó értékekkel telítődött. Hiteles írástudóvá, jel-emberré vált. Áldja és őrizze az Ég!

Cs. Varga István

Önálló kötetek – a Magyar Elektronikus Könyvtárban:

1. ***Magyar szellem, erdélyi szellem***
Irodalomtörténeti jegyzetek, 2003–2009
<http://mek.oszk.hu/08500/08506>
2. ***Olvassunk bele...***
Könyvajánlók, széljegyzetek, recenziók, 2010
<http://mek.oszk.hu/08600/08647>
3. ***„A magyar vigyázó”***
Irodalmi tanulmányok, bibliográfia Németh Lászlóról, 2010
<http://mek.oszk.hu/09000/09069>
4. ***Újabb olvasmányaim univerzumából***
Tanulmányok, jegyzetek, recenziók, 2009–2012
<http://mek.oszk.hu.10600/10680>
5. ***Olvasmányaim ösvényein***
Esszék, méltatások, recenziók, 2012–2013
<http://mek.oszk.hu/12200/12234>
6. ***Az író – korának lelkiismerete***
Tanulmányok, esszék, recenziók, 2016
<http://mek.oszk.hu/16400/16401>
7. ***A szellem égtájain***
Irodalomtörténet, irodalomtudomány / kritika, 2019
<http://mek.oszk.hu/19000/19038>
8. ***Lélekörzés, léleképítés***
Nyomkövető feljegyzések egy erdélyi kortárs életműhöz
– Cseke Péter 75. születésnapjára
<http://mek.oszk.hu/20000/20073>

Nyomdai kivitelezésű könyvei:

Az írás: szolgálat. Tanulmányok, esszék, recenziók Felsőmagyarország Kiadó, Miskolc, 2016.

Transzszilván délkörök. Esszék, tanulmányok. Kriterion – Művelődés. Kolozsvár, 2017.

A *Szamoshát* című, szatmárnémeti folyóiratban látott napvilágot **„A megismerés: megértés; a megértés: szeretet”**. Németh László gondolatai a Duna-völgyi sorsközösségről. 1990. április–május.

Általa szerkesztett kötetek, kiadványok: *Római Katolikus Naptár* 1995, 1996, 1997, 1999, 2000, 2001; 2002. *In memoriam Németh László 1901–1975*. EMKE Füzetek 5–6. Nagybánya, 1995; *Felsőbányai Kalauz*. EMKE Füzetek 15–16. 1998; *Erdélyi féniks*. A *Bányavidéki Új Szó* különkiadása Németh László születésének centenáriuma alkalmából. Szerk.: Máriás József és Dávid Lajos.